

KATOLIKUS HITÉLET ÉS FŐPAPI MECENATÚRA A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

**Katolikus hitélet és főpapi mecenatúra
a 18. századi Magyarországon**

ESZTERHÁZY KÁROLY PÜSPÖK ÉS KORA / Tanulmányok 1.

Sorozatszerkesztő:
Dr. Kalmár János

Katolikus hitélet és főpapi mecenatúra a 18. századi Magyarországon

Szerkesztette:
Dinnyés Patrik

Eger, 2025

Lektor:

Dr. Kalmár János
egyetemi tanár
(Eszterházy Károly Katolikus Egyetem)

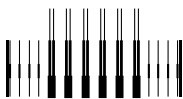
Nyelvi lektor:

Báthory Kinga

ISBN 978-963-496-296-0
ISSN 3058-1443 (Nyomtatott)

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Kusper Judit
Tördelés, borítóterv: Csombó Bence
Megjelent: 2025-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

MTA
Kiváló
Kutatóhely

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Intézet

TARTALOM

Előszó.....	7
BÁTHORY ORSOLYA	
Batthyány József érsek mecenatúrája: Válogatás az érseknek dedikált művekből.....	9
DÓBÉK ÁGNES	
Klimo György mint itáliai szerzők mecénása. A pécsi püspök irodalompártolása levelezése tükrében	27
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA	
Egy ismeretlen színlap Eszterházy Károly idejéből.....	43
KUTI ALEXANDRA	
A Szent Januáriusz-kultusz közép-európai vonatkozásai a 18. század első felében.....	59
LIPP MÓNIKA	
Egyházi mecenatúra az egri irgalmasrendi kórházban	69
KÖVES-KÁRAI PETRA	
Angyal és püspök – különleges ikonográfia a 18. század végéről. Művészettörténeti adalékok a jászdózsai plébániatemplomhoz.....	79
CSORBA ERZSÉBET	
Ősi hindu tanmesék: a Pancsatantra az egri Főegyházmegyei Könyvtárban	99
TENGEY ADRIENN	
Egy falusi vallási társulat működése a 18. században a tarnaszentmiklósi Boldogságos Szűz Mária Társulat példája alapján	115
Személynevek mutatója	125
Helynevek mutatója	131
A kötet szerzői	133

EGY ÚJ ALSOROZAT ELÉ (Előszó)

Az Egri Főegyházmegye és az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem közös fenntartásában működő, ebben az akadémiai évben tíz éves Esterhazy-num Tudományos Kutatócsoport ezzel a szervezésében 2023. november 23-án, az egri egyetemen rendezett szakmai konferencián elhangzott előadások szerkesztett szövegét tartalmazó kiadványával, az *Eszterházy Károly püspök és kora* című, három osztályú kiadványsorozatának *Tanulmányok* című alsorozata első kötetét tette közzé. A *Források* című alsorozat első tagja 2023-ban jelent meg, és idén tervezzük publikálni a következőt is. Már csak a *Monográfiák* alosztályba tartozó könyv hiányzik ahhoz, hogy a kiadványsorozat mindhárom alcsoportjába tartozó kötettel büszkélkedhessünk. Bízunk benne, hogy belátható időn belül ez is megszületik.

Felesleges lenne e helyütt ismertetni e kötet tartalmát, mert arról az ezt kézbe vevő érdeklődő közvetlenül meggyőződhet. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy témakörei az Eszterházy Károly püspöksége idején (1762–1799) az Egri Egyházmegye egyik falujában meghonosodott népi vallásosság megnyilvánulásától kezdve a főpapi mecenatúra különböző területeiig terjednek: a kiadványok támogatásától a könyvgyűjtésen át a festészeti alkotások kapcsán tetten érhető művészeti pártolói igénnyel összefüggő jellegzetességekig esik benne szó.

Az e kiadvány előzményét jelentő konferencia háttérében az az elképzelés állt, hogy előadásai és a hozzászólások, továbbá az utólagos felkérés alapján, kifejezetten e kötet számára írt tanulmányok hasznos adalékokat szolgáltatassanak Eszterházy Károly püspök és a kortárs főpapok sokoldalú tevékenysége egyik igen lényeges területének részleteiben eddig ismeretlen, konkrét példák alapján történő bemutatásához. Bízunk benne, hogy az Esterhazy-num Kutatócsoport további hasonló, más jellegű prelatusi aktivitásoknak szentelendő szakmai rendezvényei és az azokkal összefüggésben megszülető tanulmányok – jelen alsorozat további tagjai – nem kevésbé hasznosan járulnak majd hozzá a 18. századi váci, majd egri püspök és egyházi kortársai működésének minél alaposabb megismeréséhez.

Dr. Kalmár János

Esterhazy-num Tudományos Kutatócsoport
szakmai vezető

BÁTHORY ORSOLYA

BATTHYÁNY JÓZSEF ÉRSEK MECENATÚRÁJA: VÁLOGATÁS AZ ÉRSEKNEK DEDIKÁLT MŰVEKBŐL

Batthyány József (1727–1799) esztergomi érsek, bíboros, korának páratlanul színes egyénisége volt, akinek kultúrapártoló tevékenységével kapcsolatban elsősorban iskola-alapításait, az általa fenntartott zenekart, valamint a pozsonyi prímási palota megépítését szokás kiemelni.¹ A katolikus egyházi vezetők korán felismerték az 1751-ben pappá szentelt Batthyány kvalitásait, egyebek mellett azt, hogy nemcsak kiváló szónok, de remek (szemináriumi) oktató is.² A még a harmincadik életévét be sem töltött Batthyányért versengtek az egyház előjárói. 1759-ben erdélyi püspök lett, majd rá egy évre kalocsai érsekké nevezték ki. Tizenhat éven át töltötte be ezt az egyházi méltóságot, ezalatt a papképzés fejlesztésére szemináriumot alapított, a világi oktatás színvonalának emelése érdekében pedig behívta a piaristákat Kalocsára. 1768-ban nyomdát alapított Bácsón.³ 1776-ban nevezték ki esztergomi érseknek, és egészen 1799-ben bekövetkezett haláláig viselte a méltóságot. 1778-tól ugyan a bíborosi kollégium tagja volt, de csak 1782 áprilisában kapta meg VI. Piusztól a bíborosi kalapot Bécsben.

Batthyány beutazta Európát, Itáliát, Németországot, és Franciaországban is megfordult.⁴ Utazásai során gyarapította műveltségét, amelyet kultúrapártoló tevékenységében kívánt aktívan kamatoztatni. A Batthyányt méltató írásoknak egyik joggal fontos eleme a prímás bibliofil tevékenységének hangsúlyozása, azon belül is annak kiemelése, hogy minden értékes, hazánkkal kapcsolatos könyvet és kéziratot gyűjtött.⁵ Könyvgyűjtő tevékenységéről a *Mindenes Gyűjtemény* 1789-ben azt írta, hogy „ez a kedves méltóság minden hazánkat illető könyveket, nevezetesen pedig a mostanában hazánkban kibocsátott munkákat nagy szorgalmatossággal és költséggel szerzetteti be.”⁶ Batthyány még kalocsai érsek korában, 1769 nyarán vásárolta meg Bél Mátyás kéziratot hagyatékát, melynek rendezését Miller Jakab Ferdinándra bízta, aki nemcsak a titkára volt, de egyszersmind a Pozsonyban

¹ Batthyány József életrajzát, egyházi pályafutását lásd: CZÉKLI Béla: Batthyány I. József. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. (Szerk.): BEKE Margit. Budapest: Szent István Társulat 2003, 347–354; MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata 1707–1945*. Budapest: Szent István Társulat 1970, 122–146; KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom: 1900, 362–365.

² Czékli, 347–348; Meszlényi, 125.

³ Czékli, 348–349.

⁴ Meszlényi, 125.

⁵ Meszlényi, 125; KOVÁCH Zoltán: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a 11. századtól 1820-ig*, (Kieg., a válogatott bibliográfiát összeáll. és közread.): SZEPESI Zsuzsanna. Esztergom: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár 2011, 41.

⁶ Idézi: KELECSÉNYI Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Budapest: Gondolat 1988, 157.

felállított érseki könyvtár öre is.⁷ Könyv- és kéziratgyűjteményével kezdetben pozsonyi könyvtára, majd az érsekség 1820-ban Esztergomba történő visszaköltözése után az ottani Főszékesegyházi Könyvtár, a Bibliotheca gyarapodott.⁸

A hungarika gyűjtőkör mellett viszont számos olyan idegen nyelvű (főleg német, francia, olasz, latin stb.), nem magyar vonatkozású kötetet is találunk a Bibliotheca állományában, amelyek egykor a primás birtokában voltak.⁹ A több mint 2700 kötet rendkívül széles körű tudományos érdeklődésről tesz tanúbizonyságot. A teológiai és lelkiismereti munkák mellett szép számmal kaptak helyet természettudományos, jogi és történeti művek a primás könyvtárában, rengeteg a Batthyányt köszöntő alkalmi kiadvány (versek, iskolai színjátékok stb.) is.¹⁰ Feltűnően sok az állományban a névtelenül kiadott aktuálpolitikai értekezés, röpirat. Az utóbbiak nagy száma nem pusztán a személyes érdeklődés folyamánya, hiszen apja, Batthyány Lajos, az utolsó nemzeti nádor halála után a hercegprimás lett közjogi értelemben a legbefolyásosabb magyar főrend.¹¹ Minthogy tisztában volt politikai státuszának súlyával, Batthyány a jozefinista egyházpolitika egyik fő kritikusaként maga is írt politikai pamfletet.¹²

A kultúrát és tudományt pártoló Batthyány érseknél több tudós és művész is megfordult, és támogatásért cserébe vagy szimpátiájának elnyerése érdekében sokan neki ajánlották műveiket. Batthyány, minthogy személyében ötvöződött a legmagasabb

⁷ SZELESTEI NAGY László: *Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa*, Budapest: MTA Könyvtára 1984, 11. Kéziratgyűjteményének katalógusát lásd: BEKE Margit: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár 1991 (Magyarországi egyházi könyvtárak kézikatalógusai 9).

⁸ Kelecsényi, 157.

⁹ Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár online katalógusában a Batthyány József possessori bejegyzésével (ex librisével) ellátott könyveket lásd: <https://tinyurl.com/mr3epbva> (utolsó letöltés: 2024. június 27.)

¹⁰ A másik gyűjtemény, amely szintén az érsek-bíboros intellektusáról és szerteágazó érdeklődéséről ad képet, az Batthyány Kázmér kisbéri könyvtára, amelyet a tulajdonos ajándékozott a Magyar Tudományos Akadémiának. A 2660 tételből álló könyvtár alapja a Batthyány József által gyűjtött könyv- és kéziratanyag volt, amely elsősorban klasszikus és francia irodalmi, történeti, utazási és enciklopédiai művekből állt. Talán ennek részét képezték azok a kéziratok is, amelyek Batthyány Józsefnek a természettudományok, a reáliák iránti érdeklődéséről adnak számot. A részben autográf kéziratok tárgyakat a matematika (azon belül is az aritmetika, a geometria) és a fizika területéről veszik. Lásd az MTA Kézirattára állományának tételeit: Természettudomány 4r 6., Mennyiségtan, mértan 4r 4/1–10. F. CSANAK Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig: 1826–1849*. Budapest: MTAK 1958, 12; HURSÁN Szabolcs: A kisbéri Batthyány-könyvtár. Az 1838-ban a Magyar Tudós Társaságnak adományozott állomány rekonstrukciója és bemutatása. In: *Fons* 29/4 (2022), 421–460.

¹¹ AMBRÓZY Gábor: *Az antijozefinista Batthyányak – Batthyány József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek politikai irodalmának tükrében*. KRE-DIt, a KRE-DOK online tudományos folyóirata, 2022. szeptember 7. <https://tinyurl.com/3raajnmw> (utolsó letöltés: 2024. június 27.)

¹² BATTHYÁNY József: *Unterthänige Vorstellung des Cardinals Batthyan, Primas von Hungarn an den Kaiser Joseph II. in Betreff die kirchlich, politischen Verordnungen über die Ordensgemeinden und andere Gegenstände*, Rom: 1782. A röpirat keletkezéséről, tartalmáról lásd: Ambrózy.

hazai egyházi és közjogi méltóság, eleve kiterjedt és sokféleképpen (egyház- és világi politikai, vallás- és oktatásügyi stb.) motivált magyar és külföldi személyi kapcsolattal rendelkezett, amit „csak tetézett” a már említett szerteágazó tudományos érdeklődése. Az érsekhez ily módon köthető igencsak széles körű mecenatúra és a mögötte meghúzódó kiterjedt, többszörösen rétegzett, egyházi és világi, azon belül is politikai, irodalmi, illetve tudományos vonatkozású kapcsolati háló feltárása többéves intenzív kutatómunkát igényelne. Batthyány József élete és érseksége, köszönhetően saját, a magán- és hivatalos irataira egyaránt kiterjedő rendszerező igényének, rendkívül jól dokumentált.¹³ A személyével és egyházi pályájával kapcsolatos könyvtári és levéltári anyag ugyanakkor roppant mennyiségű, és több állami és egyházi közgyűjteményt érint.¹⁴ Noha szinte teljes épségében megőrzött, rendszerezett, sőt nagy hányadában darabszinten is leírt az iratanyag, szisztematikus feldolgozására érthető okokból eddig nem akadt jelentkező.¹⁵ Jelen írásban én is csak arra vállalkozom, hogy a Batthyánnak szép számban dedikált könyvek közül szemezgetve megemlítsék néhányat azon szerzők közül, akik műveiket a primásnak címezték. A főpapi mecenatúra témakörében újabban Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek könyvtárával és annak a mecénási funkcióhoz köthető darabjaival foglalkozó írások születtek, a Batthyányval kapcsolatos hasonló kutatásokhoz ezek szolgálhatnak mintául.¹⁶

Batthyány érseki beiktatása több szerzőt is arra ösztönzött, hogy neki ajánlja nyomtatásban megjelent művét. Babai Ferenc (1742–1778) az esztergomi főegyház-megye papjaként (presbyter archidioecesis Strigoniensis) adta ki az egyes esztergomi

¹³ Pozsonyban a könyvtári rendezés párhuzamosan mehetett végbe a nagyszabású levéltári rendezéssel, amelyet Batthyány József rendelt el. A Bibliotheca Batthyány-gyűjteményének rendezését, kategorizálását a primás könyvtárosa, Calovino József (1760–1804) pozsonyi kanonok kezdte el. Az ő munkáját folytatta Jordánszky Elek (1765–1840) érseki titkár, levéltáros, esztergomi kanonok, ő rendezte a Batthyány érsekségére vonatkozó levéltári anyagot is. Beke, 10; Szelestei Nagy, 12.

¹⁴ A Batthyány Józsefre vonatkozó, a mecenatúra témakörébe bevonható iratanyagok legfőbb lelőhelyei az esztergomi Bibliotheca és a Primási Levéltár vonatkozó gyűjteményei (Batthyány József primás iratai / Archivum Novum/ 1776–1799) mellett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (P 1318: Batthyány József hercegprimás iratai), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára és a Kalocsai Érseki Levéltár (KFL.I.1. c. Perszonális iratok).

¹⁵ Az anyaghoz Jordánszky Elek levéltáros a 18. század végén készített kétféle segédletet. A lajstrom-könyv (elenchus) az egyes iratok kategóriáinként és numerusonként történő leírását foglalja magában, a mutató (index) pedig az iratokban érintett személyek, egyházi intézmények és helyek betűrendes tájékoztatója. BÓNIS György: Útmutató az Esztergomi primási levéltárhoz. Budapest: Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya Levéltárak Országos Központja 1964 (Levéltári leltárak 24), 19. online: https://www.primarch.hu/elemek/bonis_utmutato_wm70.pdf (utolsó letöltés: 2024. június 27.); Beke, 10–11.

¹⁶ DÓBÉK Ágnes: *Barkóczy Ferenc főpapi reprezentációja*. PhD-értekezés. Budapest: 2019. [https://btk.ppke.hu/storage/tinyMCE/uploads/old/uploads/articles/7430/file/Dobek_Agnes_disszertacio\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/storage/tinyMCE/uploads/old/uploads/articles/7430/file/Dobek_Agnes_disszertacio(1).pdf) (utolsó letöltés: 2024. június 25.). DÓBÉK Ágnes: *Barkóczy Ferenc (1710–1765) egri püspök könyvtára*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ 2021 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai/Bibliotheken im Karpatenbecken der Frühen Neuzeit 11).

érsekek életpályáját összefoglalóan bemutató verseit.¹⁷ Babai több jezsuita társával együtt nem volt szerencsés helyzetben: mindössze egy évvel a harmadik próbáció letétele után oszlatták fel a rendjét. A történeti, archontológiai témák verses feldolgozását még nagyszombati könyvtárossága idején kezdte meg.¹⁸ Királyverseihez alapanyagul Turóczy László először 1729-ben kiadott *Ungaria suis cum regibus* című műve szolgált. Schmitth Miklós (1707–1767), majd Katona István kibővítette és újból sajtó alá rendezte az írást, így az 1768-ban ismét megjelent.¹⁹ Vélhetőleg szintén az 1772–1773-ban Nagyszombatban ékesszólást és történelmet tanító Katona István²⁰ ösztönözte Babait saját verses királyéletrajzainak megírására, és láthatóan a kézirat kinyomtatására már a rend feloszlása után került sor, mivel a szerző a címlapon mint pap szerepel.²¹ Babai ugyancsak Schmitth Miklós 1752-ben újra kiadott történeti munkáját használta fel a nádorokat megverselő gyűjteményéhez.²² A szerző az előszóban magát *poeta historicus*nak aposztrofálja, és mint írja, a gyönyörködtetve tanítás szándéka vezette, amikor – tegyük hozzá – a korra fokozottan jellemző tudományos igénynek megfelelően, magyarázó jegyzetekkel látta el verseit.²³ Babai ilyen előzmények után jelentette meg az említett, esztergomi érsekekről szóló költeményeit. Az *Archi-Episcopi Strigonienses* címlapja után olvashatjuk a Batthyány Józsefnek szóló ajánlást, amely lényegében a címzett titulaturája, ennek végén szerepel, hogy az érsek nemcsak dedikáltja, de a mecénása is volt a kötetnek.²⁴ Illeszkedve a 18. század végi trendhez, itt sem találunk olyan külön dedikációs szöveget, mint amely például a barokk kiadványokra volt jellemző, ahol hosszan, laudációkban bővelkedve köszönték meg a mecénásnak a könyvkiadáshoz nyújtott anyagi segítséget. Ellenben, szintén a korra jellemzően, nagyobb szerepet kapott az olvasóhoz címzett előszó.²⁵ Babai viszonylag hosszan számolt be a versek, a kötet kiadásának körülményeiről. Mint írta, barátai biztatták, hogy a királyok és a nádorok után a prímásokat is megverselje, és már el is kezdte a munkát, amikor megjött a hír, hogy Batthyány József személyében több

¹⁷ BABAI Ferenc: *Archi-Episcopi Strigonienses. De utraque republica praeclare meriti compendio metrico deducti*. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus 1776.

¹⁸ „P. Franciscus Babai, praefectus bibliothecae, catechista.” Ladislaus LUKÁCS S. I.: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae SI.*, vol. XI: (1770–1773). Romae: Institutum Historicum S.I. 1995, 252.

¹⁹ TURÓCZY László: *Ungaria suis cum regibus [...]*. Novissima has editione aucta, elimata, et ad nostram usque aetatem producta. Tyrnaviae: Typis Collegii academici Societatis Jesu 1768.

²⁰ Lukács, 168.

²¹ BABAI Ferenc: *Ungariae reges eorum genealogia*, acta item illustriora et fata compendio metrico deducta a Francisco Babai presbytero [...]. [Tyrnaviae]: Typis Tyrnaviensibus 1773.

²² BABAI Ferenc: *Ungariae palatini, propalatini et locumtenentes regii [...]*. [Tyrnaviae]: Typis Tyrnaviensibus 1775.

²³ Uo., 6.

²⁴ Babai (1776), [4].

²⁵ Uo., 5–13.

mint tíz év szünet után ismét esztergomi érseket nevezett ki Mária Terézia királynő.²⁶ A történeti anyagot ehhez a kötethez is Schmitth Miklós munkája, az 1752-ben, majd 1758-ban két részben megjelent *Archiepiscopi strigonienses* szolgáltatta.²⁷

A kötet címében lévő kettős szerepvállalást („de utraque Republica praeclare meriti”), nevezetesen, hogy az esztergomi érsek egy személyben egyházi és közjogi méltóság, a szerző az előszóban magyarázza meg. Mint írja, az érsekség alapítója Szent István apostoli királyunk, aki 1001-ben a Magyarok Nagybányája tiszteletére alapította az egyházmegyét, amelyet – a hozzá kapcsolódó méltósággal együtt – II. Szilveszter pápa erősített meg. Az első érsek neve Domonkos volt.²⁸ Babai az érsek következő tituluszának magyarázatával folytatta. Szerinte elsőként Mátyás főesperest nevezte volna IV. Béla király a Magyar Királyság primásának, és Demeter érsek használta először „az Apostoli Szék követe” titulust.²⁹ Ezek a címek azonban nem voltak az esztergomi érsekek sem saját, sem pedig örökletes címei. Babai, pontosabban Schmitth felismerte, hogy Kanizsai János (1387–1418; ezen a néven, mai tudásunk szerint III., de Schmitth szerint II.) működése jelentette a mérföldkövet az érsekség történetében, amennyiben a pápa őt nevezte ki először állandó jelleggel egyházatartománya primásává és született apostoli követté.³⁰ Babai szerint ugyancsak Kanizsai Jánossal kezdett kidomborodni az érsekség közjogi szerepe is, amennyiben Zsigmond őt nevezte először a Magyar Királyság főkancellárjának.³¹ Az érseki előjogok között még említésre kerül az esztergomi örökös főispánság, az érsek által adományozott nemesség („*Érsek-Nemessei*”, azaz predialisták) és vele a zászlósúri méltóság.³²

Érdekes mozzanat, hogy addigi versszerzői technikájától eltérően Babai ebben a művében olykor a szakirodalmi hivatkozásokat is beépítette a verszetbe. A korábban nem ismert, az érseki székben először mindössze néhány hónapig ülő II. Miklós érsekkel kapcsolatos tudnivalókat például így kezdi: „*Archi Patrum in serie Nicolaus non stetit unquam; / Schmitth clarat tanto primus honore Virum.*”³³

A magáról a dedikáltról szóló költemény, tekintettel arra, hogy Batthyány Józsefet nem sokkal azelőtt iktatták be az érseki székbe, jobbára addigi egyházi pályafutásának

²⁶ Uo., 5.

²⁷ SCHMITTH Miklós: *Archi-episcopi Strigonienses compendio dati*, I–II. Tyrnaviae: Typis academicis S. J. 1758.

²⁸ Babai (1776), 6.

²⁹ Uo., 7. Mai tudásunk szerint a primási jogokat Rátót nembeli Mátyás előtt a liège-i származású Róbert kapta meg. VARGA Lajos: Rátót nembeli Mátyás. In: Beke (2003), 104.

³⁰ Babai (1776), 7, 55; Schmitth (1758), I, 212.

³¹ Babai (1776), 7, 56.

³² Uo., 8.

³³ Babai (1776), 41. Schmitth Miklós IV. László oklevelei alapján „talált rá” az érsekre, aki, feltételezése szerint, 1273-ban csak néhány hónapig ült a primási székben, mert 1274-ben meghalt. Most már tudjuk, hogy Kán nembeli II. Miklós nem halt meg ekkor, sőt 1276–1278 között másodszor is érsek lett. BEKE Margit: Kán nembeli II. Miklós. In: Beke (2003), 121–125, 127.

megörökítésre méltó epizódjait mutatja be. A vers – annak ellenére, hogy címzettje a frissen hivatalba lépett érsek, akinek egyelőre még vajmi kevéssé volt módja bizonyítani új stallumában – jóval hosszabb, mint az őt megelőző Barkóczyé, akinek konkrét hivatali idejét (1761–1765) mindössze három disztichonban „intézi el” a szerző.³⁴ Ez talán annak is köszönhető, hogy Barkóczy élete vége felé mondhatni kegyvesztett lett a királynőnél, ami, Meszlényi Antal szerint legalábbis, hozzájárulhatott az érsek betegségéhez és halálához.³⁵ Batthyányval kapcsolatban Babai először a köszöntő versek (panegyricusok) kötelező elemét, a származást (genealógia) említi. Batthyány József esetében nem kisebb személyiség volt az édesapa, mint Batthyány Lajos, az utolsó nemzeti nádor. József egyházi karrierjének első főpapi állomása az erdélyi püspöki méltóság volt. E rövid, 1759–1760 közötti hivatali idejéből Babai a legjellemzőbb, legemblematisabb intézkedéseket emelte ki, így azt, hogy Batthyány József Kolozsvárott protestáns felekezetű gyermekeket is fogadó nevelőintézetet alapított, illetve hogy Nagyszebenben ötven fiú- és leánygyermek elhelyezésére alkalmas árvaházat szervezett. Az utóbbi intézményt készpénzzel dotálta egészen 1775-ig, amikor egy nagyobb birtokjövedelmet adományozott a fenntartásra.³⁶ Batthyány kalocsai érsekségének (1760–1776) tizenhat éve már több megörökítésre méltó momentumot szolgáltatott. Babai a piaristák Kalocsára való behívását és letelepítését, valamint az 1764–65. évi gimnáziumalapítást (ma Szent István Gimnázium) említette.³⁷ Batthyány szintén fontos döntése volt, hogy 1766-ban megvásárolta Royer Ferenc esztergomi nyomdáját, amelyet Kalocsára vitetett, és 1768-ban a piaristák használatába adott.³⁸ Egyházmegyéjének templomaival kapcsolatban Babai kiemelte a kalocsai székesegyház rendbetételét, valamint új templom és a plébániaépület építtetését Bácsón.³⁹

Míg Babai Ferenc esetében egyelőre nem találtam meg az anyagi támogatás konkrét nyomát, addig Hadaly Károly nevével kétszer is találkozunk az érsek pozsonyi pénztárkönyvének kifizetési rovatában.⁴⁰ Hadaly (1743–1834) világi értelmiségiként,

³⁴ Babai (1776), 100. Noha a vershez írott jegyzetekben szerepelnek Barkóczy fontosabb intézkedései, főleg jótevékenységei, a versbe foglalt információk nyilván nagyobb presztízsértékkel bírtak az olvasók szemében.

³⁵ Meszlényi, 120–121.

³⁶ Babai (1776), 102. „Haereseon laqueis nutris amicusque solutos / Dum Transilvanum Praesul Ovile regis.”

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. Ez volt Kalocsa első, 1817-ig működő nyomdája, amely az iskola tanárain kívül ki tudta elégíteni a város és az egyházmegye könyvnyomtatási szükségleteit is. LAKATOS Andor: Kalocsai Érseki Nyomda. In: *Magyar katolikus lexikon*, VI. köt. (Főszerk.): DIÓS István, (Szerk.): VICZIÁN János. Budapest: Szent István Társulat 2001, 75.

³⁹ Babai (1776), 102–103.

⁴⁰ 100–100 forint kiutalásáról szóló feljegyzések az 1778. májusi és 1781. novemberi számadások között. HU-MNL-OL-P 1318: 11. d. A hercegprímás pozsonyi pénztárának számadásai 1775–1781, fol. 251, fol. 503. A pénztárkönyvek vizsgálatának ötletét Batthyány pozsonyi zenekarára vonatkozó tanulmány

a filozófiai és jogi doktorátus megszerzése után került Batthyány József mellé mint királyi táblai hites jegyző. Sokoldalú műveltségét és plasztikus tudományos gondolkodását mutatja, hogy egy merész váltással a felsőbb mennyiségtan, vagyis a matematika tanára lett a nagyszombati egyetemen. Amikor 1777-ben Budára került át az egyetem, Hadaly Nagyszombatban maradt, és az akadémián tanított tovább, immár bölcseletet. 1781-ben a győri akadémián a mathesis rendes tanárává nevezték ki, innen 1785-ben az akadémiával együtt Pécsre költözött. 1786–1810 között a pozsonyi akadémiánál foglalta el ugyanazt a tanszéket, emellett tíz évig könyvvizsgálóként is dolgozott. Ezt követően a pesti egyetemen a mennyiségtan és az alkalmazott matematika (mathesis pura et applicata) tanára volt. Tagsággal rendelkezett a göttingeni királyi tudós társaságban (Königliche Gesellschaft der Wissenschaften) és a jénai ásványtani társaságban (Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena). Emellett közfeladatokat is ellátott, amennyiben Esztergom, Vas, Somogy, Moson és Pozsony vármegyék táblabírájaként dolgozott.⁴¹

Hadaly két könnvét is egykori munkaadójának, a természettudományok iránt ugyancsak érdeklődő Batthyánnak ajánlotta. Az egyik a győri akadémiái tanársága alatt írt *Elementa hydrotechniae* című vízépítéstani műve, amely 1783-ban jelent meg először. E tankönyv 1821-ig hét kiadást ért meg.⁴² A vízműtan mint a mérnöki tudományok egyike a geometria és az építészet mellett a gyakorlati mathesis (mathesis applicata/practica) részét képezte.⁴³ Az 1783-as kiadás dedikációjában – amelyet változatlan formában közölt az 1791-es kiadásban is – Hadaly kiemelte Batthyány támogatói szerepét mind a királyság boldogulását szolgáló akadémiái tudományok, mind a fiatal értelmiségiek képzése terén.

Noha Hadaly nem említette a dedikációjában, kalocsai érseksége idején Batthyány személyesen is megtapasztalhatta a vízépítészet fontosságát, amikor közvetlen közelről láthatta, mekkora pusztítást végzett a Duna áradása Kalocsán 1768-ban.⁴⁴

adta. RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: Batthyány József hercegprímás pozsonyi és pesti pénztárkönyvének zenei adatai. In: *Zenatudományi Dolgozatok* (1999), 275–280.

⁴¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, IV. köt. Budapest: Hornyánszky 1896, 224–225; *Magyar tudós tárlat*. (S. a. r.) CSICSMANN Mihály et al., Budapest: Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár 2018, 75.

⁴² HADALY Károly: *Elementa hydrotechniae, quae in usum auditorum suorum elaboratus est*. Győr: Streibig 1783.

⁴³ FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum az Egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet*. Budapest: Tankönyvkiadó 1955, 85., 96; SZÖGI László: Mérnöképző intézet a bölcsészkaron 1782–1850 (*Institutum Geometrico-Hydrotechnicum*) Budapest: [ELTE] 1980 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 5), 108; FEJÉR László/LÁSZLÓFFY Woldemár: *A hidrometria magyarországi fejlődése (1700–1945)*. Budapest: [k. n.] 1986 (Vízügyi Történeti Füzetek 13), 18.

⁴⁴ ASBÓTH Miklós: *A kalocsai és a Kalocsa környéki ár- és belvizek, vízi munkálatok és a hajózással kapcsolatos események kronológiája* <https://www.tpkkalocsa.hu/wp-content/feltoltes/arvizes-kronika.pdf> (utolsó letöltés: 2024. június 27.)

Az előzékszöveg után Hadaly azzal kezdte művét, hogy definiálta a *hydrotechniát*, amely eszerint a különféle szerkezetek révén történő folyószabályozás tudománya, amelynek van elméleti és gyakorlati ága. A teoretikus hydrotechnia lényegében a víztan; az ezt tárgyaló tematikai egységet a *notiones praeviae* fejezettel nyitotta, ebben gyűjtve össze a folyókkal kapcsolatos fogalmakat és azok definícióit. Ezt követik a folyók, folyamok természetét (forrás, medervás stb.), különféle állapotát (apadás, áradás stb.), a folyási sebességet (*celeritas*), a víz erejét, nyomását (*vis, pressio, percussio*), az örvények kialakulását stb. vizsgáló fejezetek. A kötet praktikus vízműtant, avagy vízépítészettant tárgyaló részében, az árvízvédelemről, azon belül is a töltéssépítéstről, a vesszőből készült védművekről, a folyópart megerősítéséről, a mocsárlecsapolásról, valamint a folyók hajózhatóvá tételéről esik szó. A klasszikus latin kifejezések szaknyelvi alkalmazása, a korabeli víztani terminológia a laikus olvasók számára is érdekessé teszi a művet. A bölcsészek számára további ahaélményeket jelenthet a magyar tudományosság kortárs, sokszor exjezsuita szereplőinek, pontosabban azok műveinek feltűnése. Így Hadaly többször hivatkozik Makó Pál (1723–1793) algebra- és geometriakönyveire, illetve Horváth Keresztély János (1732–1799) *Physica generalis* (Nagyszombat 1767) és *Physica particularis* (Nagyszombat 1770) című munkáira. Ugyancsak feltűnik Mitterpacher Lajos (1734–1814) neve. Mitterpacher is egyike volt azoknak a jezsuitáknak, akiket a kormányzat 1773 után már nem akart a hittudományi oktatás közelében látni, ezért célszerűbb volt egy „polgári” tudomány művelése után nézniük.⁴⁵ Mitterpacher az agrártudományoknak szentelte magát, és az előbb említett Horváth Keresztély Jánoshoz hasonlóan a bölcsészkaron 1784/85-ben felállított mérnöki intézetben (Institutum Geometrico-Practicum) tanított. Hadaly víztanának gyakorlati részéhez, a vízépítészethez használta Mitterpacher *Elementa rei rusticae in usum academiarum regni Hungariae conscripta* című munkájának első kötetét (Buda 1779). A külföldi szakírók közül Henri Pitot (1695–1771) többszöri említése tűnhet fel. A francia fizikus által 1732-ben feltalált nyomásérzékelő műszert, a Pitot-csövet ma is használják, például a repülőkön, helikoptereken.

Batthyány talán épp Hadaly munkájának is köszönhetően lehetett tisztában a természetes vizek elvezetésének fontosságával és lehetőségeivel. Az érsek 1790-ben a Komárom vármegyéhez tartozó Bajcsón építtetett magának egy nyaralókastélyt az elpusztult középkori templom romjaiból.⁴⁶ A Kisalföldön, a Zsitva bal partján, annak is az ártéri síkságán fekvő Bajcs az esztergomi érsekség egyik legrégibb birtoka volt. Batthyány időről időre ellátogatva oda szembesülhetett azokkal a károkkal,

⁴⁵ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai 1980, 514.

⁴⁶ A 16–17. századi harcokban elpusztult Bajcs falu helyén Batthyány majorságot létesített, és az egykori templom romjaira építtette a „filagóriának” nevezett háromszintes nyári lakot. A földszinten volt a kápolna, a félemeleten három kisebb szoba, az emelet pedig egyetlen nagy terem volt. A kápolna nemcsak a primás magánkápolnája volt, hanem ide jártak a major lakói is. PROKOPP Gyula: Packh János. In: *Művészettörténeti Értesítő* 23/1 (1974), 10.

amelyeket az ottani kiterjedt mocsarak okoztak az érsekségnek és a környék lakóinak, ezért 1789-ben úgy döntött, lecsapoltatja a felgyülemlett vizet. Öt évvel később Baróti Szabó Dávid (1739–1819) egy költeményben köszönte meg az érseknek a bajcsi pusztá lecsapolását.⁴⁷ Mint írta, az állandóan víz alatt álló területen sem a gabonatermesztés, sem az állattenyésztés nem volt lehetséges, és a mocsaras területen közlekedni is csak nagy nehézségek árán lehetett. Batthyány, miután lecsapoltatta az itteni kiterjedt mocsarakat, utat is építtetett Vizer Jánossal, az érsekségi uradalmak „matematikusával” (mérnökével).⁴⁸ Baróti Szabó ebben a zsánerversbe oltott panegirikuszban érzékletesen idézte fel, hogyan kínlódtak régebben az állatok a mocsárban, és ragadtak bele a szekerek a posványba.⁴⁹ A külföldiek, jellemzően morvák és lengyelek „kétszeres tíznél felesb / Mértt földet-is kerültek inkább, a’ midőnn / A’ Pesti sokadalomra bé-jöttek [...]”. A pusztán átvezető út erre a problémára is megoldást jelentett.

A hercegrímás pozsonyi pénztárának számadáskönyvében, az 1784. októberi kiadások között szerepel 50 forint, amelyet ugyancsak a már említett Hadaly Károlynak utaltak ki egy, a később Batthyánnak dedikált könyv megjelenetéseért.⁵⁰ Ez a mű vélhetőleg az *Ars delineandi coloribusque localibus adumbrandi aedem* (Az építészeti rajz és lokális színekkel való árnyékolás technikája⁵¹), amelyet Hadaly 1785-ben jelentetett meg Győrben.⁵² A professzor a győri királyi akadémia filozófiai fakultásának második évfolyamán, a matematika keretében tanította az építészeti ismereteket Franz Rausch von Traubenberg *Elementa architecturae...* című műve alapján.⁵³ A dedikációban foglalt legfontosabb információ, hogy Batthyány szorgalmazta az építészeti rajz (ars delineandi)

⁴⁷ BARÓTI SZABÓ DÁVID: *A’ bajtsi pusztán Cardinalis Primas Battányi József ö Eminenzia-ja parant-solattjából le-tsapoltatott posványiságról, és kövel el-rakatott országútyjáról*, Nagyszombatban: A’ Királyi Akadémiának Betüivel 1794.

⁴⁸ Az érsek pozsonyi számadáskönyveiben az egyik, 1789. januári kiadás az a 112 forint, amelyet Batthyány Vizer János mérnöknek a bajcsi pusztá lecsapolásának megtervezéséért utalt ki. HU-MNL-OL-P 1318, 13 d. A’ nagy Érsek, a’ Haza’ / Hazsnainak első, ’s gyözedelmes eszköze / Ezt tsak nevette. Tágas, és mély árkokat / Ásatott: a’ kártékony, és heverő vizet / Azokba tsapolattya, számkivetteti / ’S milly változás lón! – Most Titir legelteti / Birkájit itten: most aszagot rak Ceres ... ’S hát ezen, egyenes sinorra vett, mind két felől / Árokkal őrzött, zöldes hanttak oldal’ in / Dúsan ki-béltett, és belől fel-tsútsozott / Hátán kövekkel nagy keményen meg rakott / Útat ki tette? Baróti Szabó, [3].

⁴⁹ A’ nagy Érsek, a’ Haza’ / Hasznainak első, ’s gyözedelmes eszköze / Ezt tsak nevette. Tágas, és mély árkokat / Ásatott: a’ kártékony, és heverő vizet / Azokba tsapolattya, számkivetteti / ’S milly változás lón! – Most Titir legelteti / Birkájit itten: most aszagot rak Ceres ... ’S hát ezen, egyenes sinorra vett, mind két felől / Árokkal őrzött, zöldes hanttak oldal’ in / Dúsan ki-béltett, és belől fel-tsútsozott / Hátán kövekkel nagy keményen meg rakott / Útat ki tette?

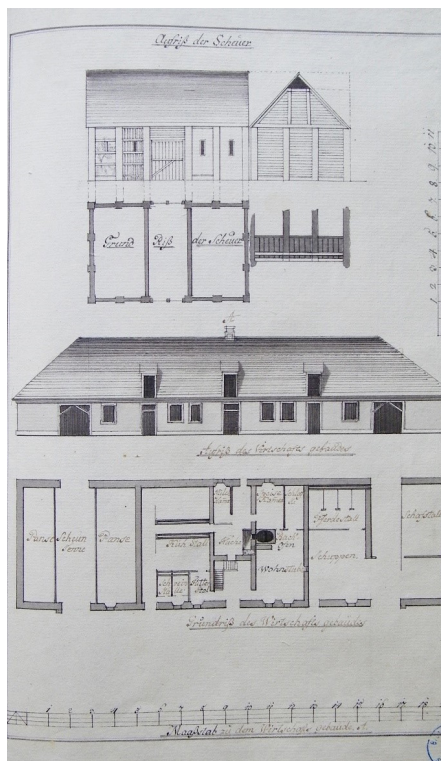
⁵⁰ HU-MNL-OL-P 1318. 12. d. A hercegrímás pozsonyi pénztárának számadásai 1782–1785. fol. 160.

⁵¹ A lokális szín (color localis, local color, Lokalfarbe) fogalma a festészetben olyan művészeti elemet jelöl, amely a tárgyak természetes színét vagy árnyalatát hivatott visszaadni. *Művészeti lexikon*, 2. köt.: L-Z. (Szerk.): ÉBER László. Budapest: Győző A. 1935, 39.

⁵² HADALY Károly: *Ars delineandi coloribusque localibus adumbrandi aedem*. Győr: Streibig 1785.

⁵³ F. CSANAK Dóra: Teleki József és a művészetek. In: *Művészet és felvilágosodás: Művészettörténeti tanulmányok*. (Szerk.): ZÁDOR Anna/SZABOLCSI Hedvig. Budapest: Akadémiai 1978, 576.

bevezetését az általa felügyelt konviktusokban („in diversis convictibus tuis”), a nem kötelező stúdiumok (inter alias extraordinarias Scientias) között.⁵⁴ A rajzolni tanuló diákok műveikkel kedveskedtek az érseknek, így egy 1774-ben összeállított mappa Batthyány kalocsai építkezéseit ábrázolja, köztük néhány térkép és épületterv is szerepel.⁵⁵ Szintén egy geometriai, térképészeti és építészeti rajzgyakorlatokat tartalmazó füzetet ajándékozott Gillig Alajos 1796-ban József-napra az érseknek.⁵⁶

GILLIG Alajos: *Exercitium I*. [...]. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. I. 19. 11. A Bibliotheca engedélyével.

⁵⁴Hadaly (1785), 5

⁵⁵Mojzer Miklós: *Architectura civilis* (Iskolás művészet a XVIII. századi építészetünkben). In: *Művészettörténeti Értesítő* 6/2–3 (1957), 103; N. DÁVID Ildikó: A kolozsvári egyetem építészeti oktatása a XVIII. század végén. In: Zádor/Szabolcsi, 303.

⁵⁶*Exercitium I. Der Geometrischen mathematischen Bau Wissenschaften. Dem Hochen Nabmens Feste Seiner Hoch-Fürstlichen Eminenz Joseph Batthyany Primas des königreiches Hungarn und Erz-Bischof von Gran gewidmet*, Pest den 19ten März 1796. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Coll.I.19.11. Gillig Alajosról lásd: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, III. köt. Budapest: Hornyánszky 1894, 1214.

A fentebb többször említett egykori jezsuita, Horváth Keresztély János is dedikált egy tankönyvet Batthyánnak. A nagyszombati, majd budai egyetem fizikatanárának oktatókönyvei a 18. század második felében igen népszerűek voltak, sőt külföldön is használták azokat.⁵⁷ A nyomtatásban megjelent egyetemi előadásainak első, a szilárd testek statikáját és mechanikáját tárgyaló részét ajánlotta a hercegprímásnak.⁵⁸ Szintén a Prímási Levéltár anyagából tudjuk, hogy Handerla Ferenc *Institutiones logicae* című művét dedikálta Batthyánnak.⁵⁹

Természetesen számos teológiai témájú művet is találunk a hercegprímásnak dedikált kötetek között. Szintén a Prímási Levéltár iratai informálnak arról, hogy Hubert Ferenc (1743–1800), a budai egyetem dogmatikatanára, a pozsonyi szeminárium igazgatója is Batthyánnak ajánlotta egy művét.⁶⁰ A dedikáció egyik apropója az lehetett, hogy Hubertet 1783-ban pozsonyi kanonokká nevezték ki, a másik, hogy a tankönyv megírására épp az érsektől érkezett a hivatalos felkérés.⁶¹ A szóban forgó kötet, a *Theologiae dogmaticae in systema quod [...] scholas theologicas obtinet* meg is van a Bibliotheca Batthyány-gyűjteményében. A katolikus dogmatikát tárgyaló tankönyv a papképzést centralizáló és azt közvetlen államügygévő jozefinista egyházpolitika igényeinek kívánt megfelelni.⁶² A címben szereplő 'systema' a megreformált papképzésre és az ahhoz kapcsolódó új teológiai tantervre utal.⁶³ A tanterv kidolgozója, a bencés Franz Stefan Rautenstrauch (1734–1785) készített egy kifejezetten a dogmatikára alkalmazott képzési tervet is *Anleitung und Grundriß zur Systematischen Dogmatischen Theologie* (Bécs, 1776) címmel. Hubert számára ez szolgált sorvezetőül tankönyve megírásához.

⁵⁷ Szinnyei (1896), 1224–1225; BATTÁ István: *A fizikai tudományok hazai latin és magyar nyelvű irodalmának története 1867-ig.* (S. a. r., jegyz.) GAZDA István. (Szakszerk.): BODORNÉ SIPOS Ágnes. Budapest: 2014 (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 34), [53]. https://real.mtak.hu/18283/1/batta_istvan_fizikai_szaknyelv.pdf (utolsó letöltés: 2024. június 27.)

⁵⁸ HORVÁTH Keresztély János: *Praelectionum mechanicarum Pars I. complectens staticam et mechanicam solidorum.* Budae: Typ. regiae Univ. 1782. Az érseki adminisztráció regisztrálta a dedikációt. „Horváth Joannes Philosophiae experimentalis professor Budae dedicat suum opus Suae Emin. 1782.” Prímási Levéltár, Batthyány József érsek iratai, Protocollum primum, Acta intraneorum, 1776–1785, nr. 940.

⁵⁹ Prímási Levéltár, Batthyány József érsek iratai, Protocollum primum, Acta intraneorum, 1776–1785, nr. 931. HANDERLA Ferenc: *Institutiones logicae [...]*. Budae: Typ. regiae Universitatis 1782. Handerláról lásd: Szinnyei (1896), 413–414; ZELLIGER Alajos: *Egyházi írók csarnoka. Esztergom főegyházmegyei papság irodalmi munkássága.* Nagyszombat: szerzői kiadás 1893, 159–160.

⁶⁰ Prímási Levéltár, Batthyány József érsek iratai, Protocollum primum, Acta intraneorum, 1776–1785, nr. 941.

⁶¹ HUBERT Ferenc, *Theologiae dogmaticae in systema quod apud regiam universitatem Budensem, ac universim omnes per i. regn. Hungariae, provinciasque eidem adnexas scholas theologicas obtinet, redactae.* Budae: Typis Universitatis 1783. Hubertről lásd: Kollányi, 407; Zelliger, 185.

⁶² FORGÓ András/GÖZSY Zoltán: A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz: Kihívások és válaszok. In: *Pontes* 1 (2018), 118. DOI: 10.15170/PONTES.2018.01.01.06

⁶³ Kosáry, 514.

Batthyány József pozsonyi pénztárának számadáskönyveiből kiderül, hogy időről időre orvostanhallgatókat is támogatott, általában 25-25 forinttal.⁶⁴ Az egyik ilyen kifizetés medikus kedvezményezettje 1779 januárjában egy bizonyos „Tholnai”. Ő vélhetőleg azonos azzal a Tolnay Sándorral (1748–1818), aki az 1787-ben, II. József rendeletére a pesti egyetem orvosi karán felállított állatgyógyászati tanszéket (1790-től intézetet) vezette.⁶⁵ Az 1777-es kiadások között szerepel, hogy Benkő Sámuelnek az érsek 100 forintot utalt ki.⁶⁶ Benkő Sámuel (1729–1825) később, 1779-től 1818-ig volt Borsod vármegye nyilvános hivatalnok-orvosa, mai megnevezéssel tisztiorvosa.⁶⁷ A kor egyik legtermékenyebb orvos-írójának számított, latin nyelven megjelent munkásságából kiemelkedik Miskolc orvosmeteorológiai leírása, illetve a Bécsben megjelent latin nyelvű hétkötetes orvosmeteorológiai sorozata *Ephemerides* címen, amelyben több mint húszéves borsodi főorvosi praxisát foglalja össze.⁶⁸ Benkő Nagyszombatban kezdte orvosi tanulmányait, majd Leidenben 1775-ben bölcsész-doktori, 1778-ban Budán pedig orvosdoktori oklevelet szerzett. A tanulmányaihoz nyújtott anyagi támogatást a *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica* című műve dedikációjában köszönte meg Batthyáynak. A Miskolc város gyógyásztörténetét és orvosmeteorológiáját tárgyaló mű először 1782-ben jelent meg, 1818-ban Szathmáry József, aki Benkőt követte tisztiorvosi hivatalában, újból kiadta az írást.⁶⁹ A dolog érdekessége, hogy az ajánlásból Benkő életének egy eddig ismeretlen, az életrajzából kimaradt momentumára is fény derül, nevezetesen, hogy Nagyszombat, Leiden és Buda mellett Bécsben is tanult. A császárvárosban végzett orvosi tanulmányainak finanszírozásához járult hozzá Batthyány, és bőkezűségét Benkő Vergiliust idézve köszönte meg: „dum Viennae studiis medicis operam meam, atque tempus nava-bam, tenuitatem meam, quod alta mente repostum manebit, liberali manu sublevas-ti.”⁷⁰ A *Topographia* harminc fejezete Miskolc földrajzi elhelyezkedését, történetét, a lakosság etnikai és felekezeti összetételét, politikai, oktatási intézményeit mutatja

⁶⁴ Például: Den suplicanten Clemens Medicinae Studenten resolvirten mußen geben HU-MNL-OL-P 1318. 11. d. A hercegprímás pozsonyi pénztárának számadásai 1775–1781 f. 258.

⁶⁵ Titulo Instantiae an Il. Tholnai Medicinae Studiosen geben werden. HU-MNL-OL-P 1318. 11. d. A hercegprímás pozsonyi pénztárának számadásai 1775–1781, 1779. január.

⁶⁶ „Für den suplicanten Benkeő zu geben resolvirt vorden.” HU-MNL-OL-P 1318. 11. d. A hercegprímás pozsonyi pénztárának számadásai 1775–1781. f. 157.

⁶⁷ Életrajza: KAPRONCZAY Károly: Benkő Sámuel. In: *Orvosi Hetilap* 1975, 572–574; GYULAI Éva: Egy új foglalkozás a 18. században: a „tisztiorvos” – Borsod vármegye főorvosai (1750–1850): Trángus Illés, Domby Sámuel, Benkő Sámuel, Szathmári József, Katona Mihály. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére*. (Szerk.): HORVÁTH Zita/RADA János. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó 2017, 104–108.

⁶⁸ Gyulai, 105.

⁶⁹ BENKŐ Sámuel: *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica*, Kassa: Landerer 1782; BENKŐ Sámuel: *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica*. Denuo edit cura Josephi Szathmáry, Miskolc: Szigethy 1818.

⁷⁰ Benkő (1782), b2[r-v].

be, valamint kitér a piacaira, vásáraitra is. A város gyógyászattörténetét, az orvosmeteorológiai megfigyeléseket Benkő szélesebb kontextusban tárgyalja. Így számba veszi a vizeket, köztük a gyógyvizeket, a termesztett növények gyógyszerészeti felhasználását, és hosszan értekezik a helyi szőlőművelésről és borászatról, továbbá érdekes leírást olvashatunk a pezsgőkészítés mikéntjéről is. Ezután következnek az orvosmeteorológiai feljegyzések 1781–1782-ből, valamint járványokról és érdekes orvosi esetekről szóló beszámolók a múltból és Benkő Sámuel saját praxisából.⁷¹ A *Topographia* jelentősége abban áll, hogy rámutat az epidémia és a (földrajzi) topográfia közötti összefüggésekre.⁷² Benkő volt ugyanis az első Magyarországon, aki az akkor kialakuló tudományos orvostan új módszereivel vizsgálta az éghajlat és időjárás okozta betegségmegnyilvánulásokat, és ezzel egy új tudományágnak, a meteoropathológiának vetette meg alapját.⁷³ A *Topographia oppidi Miskoltz historico-medicae* a párizsi Királyi Akadémia 1783-ban dicséretben részesítette.⁷⁴

Egy másik könyvajánlást szintén egy bölcész- és egyben orvosdoktor, Wernischek János Jakab (1743–1804) címzett Batthyánnak. A szerző Christoph Anton von Migazzi (1714–1803) váci püspök, bécsi bíboros-érsek háziorvosa volt, így nem meglepő, hogy a *Medendi norma ad dignoscendas evellendasque ipsas morborum causas* (Gyógyítási szabályzat betegségek okainak felismeréséhez és megszüntetéséhez) című művének első részét munkaadójának ajánlotta.⁷⁵ Az írás 1780-ban jelent meg először Bécsben, majd Wernischek bővített formában újból kiadta ugyanott, 1781-ben. A *Medendi norma* a diagnózisfelállítás protokollját kívánta nyújtani gyakorló orvosok számára. Az első rész az alapokat, vagyis a különféle élettani folyamatok és változások okait tárgyalja. Amint az előszóban írja, a medikusok az orvosi egyetemen megtanulják ugyan a gyógyítás mikéntjének (medendi ratio) alapjait, de a praxisban már különféle iskolákat és nem egységes terápiás normákat (disparis curandi normas) követnek.⁷⁶ Wernischek általános megfigyelési kategóriák szerint (vegetatív élettani folyamatok és akaratlagos tevékenységek, azon belül is testalkat, testhő, emésztés, kiválasztás, ébrenlét-alvás stb.) tárgyalta a diagnózisalkotás alapjait. A mű alapvetően bölcészeti szempontú megközelítése a korabeli medicinában éppen kibontakozó patoanatómiai irányvonalnak, amelynek kezdeményezője Giovanni Battista Morgagni (1682–1771) volt. Ennek lényege, hogy az orvoslásban addig érvényesülő szemlélet

⁷¹ A mű részletes ismertetését lásd: GYÁRFÁS Ágnes: Benkő Sámuel és a magyar orvosi topográfia kezdetei. In: *Orvostörténeti Közlemények* 64–65 (1972), 166–169.

⁷² CSILLAG István: 140 éve halt meg Benkő Sámuel. In: *Orvosi Hetilap* 1965, 1045.

⁷³ REGÖLY-MÉREI Gyula: A meteoropathologia kialakulása és Benkő Sámuel szerepe. In: *Orvosi Hetilap* 1971, 333–335.

⁷⁴ Csillag, 1045.

⁷⁵ Jacobus WERNISCHEK: *Medendi norma ad dignoscendas evellendasque ipsas morborum causas, Pars I: De causis actionum omnium et motuum effectricibus*. Viennae: 1780, 1781.

⁷⁶ Wernischek (1781), 5.

mellett, amely a betegségek okát a különféle módon magyarázott (jatrokémia, jat-rofizika stb.) élettani folyamatokból kívánta levezetni, fokozatosan kialakult a post mortem alapú patológiai, kóroktani vizsgálati módszer. A kórbonctani vizsgálatok alapján felállított haláloki diagnózis hozzájárult a különféle betegségek még élő pácienseknél történő felismeréséhez. A *Medendi norma* második része ez utóbbi-hoz kapcsolódik, amennyiben az a betegségeket kiváltó okokról értekezik. A *De causis morborum effectricibus* alcímmel 1786-ban, szintén Bécsben megjelent írását Wernischek immár az esztergomi érseknek dedikálta.⁷⁷ Két fontos momentumot emelhetünk ki az ajánlásból: az egyik, hogy a szerző megköszönte az anyagi támogatást (pro acceptis beneficiis) Batthyáynak, illetve hogy megemlítette a hazai írók javát is szolgáló pozsonyi érseki könyvtár létrehozását.⁷⁸

A még Barkóczy Ferenc érsek által megalapozott könyvtárat a Melchior Hefele tervei alapján épült új primási palotában helyezték el 1781-ben. Ezt a gyűjteményt a bibliofil Batthyány jelentős mértékben gyarapította nemcsak könyvekkel, de kéziratokkal is.⁷⁹ Már korábban felmerült annak a gondolata, hogy a könyvtárat megnyitja a szélesebb olvasóközönség előtt. Erre jó példát szolgáltatott Klimó György pécsi püspök, aki 1774-ben tette nyilvánossá tizenötezer kötetes könyvtárát.⁸⁰ Pray György (1723–1801) 1780-ban azon igyekezett, hogy meggyőzze az érseket a pozsonyi könyvtár nyilvánossá tételéről, és ki is dolgozta ennek a tervzetét.⁸¹ Sajnos a terv nem valósult meg, Batthyány 1781. január 31-ei levelében a fennálló és jövőben várható nehézségekre hivatkozva elvetette az ötletet.⁸² Noha nem lett nyilvános a primási könyvtár, az érsek több tudósak is rendelkezésére bocsátotta könyveit. Legalábbis ez derül ki Kovachich Márton György (1744–1821) lelkes szavaiból, melyekkel a *Vestigia Comitiorum apud Hungaros* című művében köszöntötte a bőkezű mecénás Batthyányt, aki ezer forint adománnyal járult hozzá a kötet megjelenéséhez.⁸³ Az országgyűlési dekrétumok és

⁷⁷ JACOBUS WERNISCHEK: *Medendi norma ad dignoscendas evellendasque ipsas morborum causas, Pars II: De causis morborum effectricibus*. Viennae 1786.

⁷⁸ Uo., 3. „Novi Te, Princeps Eminentissime Posonii bibliothecam po scriptoribus hungaris, popularibus Tuis, peculiaren construxisse.” Uo., [4v].

⁷⁹ KÖRMENDY Kinga: A Főszékesegyházi Könyvtár állománytörténeti áttekintése, 1543–1876. In: *Libri diversi magni et parvi: Válogatott tanulmányok a Főszékesegyházi Könyvtár állománytörténetéhez és Esztergom város középkori könyvkultúrájához*. (Szerk.): KÖRMENDY Kinga/MADAS Edit. Esztergom – [Budapest]: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár – Fragmenta Codicum Műhely 2021, 174.

⁸⁰ Kovách, 41.

⁸¹ A tervzetet közli: THALLÓCZY Lajos: Könyvtártörténeti adalékok. In: *Magyar Könyvszemle*. Új folyam 14/4 (1906), 380–382.

⁸² Kovách, 42.

⁸³ KOVACHICH Márton György: *Vestigia comitiorum apud Hungaros [...]*. Budae: Typis Regiae Universitatis 1790. V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. (S. a. r., bev.): GLATZ Ferenc. Budapest: MTA Történettudományi Intézete 1998 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24), 28.

egyéb országgyűlési iratok magyarázatos publikációját tartalmazó kötet ajánlása szerint az érsek a kéziratgyűjteménye és könyvtára révén is kiemelkedő szerepet vállalt a hazai tudomány előmozdításában.⁸⁴ A *Vestigia comitiorum* elkészítéséhez, amellet, hogy barátai, ismerősei másolatokat bocsátottak a rendelkezésére, Kovachich valószínűleg használhatta az érseki könyv- és kéziratár állományát, hiszen többszöri próbálkozásra sem sikerült bejutnia az ország könyvtáraiba és levéltáraiba.⁸⁵ A *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros* első kötetének szintén Batthyányhoz szóló ajánlásában legalábbis erre utal. Sőt, a pretextus szerint a primás a családi levéltárba való betekintést is felajánlotta a forráskutató jogtörténésznek.⁸⁶ Batthyány bizalma vélhetőleg régebbiről eredeztethető, azt tudjuk, hogy előfizetője volt a Kovachich által 1786–1787-ben szerkesztett *Merkur von Ungarn*nak is.⁸⁷ A *Vestigia comitiorum* kiadásához nyújtott jelentős anyagi segítségét Kovachich az általa megálmodott diplomatikai-történeti és közjogtörténeti intézet, az Institutum diplomatico-historicum „alapkőletételének” nevezte, amennyiben az országgyűlés-történetében fogalmazta meg először egy ilyesfajta archívum létrehozásának fontosságát.⁸⁸ A magyar közjog tanulmányozásának problematikája, szerinte, abban gyökerezik, hogy a közjog forrásaihoz nehéz hozzájutni, és a szakírók fordított módszerrel, az alapok lerakása előtt már konkluzív összefoglalások készítésére törekszenek.⁸⁹ A Kovachich-féle intézet egyik részlege volt az ún. Grammatophylacium, amely 1793. november 15-én nyitotta meg kapuját.⁹⁰ Hannulik János Krizosztom (1745–1816) ennek alkalmából írt egy költeményt, egyfelől Sándor Lipót nádornak, másrészt az érsek-bíboros Batthyány Józsefnek dedikálva művét.⁹¹

⁸⁴ „Illud tamen, quod ad promovendam Patriae literaturam contulisti, Maecenas munificentissime! Nulla unquam silebit aetas, neque Tibi jam ejus memoriam silentio premere integrum erit. Quid doctorum Virorum ignorabit, aut reticebit copiosissimam suppellectilem literariam, quam sive in MSS., seu operibus editis magno studio, ac impendiis liberaliter profusus posteritati praeparasti?” Kovachich (1790), [**2v].

⁸⁵ V. Windisch, 27, 42.

⁸⁶ „Huic Tuae benevolentiae addidisti et beneficentiam, dum amplissimam Bibliothecam Tuam liberaliter mihi patere voluisti, et si otio abundarem, secretius etiam Tabularium reserare promisisti.” KOVACHICH Márton György: *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros*, Budae: Typis Regiae Universitatis Pestiensis, 1798, [a2v].

⁸⁷ V. Windisch, 23.

⁸⁸ Uo., 70.

⁸⁹ Uo., 99.

⁹⁰ A Grammatophylacium a Kovachich által tervezett történeti-levéltári intézetnek egyik, könyvtárból és scriptoriumból álló részlege volt, ez Kovachich Bécsi kapu téren lévő lakásában kapott helyet. V. WINDISCH Éva: Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei. In: *Századok* 102/1-2 (1968), 115.

⁹¹ HANNULIK János Krizosztom: *Ode de serenissimo regio hereditario principe archi-duce Austriae et incl. regni Hung. palatino Alexandro Leopoldo et [...] principe Jos. e comit. de Batthyán [...] grammatophylacii instituti historico-diplomatici [...] apertum est [...]*, Pestini: Trattner 1793.

Nem annyira a mecenatúra, mint inkább a tizenegy év üresedés után frissen elfoglalt érseki szék az apropója annak, hogy Pray György a *Specimen Hierarchiae Hungaricae* című művének első részét Batthyáynak ajánlotta.⁹² Az időzítés remek volt, hiszen az 1776 második felében megjelent mű az esztergomi érsekség és a suffraganeus (az egri, pécsi, veszprémi, győri, váci, nyitrai, munkácsi és milkói) püspökségek betöltőinek kronológiai rendű névsorát közölte.

Pray György testi-lelki jó barátja, a budai Egyetemi Könyvtárban kollégája, a szintén exjezsuita történetíró Wagner Károly (1732–1790) ugyancsak dedikált művet Batthyány Józsefnek. Tényleges anyagi támogatásnak ebben az esetben sem találtam nyomát, így a már kihalt nemesi családok leszármazását vizsgáló *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum* első decasának dedikációs gesztusa általában szólhatott Batthyány státuszának, valamint tudomány-, illetve kultúrapártoló tevékenységének.⁹³ Ez utóbbi, mint Wagner írja, a tudományos munkák (res litterariae) előmozdítására és számbeli gyarapítására való törekvésben, illetve a bőkezű támogatásban nyilvánul meg. Ugyanakkor dicséri az érsek személyes kvalitásait, gyors és termékeny észjárását (ma úgy mondanánk: kreativitását) és szerteágazó érdeklődését más tudományok iránt. Jogi ismereteire vonatkozó dicséretének alátámasztására a primás különféle igazságszolgáltatási fórumokon való részvételét, az azokban betöltött funkcióit (királyi küldött, bíró, elnök) hozza fel bizonyítékkul.⁹⁴

Wagner dicséretének ismeretében nem meglepő, hogy a Batthyány Józsefnek dedikált művek között jogtudománnyal foglalkozó írást is találunk. Filó János (1722–1786) esztergomi kanonok, barsi főesperes *Jus naturae* című műve szembe ment a felvilágosult abszolutizmus, így a jozefinizmus által is támogatott, Christian Wolff, valamint Karl Anton Martini nevével fémjelzett természetjogi irányzattal.⁹⁵ Az utóbbi, elszakadva a keresztény teológiától az emberi erkölcsöt és a tapasztalás által támogatott józan ész tekintette a természetjog forrásának, és végső soron

⁹² PRAY György: *Specimen Hierarchiae Hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae [...]*, Pars I: *De archiepiscopatu Strigoniensi et ejus suffraganeis*. Posonii et Cassoviae: Landerer 1776.

⁹³ WAGNER Károly: *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum quae jam interciderunt ex MS potissimum eruit et scutis gentilitiis auxit Carolus Wagner [...]*. Budae: Typis Universitatis 1778. A műről említést tesz: TÓTH Gergely: „Theatrum Nobilitatis Hungaricae.” Bél Mátyás családtörténeti kutatásai. In: *Fons* 17/3 (2010), 335.

⁹⁴ [...] ac inprimis admirandam illam ingenii Tui ubertatem non minus, quam celeritatem, qua cum aliarum rerum, tum Iuris, cuius, ut ait Tullius, summo semper in honore fuit cognitio, scientias ita exhaustisti, ut rae doctrinae Tuae amplitudo vel doctissimos rapiat in admirationem. Viderunt istud adhuc et stupuerunt, quot quot Regiones nostrae maiora numerant Iustitiae Tribunali, quibus aut Delegatus Regius, aut Iudex, aut Praeses adfuisti [...]” Wagner, [*3r].

⁹⁵ FILO János: *Jus naturae pro novello in vinea Domini operario deductum ex demonstrato fine hominis*, Tirnaviae: Literis regiae Universitatis Budensis, 1781. Filó Jánosról lásd: Zelliger, 128–129; Kollányi, 380.

az alattvalóknak az uralkodó iránti, társadalmi szerződésen alapuló feltétlen engedelmességét szorgalmazta.⁹⁶ Míg a korabeli jogbölcseleti tárgyú művek elsősorban Martini tételeinek egyszerű bemutatásaként, illetve magyarázataként értékelhetők, addig Filó műve „retrográd módon” a skolasztikus erkölcsstan talaján álló egyházi természetjogi felfogást igyekezett védelmezni.

Természetesen közel sem értünk végére a Batthyány Józsefnek dedikált műveknek, de talán már az eddig felsorolt, bemutatott írásokból is képet alkothatunk az érsek-bíboros mecénási szerepköréről. Láthatjuk, hogy a legkülönbébb tudományokban születtek művek anyagi, illetve intellektuális támogatásának köszönhetően. Nyugodtan kijelenthetjük: mecenatúrája épp olyan színes és sokrétű, mint amilyen színes és komplex egyéniség volt ő maga.

⁹⁶ SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig.* Budapest: Gondolat 2011, 17.

DÓBÉK ÁGNES

KLIMO GYÖRGY MINT ITÁLIAI SZERZŐK MECÉNÁSA
A PÉCSI PÜSPÖK IRODALOMPÁRTOLÁSA LEVELEZÉSE TÜKRÉBEN¹**Bevezetés**

A magyarországi katolikus főpapok zöme a 18. század második felében a római Collegium Germanicum et Hungaricumban fejezte be tanulmányait.² A Rómában töltött évek megalapozták kapcsolathálójukat, ami jelentős számú olasz személyre terjedt ki. A római és bécsi székhelyű ágensek, valamint magas rangú egyházi és világi személyek a pápai udvar híreinek közvetítésén túl kulturális vállalkozásaikban is támogatták a magyar főpapokat. Könyvek és kéziratok beszerzését mozdították elő, a püspököket és érsekeket összekötötték tudós tanárokkal és történészekkel, az egyházmegyei szemináriumok tehetséges diákjainak római tanulmányait készítették elő. A vonatkozó levelezések vizsgálata során kiderül, hogy a római–magyar kapcsolatok nem voltak egyoldalúak: nemcsak a magyar fél fordult kérésekkel az itáliai méltóságokhoz, hanem élénk információcsere kezdődött meg ritka könyvek beszerzési lehetőségeiről, a jezsuita rend feloszlását követő szemináriumi oktatás reformjáról, olasz és magyar történeti munkák elkészítésének szakaszairól.

Klimo György 1751-ben lett Pécs püspöke, haláláig, 1777-ig vezette az egyházmegyét. Kivételt képezett a korabeli magyarországi püspökök között: nem Itáliában fejezte be tanulmányait, nem beszélt az olasz nyelvet. Ennek ellenére ő volt az, aki (eddiggi kutatásaim alapján Barkóczy Ferenc, Eszterházy Károly egri és Szily János szombathelyi püspökökkel összevetve) a legtöbb olasz személlyel állt levelezésben. Ezek a Bécsben, Rómában, Pisában, Milánóban, Firenzében, Velencében élő egyháziak közvetítették számára a kulturális élet különböző területeit érintő híreket, ellátták a munkájához szükséges információkkal, és könyveket, kéziratokat szereztek be számára. A püspök kulturális témákat érintő itáliai kapcsolatai a könyvgyűjtés, a történeti forrásgyűjtés, az oktatás és a mecenatúra témakörei köré csoportosultak.

Kultúrapártoló tevékenységének híre, kiterjedt kapcsolatainak köszönhetően, az ország határain túlra is eljutott, és a kor magyarországi viszonyai között egyedülálló módon több külföldi – főként itáliai – szerző fordult hozzá, hogy a támogatását

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 142174. számú projektje és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

² BITSKEY István: *Hungáriából Rómába: A római Collegium Germanicum et Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1996, 84–91.

kérje, illetve egyes szerzőket ő biztatott munkájuk elkészítésére vagy befejezésére. A tanulmány azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a pécsi püspök itáliai szerzők mecénásaként léphetett fel, áttekintve a Klimónak dedikált, külföldön megjelent könyveket, egy kéziratban maradt történeti művet, valamint a szerzők és a püspök közötti levélváltást.

A kutatás forrásai

Klimo mecénatúrájának vizsgálatakor a kutatók számára fontos forrásnak számít a levelezése, és kiemelték a püspök és környezete Itáliával és olasz személyekkel való kapcsolatát.³ Azonban sem Klimó, sem pártfogoltja, Koller József történész teljes levelezésének az olasz kapcsolatok oldaláról történő bemutatására nem került sor. A Klimó-levelezés most folyó feldolgozása egy nagyobb projekt része, amely az itáliai kötődésű, Rómában tanult főpapok irodalmi mecénatúrájára, tudománypártolására koncentrál.

A kutatás forrásai elsősorban Klimó György levelei, ezek közül a bejövő levelek szálas anyagként összegyűjtve található meg a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban

³ Horváth Margit Klimó könyvgyűjtését mutatta be, közölt latin és olasz nyelvű forrásokat, amelyekben a könyvtár anyagának beszerzésére, szállítására vonatkozó információkat olvashatunk: HORVÁTH Margit: Klimó püspök könyvtáralapítása. In: *Közlemények az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából* 12/október (1932), 1–23. A könyvtár történetéről legutóbb lásd: SCHMELZER-POHÁNKA Éva: *A pécsi püspöki könyvtár története (1774–1945)*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem/Egyetemi Könyvtár 2012. Klimót mint a tudomány mecénását Gelasius Dobner cseh történetírónak nyújtott támogatásán keresztül mutatta be: LIBER Margit: Klimó, mint mecénás. In: *Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudomány Egyetem Könyvtárából* 23/ november (1933), 1–8. A kutatás további mérföldkövét Entz Géza tanulmányai jelentik, aki annak eredt nyomába, hogyan igyekezett Klimó egy állítólag Milánóban található Janus Pannonius-kéziratot megszerezni: ENTZ Géza: Klimó György, mint Janus Pannonius-kutató. In: *Regnum* 4 (1940–1941), 303–313. Ehhez a témakörhöz lásd még: PETROVICH Ede: Klimó püspök levelezéséből. In: *Magyar Könyvszemle* 91/3–4 (1975), 305–308. Klimó szerepéről Lodovico Antonio Muratori egyik művének bécsi megjelenésében: SZELESTEI NAGY László: Klimó György püspök szerepe Muratori műveinek magyarországi terjesztésében. In: *Klimó György püspök és kora – Egyház, művelődés, kultúra a 18. században – A 2010. október 14-én, Pécsen, Klimó György pécsi püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai*. (Szerk.): POHÁNKA Éva/SZILÁGYI Mariann. Pécs: Pécsi Egyetemi Könyvtár 2011, 70–85. Klimó és Giuseppe Garampi pápai nuncius levelezéséről: FEJÉRDY András/SOÓS István: Klimó György és Giuseppe Garampi. In: Pohánka/Szilágyi, 125–141. A püspök legfontosabb segítője, a történész Koller József kapcsolathálójáról, itáliai összeköttetéseiről lásd: TÓTH László: XVIII. századi olasz és magyar teológusok harca a felvilágosodás ellen. In: *Katolikus Szemle* 46 (1932), 180–195. SZELESTEI NAGY László: Koller József és a historia litteraria. In: *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai*. (Szerk.): FONT Márta/VARGHA Dezső. Pécs: Pécs Története Alapítvány 2003, 77–89.

(1751–1766),⁴ míg a kimenő leveleket időrendben protokollumokba másolták és kötötték.⁵ További Klimó-leveleket találunk a Klimó-könyvtár kéziratai között.⁶

Koller József leveleinek nagyobb csoportját az Országos Széchényi Könyvtárban és a Klimó-könyvtárban őrzik. Az anyag terjedelmes, mivel Koller Klimó halála után is folytatta a könyvgyűjtést és a történetírói munkát. A kutatás során azokat a leveleket dolgoztam fel, amelyek Klimó haláláig íródtak, és közvetlenül kapcsolódnak Klimó kulturális törekvéseihez.⁷

Klimó útja az itáliai kapcsolatokhoz

Klimó mint címzetes püspök 1747-től a magyarországi ügyek referenseként dolgozott a bécsi magyar kancellárián. Elsőként itt volt alkalma megismerni azokat a neves olasz teológusokat és tanárokat, akik az ottani Udvari Könyvtár (*Hofbibliothek*), az egyetem és a nunciatúra környezetében tevékenykedtek. Ekkoriban, 1746–1748 között próbált szerencsét a bécsi udvarban a fiatal klerikus, Paolo Bernardo Giordani, aki majd Klimó legfőbb római hírvivője és segítője lesz. Giordani 1748-ban visszament Rómába, majd 1772-ig Alessandro Albani bíboros titkáraként szolgált, segítette gyűjtőszervezetében, és műkincsek vásárlásában közvetített. Albani egyházkormányzati szerepe is meghatározó a kapcsolati hálója szempontjából: a Habsburg Monarchia örökös tartományainak protektora, majd 1744–1748 között római nagykövetségének vezetője.⁸ Az Albani bíboros pártfogoltjainak és ismerőseinek körében való gyakori tartózkodás lehetővé tette Giordani számára, hogy felajánlja szolgálatát mint tudósító és ügynök a Német-római Birodalom katolikus fejedelmeinek és más európai udvarok diplomatáinak. Gyakran küldött művészeti és antikvárius jellegű híreket, hogy eleget tegyen levelezőpartnerei növekvő érdeklődésének a klasszikus művészet újrafelfedezése terén, és kiszolgálja gyűjtőszervezetüket. Leveleihez hivatalos dokumentumok, pápai bullák, *gazzetták* és kéziratok másolatait csatolta.⁹ Római tudósítoként több magyar püspökkel

⁴Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: PEL) I. 1. a. 1. 1751–1776. Litterae privatae Georgii Klimó.

⁵PEL I. 1. c.

⁶Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár és Egyetemtörténeti Gyűjtemény (a továbbiakban: PEKT-TGYO-KKEGY) 67037., 67041., 67051.

⁷Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban OSZK Kt.), Quart. Lat. 1511/1–2.; Quart. Lat. 1507.; Quart. Ital. 33. (levelezése Giuseppe Garampival); PEKT-TGYO-KKEGY 67038., 67042., 67043., 67052.

⁸Matteo BORCHIA: Alessandro Albani e gli scambi culturali fra Roma e Vienna nel XVIII secolo. In: *Travelling Objects. Botschafter des Kulturtransfers zwischen Italien und dem Habsburgerreich*. (Eds.): Gernot MAYER/Silvia TAMMARO. Wien – Köln – Weimar: Böhlau 2018 (Schriftenreihe des Österreichischen Historischen Instituts in Rom 3), 213–215.

⁹Matteo BORCHIA: *Gli agenti delle corti tedesche a Roma nel XVIII. secolo*, PhD thesis. Roma: Sapienza

állt kapcsolatban: Barkóczy Ferenc egri püspökkel 1751-től, Batthyány József érsekkel 1769–1780 között váltott leveleket.¹⁰ Klimóval 1754–1776 között levelezett, s a pápai udvar híreiről való beszámolóin túl számos könyv és műtárgy beszerzését intézte el számára.¹¹ Klimó Bécsben ismerhette meg Giordanit, és vele folytatta a legkiterjedtebb levelezést az olasz személyek közül. A római ágens első jelentősebb közreműködése abban állt, hogy segített a pécsi egyházmegye diákjainak bekerülni a Collegium Germanicum et Hungaricumba. Mivel az egyházmegyes püspökök Rómában fejezték be tanulmányaikat, ismeretsegeik révén könnyen tudták biztosítani a folytonosságot azzal, hogy a legkiválóbb fiatal klerikusokat Rómába küldték tanulni. Klimó, megfelelő római kapcsolatháló hiányban, kezdetben nehezebben tudta biztosítani a római stúdiumokat, ezért a tehetséges pécsi diákok Rómába küldéséhez Giordani segítségét kérte.¹² Albaninak is megfogalmazta ezt a kérését; levele bevezető sorai bizonyítják, hogy a püspök bécsi szolgálata alatt ismerte meg első itáliai összeköttetéseit.¹³

Klimó ugyancsak bécsi évei alatt ismerhette meg Pietro Maria Gazzaniga Domonkos-rendi teológust, aki szintén hozzájárult itáliai kapcsolathálójának bővítéséhez. Gazzaniga Bolognából került a bécsi egyetem dogmatika tanszékére, Aquinói Szent Tamás és a tomizmus eszmevilágát képviselte.¹⁴ Neki köszönhető, hogy Klimó pártfogoltja, Koller József Pécsre való visszatérése helyett itáliai tanulmányútra indult. Az ott szerzett tapasztalatok révén vált a püspök harmadik nagy összekötőjévé az olasz tudósokkal.

Università di Roma 2010–2011. https://iris.uniroma1.it/bitstream/11573/918530/1/Tesi_Borchia.pdf (utolsó letöltés: 2024. február 16.)

¹⁰ DÓBÉK Ágnes: Ecclesiastici, artisti e viaggiatori nell'Ungheria del XVIII secolo. In: *Migrazioni letterarie nel Settecento italiano: dal movimento alla stabilità*. (Eds.): Sara GARAU. Berlin: P. Lang 2020 (Transcultural Studies – Interdisciplinary Literature and Humanities for Sustainable Societies 6), 156–158; Borchia (2010–2011), 123–128.

¹¹ Giordanit mint politikai hírek közvetítőjét bemutatja: RUSZKAI Zsófia: Az egyházi információszerzés lehetőségei a 18. század második felében. Bernardo Giordani levelei Klimó Györgyhez. In: *Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában*. (Szerk.): SZÉKELY Dorottya Piroska/KOVÁCS Dóra/VIDA Bence/VIRÁG Csilla. Budapest: Gondolat 2021, 180–207.

¹² Klimó Giordaninak, Pécs, 1759. június 8. PEL I. 1. c. 44. Szalágyi István és Páffán Ignác még ebben az évben megkezdheték tanulmányaikat a kollégiumban. 1761-ben csatlakozott hozzájuk Mittelpacher Dániel. Döry Gáspár 1767-től tanult Rómában. Bitskey, 236., 251., 254., 260.

¹³ „Ismeretlen személyként, akit ilyen hatalmas távolságok választanak el Öntől, soha nem tudtam semmilyen szolgálatot felajánlani Eminenciádnak. Mindazonáltal a közismert hírneve, különösen nekem, aki több évet töltöttem a magyar királyné udvarában Bécsben, bizalmat adott kérésemnek.” Klimó Albaninak, Pécs, 1759. június 14. PEL I. 1. c. 44. A latin és olasz nyelvű idézeteket itt és a továbbiakban saját fordításban közlöm.

¹⁴ Alfonso D'AMATO: Gazzaniga, Pietro Maria. In: *Enciclopedia Cattolica*. (Eds.): Pio PASCHINI/Giuseppe PIZZARDO, 12. vol. Città del Vaticano: ente per l'Enciclopedia Cattolica e il libro Cattolico 1954, 1973–1974.

Koller, miután Nagyszombatban jogot és filozófiát tanult, 1762-től Pécssett folytatta teológiai tanulmányait.¹⁵ Klimóhoz címzett első levelét 1763 januárjában írta, amelyben megköszönte a püspök által neki küldött morálteológiai köteteket.¹⁶ A következő évben megvédte vizsgaértekezését, és Klimó ösztönzésére megkezdte az egyháztörténet tanulmányozását.¹⁷ Bécsbe ment, hogy ott a pécsi egyházmegyére vonatkozó anyagot kutassa. További sorsát meghatározta, hogy a bécsi egyetemen kapcsolatba került Gazzanigával. Klimó már Koller bécsi tartózkodása előtt értesítette a teológust arról, hogy fiatal pécsi diákja örömmel vesz részt az előadásain.¹⁸ Koller Gazzaniga ösztönzésére kérte a püspöktől, hogy Itáliába utazhasson, ahol nagyobb tudásra tehet szert. Gazzaniga kíséretében 1766 nyarán keltek útra. Koller egy évet töltött Rómában.¹⁹ Ez idő alatt oklevéltant tanult, valamint forrásokat gyűjtött és tanulmányozott.²⁰ Gazzaniga a Domonkos-rend tudós tagjainak és Giuseppe Garampinak, a Vatikáni Levéltár prefektusának pártfogásába ajánlotta, akik segítették munkájában. Hazatérte után, 1767 októberétől élénk levelezést folytatott az útja során megismert olasz egyházi személyekkel, akik – Gazzaniga hatására – nagyrészt a Domonkos-rend tagjai közül kerültek ki. Kapcsolathálóját megosztotta Klimóval, aki ennek hatására 1767-től kezdett levelezni egyre több római személlyel. Új kapcsolatai közül kiemelkedik a már említett Giuseppe Garampi, továbbá Tommaso Maria Mamachi, a Santa Maria sopra Minerva-kolostor domonkos szerzetese, aki egyben az ott működő Casanatense Könyvtár prefektusa is volt.²¹

¹⁵ TIMÁR György: Koller József 1745–1832. In: Font/Varga, 22–24.

¹⁶ Koller Klimónak, Pécs, 1763. január 16. PEL I. 1. a. 1. 1763. A püspök Caspar Vattoli *Epitome Theologiae Morali* (Utini: Fougari, 1743) című munkáját küldte el neki.

¹⁷ Koller Klimónak, Pécs, 1764. szeptember 23. PEL I. 1. a. 1. 1764.

¹⁸ Klimó Gazzanigának, Pozsony, 1766. február 19. PEL I. 1. c. 82.

¹⁹ Az útvonal – Velence, Padova, Vicenza, Verona, Brescia, Bergamo, Milánó, Pisa, Firenze, Róma – rekonstruálható Koller levelei alapján, amelyeket 1766. július 12. és szeptember 24. között küldött a püspöknek az egyes állomásokról: PEL I. 1. a. 1. 1766.

²⁰ A megérkezése után küldöttön kívül csak egy további levelet ismerünk, amelyet Rómából írt Klimónak. Ebben bemutatja kutatásait, amelyek az antik oklevelek tanulmányozására irányultak. Kiemeli, hogy minden, ami haladásához szükséges – egészség, mentorok, könyvek és kényelmes szállás –, bőségesen biztosítva van számára. Koller Klimónak, Róma, 1766. november 19. PEL I. 1. a. 1. 1766.

²¹ Klimó már az 1760-as évek elején hallhatott a római domonkos személyekről és Garampiról Giordanin és Gazzanigán keresztül, azonban személyes levelezésük – a kutatás mostani állása szerint – csak Koller római tartózkodása után kezdődött meg. Mamachit maga a püspök kereste fel, első leveleit 1768 elején váltják: Klimó február 14-én köszöni meg barátságát, hogy kész tudományos ügyekben levelezni vele. PEL I. 1. c. 83. 30–31. A püspök első ismert levelét Garampinak 1767 novemberében küldi el, ebben segítségét kéri az egyházmegyére vonatkozó történeti források beszerzéséhez: Fejérdy/Soós, 128, 131. Garampi válaszában közli a pécsi püspökség 12. századi történetére vonatkozó kutatásának eredményeit, középpontban a pécsi egyetem alapításának adataival: Garampi Klimónak, Róma, 1767. december 30. PEKT-TGYO-KKEGY 67037. Ms. 545–548; Fejérdy/Soós, 131.

Klimo György mint itáliai szerzők mecénása

I. Teológiai művek

Klimóval több olasz teológus lépett levelezésbe Giordaninak, Gazzanigának és Kollernek köszönhetően, akik mind Bécsben és Rómában, mind pedig az olasz út során nagy tudású, művelt, az irodalmi tevékenységet bőkezűen támogató mecénásként hivatkoztak rá, aki nemcsak Koller utazását, hanem teljes képzését is patronálta. A korszakra jellemző mecénást kereső stratégiát alkalmazva a tudós szerzők műveiket küldték ajándékba Klimónak a munkájuk folytatásához szükséges anyagi hozzájárulás reményében, vagy készülő műviket akarták Klimónak ajánlani egy nevére szóló dedikációval. A díszes ajánlólevélben foglalt dicséret a főpap jóhírért terjesztette, a szerzőnek egyfajta viszonzásul küldött fizetség pedig a nyomdaköltséget fedezte. A 18. század közepétől a dedikáció már több volt, mint csupán reprezentációs eszköz. A mecénások azzal, hogy nevüket adták egy könyvhöz, a saját kulturális szférájukba is beemelték azt, amellyel részesévé váltak a kötet által közvetített eszmeiség terjesztésének.

Klimót méltató sorok jelentek meg egy 1767-ben Rómában kiadott kötet bevezetőjében. Az erre vonatkozó levelezés már 1763-ban elkezdődött a püspök és a kiadó munkatársa között. Klimó 1762. május 1-jén kelt, a pécsi papsághoz intézett pástorlevelében a trentói zsinat határozatai alapján arra buzdította az egyházmegye papjait, hogy tanulmányozzák az erkölcszteológiai munkákat, amelyek közül kiemelte a jezsuita Paul Gabriel Antoine művét, amelyet Philippe Carboneaux jegyzeteivel és függelékeivel együtt javasolt olvasni.²² Ez a pástorlevél jutott el a velencei Baglioni nyomdába, és hívta fel az ottaniak figyelmét a pécsi püspök érdeklődésére. Klimó gyakran vásárolt könyveket Velencéből, így juthatott el a mecénás püspök híre egy ottani nyomdába. A kötetek rendelését és szállítását Kerticza Máté Ferenc, a pécsi szeminárium tanára intézte, a püspök rajta keresztül került kapcsolatba Stjepan Šuljagával (nevének olasz változata: Stefano Sciugliaga), aki a Baglioni nyomda kötelékében dolgozott.²³

Šuljaga ajándékként kapta Klimótól a pástorlevelet, amelynek hatására Paul Gabriel Antoine morálteológiájának újranyomtatott változatában kívánt megemlíkezni a püspökről mint a teológus tanainak hirdetőjéről.²⁴ A Baglioni nyomda

²² KLIMO [György] Georgius: *Epistola pastoralis ad dioecesis Quinque-Ecclesiensis clerum*. Posonii: Landerer 1762.

²³ Stjepan Šuljaga (1719–1790) horvát kereskedőcsaládból származott, és miután politikai okokból elvesztette örökségét, császári diplomata lett, majd 1773 szeptemberétől a milánói könyvcenzúra osztrák titkárnak nevezték ki. Itáliában dolgozott, soha nem tért vissza szülőhazájába. Elsősorban publicistaként vált ismertté, a velencei Baglioni nyomda munkatársa volt. Lásd: Relja SEFEROVIĆ: Morálnoteološka promišljanja klerika u baroknom Dubrovniku. In: *Croatia Christiana periodica* (2013), 112–115.

²⁴ „Az ajándék, amit Őexcellenciája pástorlevelével adott nekem, nem is lehetne értékesebb számomra, mind a témája, mind a forrása miatt, ahonnan származik. Méltó a nagy püspökhöz, aki megalkotta, tudással és igazsággal alátámasztva, kifinomult ékesszólással megírva. Antoine *Morale* című művének

Velencében és római műhelyében 1765-től többször kiadta Antoine *Theologia morale universa* című munkáját.²⁵ Később Klimó arról értesítette Kerticzát, hogy a francia jezsuita teológus művét neki ajánlva akarják megjelentetni Velencében úgy, hogy a kiadó hosszabban emlékezze meg róla és lelkipásztori munkájáról. A püspök azonban a következő indokkal utasította el az ajánlást: „Ami engem illet, nagyon jól tudja, hogy én mindig is elhatárolódtam az ilyen ügyektől. Soha nem kerestem dicséretet azokért a dolgokért, amelyek Isten ügyét szolgálják, mert nem kívánom, hogy dicsérjenek [...]. Ezért kérem, hogy tartózkodjanak attól, hogy nevemre dedikációt készítenek, és ilyen panegyricust írjanak azok számára, akik hajlanak arra, hogy elfogadják. [...] Mindazonáltal hálás vagyok a szerkesztőnek ezekért az erőfeszítésekért, és sajnálom, hogy nem fogadhatom el jó szándékát.”²⁶ Klimó egy másik leveléből kiderül, hogy Kerticza a velencei nyomdász levelét is mellékelte az ügyben, de Klimó hajthatatlan volt: ezúttal arra hivatkozott, hogy nem akarja, hogy neve ilyen széles közönség előtt megjelenjen.²⁷ A Klimóhoz intézett ajánlólevelet ugyan nem tartalmazta az 1767-ben Baglioninál megjelent Antoine-kötet, a bevezető tanulmányban mégis előke-rült a neve. Az írás szerzője Šuljaga, aki úgy hivatkozik a pécsi püspökre, mint aki a lelkipásztorok között az elsőként propagálta a kötet Carboneaux-féle kiegészítését. A mű Šuljaga által adott összefoglalása jól illeszkedik a katolikus reformok szellemiségéhez, amelyeket a magyar érsek és püspökök példáján keresztül szemléltetett: „Ezért kívánatos, hogy a püspökök lelkipásztori gondoskodását elsősorban a szemináriumokra és az ifjúság nevelésére bízandó személyek kiválasztásában, a tanulmányi terv kidolgozásában, a szentté avatandó személyek alapos vizsgálatában keressük, és ami a legfontosabb, a gyóntatásra való jogosultság gondos megadásában kizárólag azoknak, akik szívből jövő tiszta erkölccsel, nem csupán külsőségekkel, tiszta forrásokból merített keresztény erkölcsöt mutatnak. Ily módon előmozdítják a lelkek üdvösségét, és jó polgárokat készítenek fel nemzetek számára. Magyarország ragyogó fénye, a tudásban és jámborságban kiváló primás és az áldott ország többi püspöke szolgáljon példaként.”²⁸

újrányomásában méltó említést teszek róla, mégpedig oly módon, amely remélem, nem lesz méltatlan. Arra gondolok, hogy Önnek dedikálom, így alkalmam lesz szólani Önről.” Stjepan Šuljaga Klimónak, Velence, 1763. június 18. PEL I. 1. a. 1. 1763.

²⁵ Paul Gabriel Antoine (1678–1743) *Theologia moralis universa* című művével várt ismertetést, amely az 1726-os első kiadást követően több országban mintegy hatvan kiadást ért meg, és XIV. Benedek pápa felvette a római kollégiumok kötelező olvasmányai közé. A Carboneaux által 1747-ben készített római kiadás számos kiegészítést tartalmazott az eredetihez képest, többek között a pápák dekrétumait a 17. század közepétől egészen XIV. Benedek koráig, amelyek a különféle egyházi visszaéléseket és tévelygéseket ítélték el. Lásd: Seferović, 113., 115.

²⁶ Pozsony, 1763. július 21. PEL I. 1. c. 81. 279.

²⁷ Pozsony, 1764. január 14. PEL I. 1. c. 81. 375–376.

²⁸ Stephano SCIUGLIAGA IN GARMOGLIESI: Prolegomena. In: Paul-Gabriel Antoine: *Theologia Moralis universa* [...]. Romae: Haeredes Balleonios 1767, 9–22., 12–13.

Stjepan Šuljaga még egy alkalommal felkereste Klimót, értesítve, hogy lefordította egy angol domonkos szerzetes, Thomas de Burgo munkáját, amely latin és olasz nyelven fog megjelenni.²⁹ A felnőtteknek szánt katekizmus népszerű volt a Habsburg Birodalomban, és követte a trienti reformokat. Šuljaga a dedikációra kért engedélyt Klimótól, azonban kiemelte, hogy tiszteletben fogja tartani a szerénységét, ezért csak mint püspököt mutatja be az iránta való tisztelet és megbecsülés jeleként, de minden más dicséretet kihagy, „a mecenatúra minden árnyéka nélkül”. A kiadást a Klimóhoz címzett ajánlólevéllel nem találtam meg, a mű valószínűleg nem jelent meg.

Pietro Maria Gazzaniga Klimóhoz címezte *Praelectiones theologicae* című munkája IV. kötetének ajánlólevelét. Klimó a dedikáció elfogadásával kapcsolatban ismét azzal érvelt, hogy mindig kerüli nevének nyilvánosságra hozatalát, ebben az esetben pedig, hogy az értekezés „nem Friuli valamelyik sarkában, hanem Bécsben fog megjelenni”, még inkább tart attól, hogy nagyravágyással illetik. Ha azonban Gazzaniga biztosítja afelől, hogy ez nem fog megtörténni, akkor elfogadja az ajánlást.³⁰ A kötet végül Bécsben, Trattnernél jelent meg, Klimónak címzett dedikációval. A pécsi püspökhöz szóló ajánlást Gazzaniga bécsi köre is megerősítette: Gazzaniga tagja volt Ignaz Müller Ágoston-rendi kanonok janzenista társaságának, amely a bécsi Szent Dorottya-kolostorban gyűlt össze. Közülük többen is kapcsolatban álltak Klimóval: Giuseppe Bertieri, Agostino Gervasio, a bécsi egyetem tanárai, Simon Stock Ágoston-rendi kanonok, Karl Joseph von Firmian és Giuseppe Garampi. A társaságnak nagy hatása volt az ausztriai katolikus felvilágosodásra, mert az egyes janzenista gondolkodók egy közös szellemi műhelyt alkottak. Az 1770-es években fordultak konzervatív irányba, amikor a janzenizmus radikális képviselői léptek fel.³¹ Klimót maga Ignaz Müller is ismerte, ő és Stock kanonok helyeselték, hogy Gazzaniga a pécsi püspököknek címezze a *Praelectiones theologicae* IV. kötetét.³² Az ajánlólevélben Gazzaniga Klimó püspöki munkásságát méltatta, kiemelve a keresztény hit tisztasága érdekében végzett munkáját, püspöki körleveleit, a papságnak nyújtott megfelelő képzést, a külföldről hívott tanárokat, a gondosan válogatott könyvgyűjteményét, amely minden tudásra vágó

²⁹ Šuljaga Klimónak, Velence, 1763. november 19. PEL I. 1. a. 1. 1763. Az eredeti mű címe *Summa Theologiae dogmatica, liturgica et moralia catholicorum principia complectens*, szerzője Thomas de Burgo (Thomas Burke). Lásd: Giuseppe SCHIO: La „dottrina cristiana” del B. Roberto Bellarmino proscritta nella Lombardia austriaca. In: *La Civiltà cattolica* 1 (1976), 403–415., 409.

³⁰ Klimó Gazzanigának, Pécs, 1766. május 25. PEL I. 1. c. 82. 161–162.

³¹ Harm KLUETING: The Catholic Enlightenment in Austria or the Habsburg lands. In: *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. (Eds.): Ulrich LEHNER/Michael PRINTY. Leiden: J. Brill 2010, 127–164., 137–138.

³² „A Santa Doroteai Monsignorénak és Stock kanonoknak is nagyon hálás vagyok a személyemmel kapcsolatban kifejezett jóindulatért. Javaslatukat inkább kedvességük eredményének, mint érdemem mértékének tekintem.” Klimó Gazzanigának, Pécs, 1766. május 25. PEL I. 1. c. 82. 82–83.

előtt nyitva áll, valamint a teológus szerzők munkájának anyagi támogatását.³³ Ez a Klimó működéséről adott elismerés jól tükrözi a püspök elkötelezettségét a katolikus reformok megvalósítása iránt. Az ajánlólevél hatására a pécsi püspök neve és munkássága helyet kapott az egyik itáliai folyóirat hasábjain. Gazzaniga munkájának első, 1766. évi kiadásáról recenzió jelent meg a *Novelle Letterarie* című firenzei lap 1768. május 20-ai, Bécsről tudósító hasábjain, ahol a dedikáció nyomán emelték ki Klimó mecénási érdemét és már akkor nyilvánosként említett könyvtárát.³⁴ A *Praelectiones theologicae* IV. kötete a következő évtizedekben többször is megjelent a Klimót méltató ajánlással (Velence 1770, Bécs 1771, Eger 1791).

Több szerző már kiadott munkája egy tiszteletpéldányának megküldésével vette fel a kapcsolatot Klimóval, és igyekezett felhívni magára a figyelmet. Így tett például Agostino Gervasio Ágoston-rendi szerzetes, a bécsi egyetem tanára is, aki kollégájával, Pietro Maria Gazzanigával küldte el egyik teológiai traktátusát Pécsre. A püspök hozzákezdett a könyv olvasásához, és dicsérő szavakkal köszönte meg Gervasionak az ajándékot.³⁵ Gervasio ugyan később nem dedikálta Klimónak az írásait, de jó kapcsolatot ápoltak, és amikor Gervasio egészségi állapota miatt visszatért Itáliába, Klimónak küldte el azokat a könyveket, amelyeket nem tudott magával vinni, továbbá felajánlotta, hogy rendelkezésére áll, ha könyvekre van szüksége Nápolyból.³⁶

Pio Tommaso Perolio firenzei domonkos szerzetes pedig azután fordult levélben Klimóhoz, hogy megismerte Kollert, aki útban Róma felé Perolio rendházában, a Santa Maria Novella-kolostorban szállt meg. Koller elbeszélése alapján a pécsi püspökről mint nagy mecénásról szerezhetett tudomást, ezért nem sokkal Koller Firenzéből való távozása után levélben fordult hozzá, amelyben Koller képzettségét dicsérte, majd saját magát is a püspök pártfogásába ajánlotta: „[...] őszintén és joggal gratulálok Önnek, hogy egy ilyen kiváló fiatalembert fogadott pártfogásába. Újra és újra könyörgöm és

³³ „Ki mást választhattam volna pártfogómnak ebben a munkában, mint Önt, akinek Isten nemcsak az egyházi tudományok ismeretét adta, hanem a tiszta és szeplőtelen vallás szeretetét is? Tanúja ennek [...] papságuk megfelelő képzése; azok a bölcsek, akiket idegen földről hoztak ide, akik a szent tudományok minden ágában alaposan képzettek, és akiket kineveztek, hogy szemináriumaikban oktassák az egyház ifjú katonáit. Erről tanúskodik a bőséges és gondosan válogatott könyvgyűjtemény, különösen az egyházi irodalom területén, amelyet nem kevés aranyból vásárolt, és amelyet nyitva hagy mindazok számára, akik a tudásra vágyanak. Végezetül pedig az Ön figyelemre méltó nagylelkűségéről tanúskodik, hogy anyagi forrásokkal támogatja azokat, akik a szent tanulmányok iránt elkötelezettek.” Pietro Maria GAZZANIGA: *Praelectiones theologicae*. tom. IV. Vindobonae: Trattner 1766, 6–7.

³⁴ *Novelle letterarie*, 1768. május 20, 334–336. A tudósításról lásd: HERNÁDY Ferenc: Klimó György könyvtárának két felirata. (Adatok a pécsi műemlékkönyvtár nyilvánosítása időpontjához és szabályzata történetéhez). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve* (1959) [1961], 302–315.

³⁵ Gervasio Klimónak, Pécs, 1766. december 24. PEL I. 1. a. 1. 1766. Az akkoriban megjelent könyvei közül – *De Legibus, Peccatis et Peccatorum Poenis, De Verbo Dei Incarnato és De Sacramentis in Genere, Baptismo et Confirmatione* (Bécs, Trattner) – küldhette el az egyiket. Klimó válaszlevele: Pozsony, 1766. december 28. PEL I. 1. c. 82. 143.

³⁶ Gervasio Klimónak, Bécs, 1768. október 19. PEL I. 1. a. 1. 1768. Lásd: Horváth, 1932, 8, 23.

esedezem, hogy pártfogásával örökké védelmezze őt. Kérem, tudja, hogy én annyira ragaszkodom Önhöz, hogy talán nincs más, aki Önt olyan nagyra tartaná, mint én. Azt is remélem, hogy felismeri, hogy ha én is részesülhetnék pártfogásából, akkor nagy reményem lenne arra, hogy e pártfogás gyümölcseit élvezhessem.”³⁷

Perolio később elküldte Klimónak frissen megjelent munkáját, amelyet a saját jogok és a jó hírnév védelmének gyakorlásáról írt. A püspök annyira hasznosnak találta a könyvet, hogy további 100 példányt rendelt belőle, hogy szétossza az egyházmegyében.³⁸ A firenzei szerzetes következő, a Szentháromságról szóló munkáját már Klimónak szerette volna ajánlani. A püspök válaszában ismét megjelent a dedikációkkal szembeni távolságtartása: „[...] egész életemben annyira hozzászoktam a névtelenségem megőrzéséhez, hogy inkább szeretném, ha a nevem rejtve maradna, minthogy bármilyen munka révén ismertté váljak. Ezért sokak kitaró kérése ellenére mindig is elutasítottam, hogy eleget tegyek kívánságaiknak. [...]”³⁹ Klimó végül mégis elfogadta az ajánlást, tekintettel Perolio tudására és műveltségére. Ugyanakkor kifejtette, nem hiszi, hogy a neve feltüntetése valódi támogatást nyújthat a szerzőnek, vagyis hogy az ajánlólevél címzettjeként segítheti a terjedést és népszerűsítést. Perolióknak valószínűleg nem nyílt lehetősége kiadatnia ezt a kötetet, hiszen a későbbi szakirodalom nem említi.

Tommaso Maria Soldati szintén domonkos szerzetes volt, ő a római Santa Maria Sopra Minerva-kolostor közösségéhez tartozott. Klimó Koller révén jutott hozzá az 1775. szentévi búcsúra olaszul írt könyvéhez. A mű elnyerte tetszését, és megbízta Kollert a latinra fordításával, amelyet a következő évben adtak ki a pécsi nyomdában.⁴⁰ Soldati örömmel értesült a magyarországi megjelenésről, és kért is belőle példányt.⁴¹

II. Történeti munkák

A teológiai munkák támogatása mellett Klimó számos forráskutatáson alapuló történeti mű elkészítését és kiadását segítette elő. A katolikus reformok között nagy hangsúlyt kapott a történeti műveltség és az egyház szerepe annak terjesztésében. Klimó csatlakozott ezekhez a kezdeményezésekhez, és már az 1760-as évektől hozzákezdett az egyházmegyéjére vonatkozó történeti források összegyűjtéséhez. A pécsi egyházmegye

³⁷ Perolio Klimónak, Firenze, 1766. október 15. PEL I. 1. a. 1. 1766.

³⁸ Klimó Perolióknak, Pozsony, 1767. december 5. PEL I. 1. c. 82. 410–411. Az ajándékba küldött könyv: Pius Thomas PEROLIUS: *De jure propriae existimationis, famaeque tuendae exercitatio singularis*. Firenze: excudebant Joh Stecchius, ac Joseph Paganus Socii 1767.

³⁹ Klimó Perolióknak, Pozsony, 1768. augusztus 2. PEL I. 1. c. 83. 110–111. Mivel Klimó több levelében is olvasható a dedikációtól való elzárkózás, valószínűleg nem csak udvariassági fordulat, hogy nem szívesen tűnt fel dicsért és ünnepelt mecénás képében.

⁴⁰ Tommaso Maria SOLDATI: *Instructio de indulgentia Jubilaei, Romae Anno 1775. Italico sermone edita, nunc in usum parochorum, praedicatorum, confessorum Dioecesis Quinque-Ecclesiensis donata Latinitate, typisque vulgata jussu et impensis ... Georgii Klimo...* Quinque-Ecclesiis: Engel 1776. A kötetben nem tüntették fel a fordító személyét, csak a levelezésből derül ki, hogy Koller készítette a latin változatot.

⁴¹ Soldati Kollernek, Róma, 1776. május 29. OSZK Kt. Quart Lat. 1511/2. 84r–85r.

történetét Koller József írta meg, Klimó haláláig irányította és anyagiilag támogatta a kutatást.⁴² Tevékenyen mozdította elő a pécsi Szalágyi István kutatását is, amely *De statu ecclesiae Pannoniae* címmel hét kötetben jelent meg. A mű két kötete még a püspök életében megjelent, az első kötet ajánlása pedig a püspökhöz szólt: „sok kiváló ember [...] fáradhatatlan buzgalommal igyekezett az ókor mélységeiből napvilágra hozni mindazt, ami hozzájárul a magyar történelem megismeréséhez [...]”. Ezeket Ön gyakran kísérté figyelemmel, és látta, hogy a legtudósabb szerzők gondosan rendszerezték és megírták a legtöbb egyház eredetét, változásait és alkotmányát [...]. Hogy bátorítsa őket ebben a törekvésükben, felajánlotta támogatását azoknak, akik elszánták magukat arra, hogy elmélyedjenek ebben a témában.”⁴³

Történetíró pártfogoltjai nemcsak közvetlen környezetéből kerültek ki. Kapcsolatban állt több jezsuita szerzővel is, akiktől az éppen készülő történeti munkákról értesült.⁴⁴ Pártfogásába vette például Gelasius Dobner prágai történetírót, aki Klimónak ajánlotta *Monumenta Historica Bohemiae* című munkájának második kötetét. A dedikációból kiderül, hogy a szerző 1765-ben, a püspök csehországi tartózkodása alatt ismerte meg Klimót, aki anyagi segítséget ajánlott neki kutatási eredményei megjelentetéséhez. Köszönetképpen a tudós igyekezett a cseh történelem magyar vonatkozásait hangsúlyosan szerepeltetni a kötetben. Az ajánlásban többször kiemelte, hogy Klimó hírneve nem korlátozódik hazája határaitra, hanem széles körben elterjedt egész Európában.⁴⁵

Itáliából Dionisio Remedelli (1711–1793) hivatkozott rá mint a történeti művek lehetséges mecénására. Remedelli raguzai dominikánus teológus, aki firenzei, pisai és bolognai tanári állások után, diplomáciai küldetés céljából került a bécsi udvarba.⁴⁶ Gazzaniga mellett ő volt Koller József másik kísérője annak itáliai útján. Az utazás alatt váltotta az első leveleket Klimóval. 1769-ben Pisából Kollert kereste fel: „[...] siettem teljesíteni, amiben Bécsben megállapodtunk a kiváló Ignazio Giorgi bencés atya posztumusz latin nyelvű művét illetően, amely az illír nemzet évkönyveit tartalmazza [...]”. Remedellinek sikerült megvásárolnia Raguzában Giorgi munkájának

⁴² „Ezt a művet néhai és tiszteletreméltó prelátusom, Klimó György püspök megbízásából írtam, aki nemcsak a szükséges irodalmi anyagot gyűjtötte össze ehhez a műhöz, hanem minden egyes oldalát gondosan át is nézte. Sajnos, eltávozott e világból, mielőtt befejezhettem volna az utolsó simításokat.” KOLLER József: *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posonii: Landerer 1804.

⁴³ Stephanus SALAGIUS: *De statu ecclesiae Pannonicae Libri VII, Liber primus: De statu civili Pannoniae. Quinque-Ecclesiis*. Typ. Engel 1777, 3–4., 7–8.

⁴⁴ Egy Batthyány Károlynak írt levelében (1753. október 11.) bemutatja a korszak történetíróit – Bajtay Antalt, Prileszky Jánost, Schmitth Miklóst, Szegedi Jánost – és fontosabb munkáikat. PEL I. 1. c. 44. 83–84. Prileszkyvel és Schmitthel leveleket is váltott készülő könyveikről: Klimó Schmitthnek, Nádasd, 1759. október 25. PEL I. 1. c. 81. 7–8. Klimó Prileszkynek, Pozsony, 1762. február 1. PEL I. 1. c. 81. 64.

⁴⁵ Liber 1–8. Klimó levelei Dobnerhez: PEL. I. 1. c. 82. 57–58., 59; I. 1. c. 83. 100.

⁴⁶ Stjepan KRASIĆ: Filozofske teze dubrovačkog dominikanaca Dionizija Remedellija (1711–1793). In: *Prilozi* 61–62 (2005), 157–204.

kéziratát, és arra kérte Kollert, járjon közben Klimónál, hogy ne csak a kézirat árát, hanem a nyomtatási költségeket is biztosítsa.⁴⁷ A levél alapján Remedelli nagy bizalommal volt Klimó mint mecénás iránt. A kiadásról azonban nincsenek adatok, még 1790-ben is kiadatlanként hivatkoztak e kéziraatra.⁴⁸ Klimó figyelme ekkoriban valószínűleg a pécsi egyházmegye történetére irányult, és talán ezért nem vállalhatta a raguzai kézirat kiadásának költségeit.

Tommaso Maria Mamachit, a római Santa Maria sopra Minerva domonkos kolostor szerzetesét, aki egyben az ott működő Casanatense Könyvtár prefektusa is volt, maga Klimó kereste fel 1767 novemberében. Mamachi Koller tanára és pártfogója volt Rómában, munkásságával Koller ismertette meg a püspököt. Mamachit pedig Giuseppe Garampi tanította, akivel egész életében kapcsolatban maradt. Ez az összeköttetés is elősegítette Klimó és Mamachi megismerkedését. Mamachi teológiai munkák mellett történeti művek szerzője is volt. Leggyakrabban hivatkozott műve, az *Originum et antiquitatum christianarum* Klimó figyelmét is felkeltette. A munka sokáig az ókeresztények tanulmányozásának referenciája maradt. Ennek öt kötete 1749–1755 között jelent meg, s az első hármát *De' costumi de' primitivi cristiani* címmel 1753–1754-ben olaszul is kiadták. Mamachi eredetileg 20 kötetesre tervezte ezt a művét, de a dogmatika és a jogtudomány területén végzett munkája annyira lekötötte idejét, hogy csak ötöt sikerült kiadnia.⁴⁹

Klimó Mamachinak címzett első levelében elismeréssel nyilatkozott a szerzetes műveiről: az *Antiquitatum christianarum* előszavában felvázolt munkaterv, a témák sokasága, az anyag kiválasztása, rendezése, az azok közötti átmenet lenyűgözte. Kiemelte az antik források hitelességét, bőségét, az azokat érintő kritikai megfigyeléseket, megemlítve, hogy a munkát barátainak és más tudós embereknek is bemutatta. Mamachi másik munkájáról, az ókeresztények erkölceiről olaszul megjelent kötetről is hasonlóan szólt: „nyilvánvaló [...] a buzgalmad a jámborság előmozdítására, amely az ókeresztények erkölceit újra életre kelti. A katolikus tanítás [...] makulátlanul és szentül, mint őseink életmódja jelenik meg példaként a jövő nemzedék számára”. Gratuláló levelének zárásaként megköszönte, hogy Koller Józsefet római tartózkodása alatt oktatta, megosztva vele tudását.⁵⁰

Mamachi teológiai munkái alapján félúton helyezkedett el az olasz janzenisták és a jezsuiták között. Az ókeresztények szokásairól írott munkájában bizonyította

⁴⁷ Remedelli Kollernek, Pisa, 1769. október 13. OSZK Kt. 1511/1. 47r–48r. A levelet említi: Tóth, 189. Tóth hibásan értelmezi a sorokat, Remedelli nem saját művének kinyomtatásához, hanem a kéziratához kérte a támogatást.

⁴⁸ Jakov LUKAREVIĆ (LUCCARI): *Copioso ristretto degli annali di Ragusa: libri quattro dedicati all'ecceleso senato di Ragusa*. Ragusa: nella stamperia pubblica di Andrea Trevisan 1790, 13.

⁴⁹ Cesare PRETI: Mamachi, Tommaso Maria. In.: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 68. (Dir.): Mario CARVALE. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana 2007, 367–370.

⁵⁰ Klimó Mamachinak, Pécs, 1767. november 23. PEL I. 1. c. 82. 405–407.

azt az ellenszenvet, amelyet a régi keresztények a szórakozással, az uzsorával, a ravasz ügyeskedéssel szemben éreztek. Klimó nem véletlenül vette fel vele a kapcsolatot: nagy tapasztalata volt az antik forrásokon alapuló történetírás területén, ismerte Róma gyűjteményeit. A Biblioteca Casanatense, amelynek vezetője volt, a század közepére Európa egyik legjelentősebb és legjobban felszerelt könyvtárává vált, köszönhetően az európai könyvpiac fő központjaival kiépített kapcsolati hálójának és a gondos állománygyarapításnak. Mamachi 1768-tól kezdve sűrűbben váltott levelet a püspökkel, teljesítette megbízásait, amelyek főként kéziratok beszerzésére irányultak. Mamachi érintette az *Antiquitatum christianarum*-ban a török uralom alatti magyar egyházak állapotát, valamint az egyházmegyei határait. Erre hivatkozva kérte tőle Klimó, hogy küldjön neki hiteles másolatokat a pécsi egyházmegye akkori határaitól. Egy listát csatolt a tisztázandó kérdésekről, hogy segítse a megfelelő dokumentumok kiválasztásában.⁵¹

Mamachi és Klimó levelezésében nincs nyoma a dedikációra történő engedélykéresnek vagy a könyvkiadás anyagi támogatása iránti igénynek. Mamachi egyetlen művét sem ajánlotta Klimónak, azonban mégis pártfogójaként nevezte meg őt egy Kollerhez írott levelében: „Ő [Klimó] olyan, aki, amint azt Önök is tapasztalták, megérdemli, hogy odaadóan szolgálják. Nagyon hálás vagyok, amiért egy ilyen nagyszerű ember pártfogását biztosította számomra.”⁵² Klimó pártfogása abban állt, hogy a történeti forrásokról való információcseré közben folyamatosan követte Mamachi munkásságát, és biztatta az *Antiquitatum christianarum*-sorozat folytatására. Könyveit pedig igyekezett a megjelenést követően mihamarabb beszerezni. Giordani pedig nyomban, amint kijöttek a nyomdából, ívenként küldte őket a püspöknek. A könyvek részletekben történő küldéséből viszont könnyen származhatott zavar, az emiatt keletkező hiányok pótlása sok utánjárást kívánt. A Mamachi könyveinek beszerzése miatti anomáliák sok veszélyt okoztak a püspöknek, a folytatólagosan megjelent részeket a Rómából hazafelé tartó barátok, ismerősök hozták el neki.⁵³ Klimó élete végéig leveleztek, a püspök 1775-ben aggodalmát fejezte ki a hatodik kötet késedelme miatt: „Ami a kereszténység eredetéről és ősiségéről szóló legkiválóbb műved hatodik kötetének hiányát illeti, türelemmel viselem, megértem, hogy kiadása nem hanyagságból késik, hanem inkább azért, mert más, a kereszténység ügye számára ugyanolyan hasznos és szükséges művek kerültek előtérbe. Csak egy dolog miatt aggódom, hogy mindketten ki vagyunk téve az élet bizonytalanságainak, és rajtad kívül nem ismerek senki mást, aki be tudná fejezni a munkádat.”⁵⁴ Mamachi Klimó halála után is élénk levelezést folytatott Kollerrel, élete végéig segítette a püspöki könyvtár gyűjteményének bővítését.

⁵¹ Klimó Mamachinak, Pécs, 1768. február 14. PEL I. 1. c. 83. 30–31.

⁵² Mamachi Kollernek, Róma, 1768. március 19. OSZK Kt. Quart. Lat. 1511/1. 35r–36r.

⁵³ Horváth, 6. Az őskeresztények szokásairól szóló könyv esetében például nem küldték el neki az egyik részt, ez az előszóban közölt tartalomból derült ki: Klimó Giordaninak, Pozsony, 1770. július 28. PEL I. 1. c. 84. 64.

⁵⁴ Klimó Mamachinak, Pécs, 1775. október 15. PEL I. 1. c. 004. 157–158.

Achille Ruschi szintén fontos római összeköttetése volt Klimónak és körének. Első ismert levele a püspökhöz 1767-ből származik, amelyben azt jelentette, hogy átadta Garampinak Klimó kéréseit az egyházmegyére vonatkozó kutatással kapcsolatban.⁵⁵ Koller József közvetített a püspök és Ruschi között: Koller és Ruschi 1768–1771 között számos levelet váltott a vatikáni forrásokról és azok feldolgozásáról, valamint Ruschi latin nyelvű munkájáról,⁵⁶ amely a pécsi püspöki pallium történetét tekinti át az ősegyháztól a 18. századig.⁵⁷ Elkészítését ő maga ajánlotta fel 1768-ban, tudva arról, hogy Klimó célja a püspökség régi jogainak helyreállítása, amelyhez kapcsolódva különösen érdekelte a középkori püspökök palliumviselése. Ruschi Kollernek számolt be a kutatás egyes fázisairól, amelyekhez a forrásokat a Vatikáni Levéltárban gyűjtötte össze. Az egyes fejezeteket Klimó is jóváhagyta, és Ruschi a dedikációs levelet neki akarta címezni.⁵⁸ Ennek érdekében arra kérte Kollert, hogy küldje el Klimó nevezetes tetteit, amelyeket majd az ajánlás szövegébe foglalhat.⁵⁹ Ruschi 1769 végére készült el a munkával, és Klimó anyagi segítségét kérte ahhoz, hogy másolatot készíthessen róla és hűsvétig a kész változatot könyv formában küldhesse el neki.⁶⁰ Ruschi végül 1770 nyarán juttatta el munkáját Pozsonyba.⁶¹ Ezt követően Klimóék véleményét várta, és felvázolt egy lehetőséget a nyomtatásra: „Ha úgy tetszik, Barbiellini [ti. Michelangelo Barbiellini római nyomdász] talán nem zárkózik el attól, hogy saját költségén kinyomtassa, harminc példányt adjon nekem, a többit pedig a saját nevében árulja. Ebben az esetben azonban a művet át kellene dolgozni, különösen az L. fejezetet, amely azt tárgyalja, hogy a fent említett Calano [Bár–Kalán nembeli Kalán, pécsi püspök 1186–1218] miért jutott hozzá a Palliumhoz. Ha Őexcellenciája nem ellenkezik, és jelezné, hogy mi szorul javításra és kiegészítésre, akkor újra beszélhetnék ezzel a nyomdással, és megpróbálhatnám lezárni a dolgot.”⁶² A sorok rávilágítanak a korabeli nyomdák kereskedelmi tevékenységének egyik módszerére: a szerző fizetségként tiszteletpéldányokat kapott, viszont nem kellett biztosítania a nyomtatási költséget. Ruschi művét valószínűleg kis példányszámban adta volna ki a nyomdász, az eladott kötetekből a szerzőnek adott

⁵⁵ Ruschi Klimónak, Róma, 1767. november 14. PEL I. 1. a. 1. 1767.

⁵⁶ *Litterae Ruschianae*. Achille Ruschi levelei Koller Józsefhez. PEKT-TGYO-KKEGY Ms. 519.

⁵⁷ Achilles RUSCHI: *De Sacro Quinqueecclesiensi Pallio (Dissertatio)*. [Kézirat] Romae, April. 1770, 870 pp. Pécsi Egyházmegyei Könyvtár BB.VI.2.

⁵⁸ „[...] az anyagot rendszereztem, jegyzékét mellékelem. Azt kérem, hogy Excellenciája engedélyezze nekem a latin nyelvű disszertáció elkészítését, amelynek fejezeteit fokozatosan, ahogyan elkészülnek, jóváhagyásért folyamodva fogom átadni. Ha elkészült és Monsignore Garampi, Mamachi atya és más tudósok jóváhagyják, kérhetném az engedélyt, hogy Rómában kinyomtathassam, és a dedikáló levélben Őexcellenciájának ajánljam [...]”. Ruschi Kollernek, Róma, 1768. december 14. PEKT-TGYO-KKEGY, Ms. 519. 15.

⁵⁹ Ruschi Kollernek, Róma, 1769. március 4. Uo., 2.

⁶⁰ Ruschi Kollernek, 1769. december 1. Uo., 13.

⁶¹ Ruschi Kollernek, 1770. augusztus 11. Uo., 24.

⁶² Ruschi Kollernek, 1770. szeptember 1. Uo., 25.

példányok költségeit beleszámítva haszonnal zárta volna az üzletet. Ruschi kézírata készen állt, a kiadás előlapját díszítő grafikát is kiválasztotta, azonban nem kapott további utasításokat az átdolgozásra és a kinyomtatásra Klimóéktól. Ruschi 1772-ben elhunyt,⁶³ s e palliumról írott munkája kéziratban maradt.

Összegzés

Klimo itáliai kapcsolatainak köszönhetően Bécsben, Velencében, Firenzében és Rómában bőkezű, tudós mecénásként vált ismertté, aki a katolikus reformokat a gyakorlatban is megvalósította egyházmegyéjében. Ennek köszönhetően külföldi szerzők olyan irodalmi művek támogatására kérték fel, amelyek megfeleltek kulturális vállalásai eszmeiségének: a reformkatolikus irányzatok követői és a forráskutatáson alapuló történetírás művelői vették fel vele a kapcsolatot, azt kérve, hogy munkáikat a pécsi püspöknek ajánlhassák. A külföldi szerzők több teológiai tárgyú könyvet dedikáltak neki, mint történeti művet. Ennek oka abban rejlik, hogy a történeti munkák kiadása jelentősen költségesebb volt, mivel a források felkutatása és azok másolatainak elkészítése komoly anyagi ráfordítást igényelt. Klimo elsősorban a saját egyházmegyéjéhez kapcsolódó kutatásokra fordította erőforrásait. A püspök a barokk mecénatúra mintáival ellentétben az általa pártfogolt személyekkel egyenrangú kapcsolatot alakított ki, amely nem a rangon, hanem a szellemi közösségen alapult. A püspök és a támogatását élvező szerzők kölcsönösen hatottak egymásra. Az olasz teológusokkal, történészekkel és ágensekkel való összeköttetései inspirálták és megerősítették Klimót az egyházmegyéjét érintő reformok – a papképzés, a lelkipásztori munka átalakítása, a történeti múlt feltárása – megvalósításában.

Az ország határain túl szerzett hírnevét bizonyítja, hogy halála után Giuseppe Garampi egy nekrológot jelentetett meg a bécsi *Gazzetta Latina* című lapban. A publikáláshoz Kollertől kérte a püspök életrajzát.⁶⁴ Haláláról és munkásságáról – kiemelve könyvgyűjtését és kulturális vállalásait – egy francia lap is megemlékezett.⁶⁵

⁶³ PEL I. 1. c. 84. 302.

⁶⁴ „Már tanácsoltam a Gazzetta Latina szerkesztőinek, hogy emlékének illusztrálására és a közösség épülésére mellékeljenek dicsőítő beszédet a néhai főpapról. Kérem tehát, hogy minél hamarabb küldjék el nekem életének különböző állomásait, és egyúttal részletes leírást mindarról a jóról, amit az egyházzért tett, és jámbor nagylelkűségéről. Garampi Kollernek, Bécs, 1777. május 9. OSZK Kt. Quart. Ital. 33. I. 105r. Lásd: Fejérdy/Soós, 138–139. A szöveget nem sikerült megtalálni.

⁶⁵ *Nouvelles ecclésiastiques ou Mémoires pour servir à l'histoire de la constitution Unigenitus*. 1777. december 18., 202.

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

EGY ISMERETLEN SZÍN LAP ESZTERHÁZY KÁROLY IDEJÉBŐL

A 17–18. századi aprónyomtatványok¹ között az egyik legnagyobb csoport a színlapoké, amelyek korabeli megnevezése: *periocha*, *argumentum* vagy *programma*.² Ezek a 2–4, ritkábban nyolcleveles, nyolcad- vagy negyedréti formájú nyomtatványok többféle funkciót is betöltöttek. Hasonlítottak a mai színházi plakátokra és műsorfüzetekre abban, hogy egy színházi előadáshoz készültek, s elsődleges funkciójuk a közönség informálása volt. Röviden ismertették a nézőkkel a darab tartalmát (összefoglalóan vagy jelenetenként), leírva a scenikai megoldásokat, a helyszínt és a cselekmény (történeti, társadalmi) háttérét is. Ennek elsősorban a nyelvi korlátok miatt volt jelentősége: a latin nyelvű előadásokat könnyebb volt megérteni a leírt tartalom segítségével, akár latin, akár anyanyelvű volt a nyomtatott színlap. A 18. század elején nem ritkák a két-, vagy 3–4 nyelvű színlapok sem. A befogadást segítő szöveg később rövid olvasmányként, illetve az előadásra emlékeztető momentumként is szolgálhatott, mivel közölte az előadott darab címét, az előadás helyét és idejét is. Az információk közé tartozott a szereposztás (*Personae agentes*) is (bár ez többször el is maradt a színlapról), de nagy számban készültek olyan színlapok, amelyek nemcsak a szerepeket, hanem az előadásban részt vevő szereplők nevét (esetenként a származási helyét, az anyanyelvét, a társadalmi státuszát és életkorát) is tartalmazták. A nézőknek és a korabeli közvéleménynek egyaránt szóló információ volt a színlapokon az előadás mecénásának feltüntetése, illetve az az adat, hogy kinek a jelenlétében és a tiszteletére szolgált az adott bemutató. Az információközlés mellett tehát a színlap a reprezentáció eszközeként is szolgált, funkciói között ott volt a pártfogó társadalmi presztízisének növelése, az adott világi vagy egyházi (főpapi) szerepnek való megfelelés teatrális gesztusa. A katolikus iskolákban ez a reprezentációs funkció még erősebben jelentkezett: a történelmi drámák közül elsősorban a magyar és a világtörténelmi drámák töltötték be ezt a szerepet, de (pl. Pázmány Péter vagy az egri

¹ Az aprónyomtatványok a kisnyomtatványok csoportjába tartoznak. Ez utóbbiak nem könyv jellegű dokumentumok, ez a kis terjedelmű, négy ívnél (48 oldalnál) vékonyabb nyomtatványok összefoglaló neve. Ide tartoznak a külön névvel megjelölt aprónyomtatványok vagy egyleveles nyomtatványok, amelyek többnyire csak egyetlen lapból állnak. Ekkora terjedelműek általában a meghívók, gyászjelentések, plakátok, színlapok, prospektusok, röpiratok, különféle hirdetések stb., amelyek látszólagos jelentéktelenségük ellenére egyes esetekben igen fontos – például művelődéstörténeti – információkat hordozhatnak. A kisnyomtatványok lehetnek csak grafikusak (fametszet, rézmetszet, rézkarc), csak szövegesek, illetve e kettő keverékei (pl. *ex libris*).

² A színlapok jelentőségéről elsőként Staud Géza írt, aki feldolgozta az ELTE Egyetemi Könyvtár színlapgyűjteményét, amelyet róla neveztek el. STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*, I. köt.: 1561–1773 (Fontes ludorum scenicorum in scholis S.J. Hungariae). Budapest: MTAK 1984, 32–35.

püspökök esetében) a mártírdráma is lehetett a reprezentáció egyik eszköze. A történelmi téma kapcsolódhatott egy-egy esemény ünnepi kontextusba emeléséhez (pl. Buda 1686. évi felszabadítása), de lehetett a főúri vagy főpapi mecénás kultuszának erősítője is. Ez utóbbira az Eszterházy, a Rákóczi, a Koháry és még jó néhány magyar főúri család jelenti a példát, akik tudatosan alakították ki saját imázsukat (akár fiktív) őspantheonjuk színpadi felhasználásával.

A színlapok tehát gyakorlati és eszmei célokat is betöltöttek, sőt (különösen a 17. században) esztétikai funkciót is vállaltak – elég megnéznünk a díszes színlap-illusztrációkat, a dekoratív nyomdai megoldásokat. Több száz nyomtatott színlapot ismerünk ebből az időszakból, de a színlapok „elhasználódása” miatt többségük ma unikális példány, értékes ritkaság, pedig jóval több előadáshoz készülhetett színlap, s ezeket általában 100-200 példányban nyomtatták ki. A nyomtatott színlapokon kívül ismerünk kéziratos színlapokat is: ezek egy része jól láthatóan a nyomda számára készített szöveg (tipográfiaiilag is megelőlegezve a nyomdai változatot), más részük azonban olyan alkalmi, exkluzív színlap, amely csak egy-két illusztris vendég számára, zárt (vagy zártabb körű) előadáshoz készült. Ezekben az esetekben nem volt szükség nagyszámú, nyomtatott színlapra, elég volt egy díszes, kéziratos tájékoztató.

A színlapok döntő többsége a jezsuita rend magyarországi kollégiumaiban tartott előadásokhoz készült, de jónéhány piarista és ferences gimnázium is nyomtatott színlapot a bemutatóihoz, s ezeket más iskoláknak is megküldték. A színlapok legnagyobb csoportját ma az ELTE Egyetemi Könyvtár Staud-gyűjteménye őrzi, de jelentős számú drámaprogram van az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában, a győri Egyházmegyei Könyvtárban, illetve a Magyarországi Piarista Rendtartomány Központi Könyvtárában is (az egri színlapok szintén ebben a négy gyűjteményben maradtak fenn). Ezek a kisnyomtatványok tehát elsősorban színháztörténeti forrásként jelentősek, de nyomdatörténeti, helytörténeti és genealógiai szempontból is kiválóan felhasználhatók.

Egerben 1700-ban lehetett találkozni először nyomtatott színlappal, a Dobó Istvánt és Telekesy Istvánt együtt dicsőítő előadáshoz egy nagyon részletes, 158 szereplőt felvonultató, 12 leveles nyomtatvány készült (Lőcsén).³ Ez a színlap nemcsak a szereplők nevét közli, hanem a származásukat, a lakóhelyüket és az anyanyelvüket is. Ennek alapján megállapítható, hogy a darabban hetvenhárom nemesi, ötvenöt nem nemesi származású diák lépett fel, mellettük huszonnyolc városi polgár (*civis*) szerepelt és hét előkelő származású diák. A szereplők majdnem száz magyarországi helységről érkeztek Egerbe, de a régió községeiből és városaiból (Szomolya, Mezőkövesd,

³ *Triumphus Gloriosus sive novem Stephanorum pro Agria Strenue pugnantium gloriosa defensio ac victoria*. Lelőhelye: Piarista Rend Magyar Tartományja Központi Könyvtára, jelzete: P 33/8/15/23 139. A színlap teljes és részletes ismertetése: KILIÁN István: Dráma Dobó Istvánról és az egri vár védelméről. In: *Agria, Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve* 36 (2000), 499–519.

Balaton, Verpelét, Hatvan, Miskolc, Szendrő, Sirok stb.) került ki a diákok többsége, akik között szlovák, német és lengyel ajkúak is voltak.⁴ Telekesy ezután 100 rajnai forintot adományozott a jezsuita házfőnököknek, aki ezért a pénzért arannyal szegett színházi függönyt, jelmezeket és díszletet vásárolt az iskolai színháznak.

Ezután több mint ötven évig nem volt egri színlap, de 1754. július 31-én (Loyolai Szent Ignác ünnepnapján) olyan nagyszabású, különleges jelentőségű előadásra került sor, amelyhez magyar nyelvű színlap is készült.⁵ A gimnázium új épületének átadása-kor Faludi Ferencnek a Bíborbanszületett Konstantinusról szóló darabját játszották Kereskényi Ádám betanításában.⁶ A színlapot még Kassán nyomtatták, de a püspöki nyomda felállítása után már Egerben készültek a színlapok. Az első Egerben nyomtatott színlap a *Boldisár király* című előadáshoz készült (szintén magyar nyelven), Barkóczy Ferenc püspök tiszteletére.⁷

Eszterházy Károly idejéből a jezsuita gimnáziumból 7 nyomtatott színlapot ismerünk, ebből 5 biztosan a püspöki nyomdában készült, a *Joacház* magyar nyelvű (és csak 2 leveles aprónyomtatvány), a későbbiek pedig latin nyelvűek (és 4 levelesek). A legelső kettő 1762-ből való (*Primus Estoras*,⁸ *Joacház*⁹), ezt követte 1764-ből három színlap (*Balaeus a Bolindo Abyssiniae prius solis deturbatus*,¹⁰ *Themistocles*,¹¹

⁴Uo., 505–506.

⁵Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák*, I. köt. (Szerk.): VARGA Imre, (kiad.): ALSZEGHY Zsoltné/CZIBULA Katalin/VARGA Imre. Budapest: 1992 (RMDE, XVIII 4/1), 148. (A továbbiakban: *Jezsuita iskoladrámák* I.)

⁶Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák* I, 151–209.

⁷Modern kiadása: KILIÁN István: Boldisár király. *Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei* 3 (1974), 99–100.

⁸*Primus Estoras* acta ab illustrissima, nobili, ac ingenua studiosa juventute ArchiEpiscopalis Gymnasii Societatis Jesu Agriae Anno MDCCLXII. Honoribus Excellentissimi, Illustrissimi, Reverendissimi Domini Domini Caroli Dei, et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Agriensis E Comitibus Eszterházy de Galantha, Perpetui in Frakno, Inclytorum Comitatum Heves, et exterioris Szolnok unitorum Supremi, ac Majestatum Status Consiliarii Actualis Intimi et caetera demissima veneratione dedicata. Agriae: Typis Caroli Josephi Bauer, Episcopatus Typographus 1762 (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, jelzete: KNY-18-987.).

⁹*Joacház szomorú játék*, Melly Egerben A'Jesus Társasága Érseki Iskolájának Nagyságos, Tekintetes, Nemes, Nemzetes Ifiúságától tartott MDCCLXIIIdik Esztendőben, Sz. Mihály havának napján." Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák*, II. köt.: *Ismeretlen szerzők, programok, színlapok*. (Szerk.): VARGA Imre, (kiad.): ALSZEGHY Zsoltné/BERECZ Ágnes/KERESZTES Attila/KISS Katalin/KNAPP Éva/VARGA Imre. Budapest: Akadémiai–Argumentum 1995 (RMDE, XVIII 4/2), 929–930. (A továbbiakban: *Jezsuita iskoladrámák* II.)

¹⁰*Balaeus* Acta Agriae a media grammatices classe Anno MDCCLXIV Mense Majo Die...Agriae: Typis Caroli Josephi Bauer, Episcopalis Typographi 1764. Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 68.

¹¹*Themistocles* acta ludis autumnalibus a suprema grammatices classe. Agriae MDCCLXIV mense Septembri. Cassoviae: Typis Academicis Societatus Jesu 1764. Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 68.

*Valerius et Octavius*¹²), majd 1768-ból újabb kettő (*Callicles per vigili Patris curam ad frugem revocatus*¹³, *Falco, Juvenis Constantino politanus*¹⁴). Ezek a színlapok azért is figyelemreméltóak, mert általában csak a retorikai-poétikai osztályok előadásaihoz vagy a nagyobb, ünnepi előadásokhoz nyomtattak színlapot, itt azonban az előadások többségét az alsóbb osztályok növendékei mutatták be. A *Themistocles* színlapja valamilyen okból Kassán készült, az utolsó két színlapnál pedig nincs feltüntetve a nyomda helye. A *Callicles*ről nem tud a püspöki nyomda kiadványjegyzéke,¹⁵ amit még kiegészíthetünk egy újabb adattal, a *Tamerlanes* című, Gyöngyösön játszott előadás színlapjának mai lelőhelyével is.¹⁶ Több színlapon hiányzik a pontos dátum, ezt utólag, kézzel vezethették rá a nyomtatott színlapra, a bemutatók általában májusban és júniusban, illetve szeptember-októberben voltak.

A legutolsó nyomtatott színlap 1783-ból való, amikor is a papnövendékek mutatnak be egy színjátékot Kozroes királyról Eszterházy Károly születésnapján, május 4-én. Tudomásunk szerint ez volt az első előadás az egri Líceum színháztermében, ezért is érthető, hogy majdnem húsz év szünet után újra színlapot nyomtattak a nagyszabású előadáshoz.¹⁷ Az előadás reprezentativitását jelzi, hogy Huszár Ferenc egri festőnek 40 forintot fizettek a színpadhoz szükséges aranyozási és festési munkálatokért.¹⁸

Mind a hét nyomtatott jezsuita színlap nagyon sok érdekességet rejt, tanulmányomban azonban csak azt az egyet, a *Primus Estorast* mutatom be részletesebben, amely közvetlenül Eszterházy Károly legelső őséről szól, s amelyet a beiktatásakor játszottak el.

¹² *Valerius et Octavius*. Acta Agriae Ab Elementari classe. Anno MDCCLXIV Mense Juno Die...Agriae: Typis Caroli Josephus Bauer, Episcopalis Typhographi 1764. Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 68.

¹³ *Callicles* acta Agriae ab infima grammatices classe in gymnasio societatis Jesu Anno MDCCLXVIII. Mense Majo, Die 15. (A kiadási hely és a nyomda megnevezése nélkül.) Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 48.

¹⁴ *Falco* acta Agriae ab elementari classe in gymnasio societatis Jesu Anno MDCCLXVIII. Mense Junio, Die 4. (A kiadási hely és a nyomda megnevezése nélkül.) Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 48.

¹⁵ *A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék*, I. köt.: 1755–1852. (Szerk., kiad.): MIZERA Tamás/NAGY Andor/VERŐK Attila. Budapest–Eger: Kossuth Kiadó – EKE 2017, 166. *Joacház* (114.), 172. *Primus Estoras* (115.), 188. *Balaes* (119.), 211. *Valerius et Octavius* (125.), 258. *Falco* (137.), 483. *Tamerlanes* (191.), 640. *Kozroes* (230.)

¹⁶ *A könyvkiadó egri Líceum*, 483. (191.) A színlap lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban: OSzK] Színháztörténeti Tár, Pro 117. A színlap modern kiadása: *Jezsuita iskoladramák II*, 931–935.

¹⁷ *Kozroes király, Szomorú Játék*, mely a' Püspöki iskolában Elő Adatott Egerben MDCCLXXXIII. Esztendőben, Pünköszt Havának 4dik napján, Eger: 1783 (OSzK Színháztörténeti Tár Pro 120.). Modern kiadása: *Pálos iskoladramák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai*. (Szerk., kiad.): VARGA Imre. Budapest: Akadémiai 1990 (RMDE, XVIII/3), 507–510.

¹⁸ PINTÉR Márta Zsuzsanna: Színház a Líceumban. In: *Nagy elődök nyomában. A 70 éves Ternyák Csaba köszöntése*. (Szerk.): NAGY Andor. Eger: Líceum Kiadó 2023, 304. (Később Huszár Ferenc festette meg a kápolna oltárképét is 1793-ban, 180 forintért.)

Egerben – ahogy más jezsuita gimnáziumokban is – már évtizedek óta szokásban volt, hogy a püspököt (vagy a világi mecénást) a saját őséről, családjáról szóló előadással köszöntsék. 1740-ben, a tanév végén Erdődy Gábor egri püspök őséről, a törökök felett győzelmeskedő Erdődy Tamásról játszottak ünnepi színjátékot *Thomas Erdődus de turcis victor in Croatia* címmel. Erdődy Tamás (1558–1624) ugyanis a török elleni harcok egyik ismert hadvezére, két ízben volt Horvátország bánja (1584–1596, 1608–1615), amelynek védelmében számos csatát vívott. Nem tudjuk, hogy a darab melyik hőstettéről szólhatott.

1761 végén Barkóczy Ferencnek szintén az oszmánok ellen harcoló őséről volt bemutató. Az iskola diákjai a *Comes Franciscus Barkóczy Agriae ab Turcarum jugo vindex* című játékkal búcsúztak a püspöktől. A darab nagyapjának, gróf Barkóczy Ferencnek (1627 körül–1709) állít emléket, aki kiváló katona volt, s 1679-től császári tábornokként vett részt a török elleni harcokban.

1762. június 29-én este, Eszterházy beiktatásakor az Eszterházy család honfoglaló őséről szóló darabot játszották el a diákok *Primus Estoras* címmel.¹⁹ Eszterházy Károly a kalocsai érsek és más előkelőségek társaságában tekintette meg a gimnázium színháztermében az őt köszöntő színjátékot, amelynek dalbetéteit a közönség megismételtette.²⁰ A darab forrása az Esterházy Pál nádortól megrendelt és 1700-ban kiadott *Trophaeum nobilissime ac antiquissime domus Estorasiense in tres diversum partes* volt, amelynek fiktív családi oklevelei és történetei nagyon jó nyersanyagot biztosítottak a drámaíróknak.²¹ Az egri *Historia Domus* ezt írja az 1762 szeptemberében megismételt előadásról (amikor egyébként minden osztály színdarabbal köszöntötte Eszterházyt): „*Suprema Grammatices Classis [...] Drama exhibuit. Hujus Argumentum ex Privilegiis familiae Esterhazianae a Sancto Rege Ladislao, 2do Andreae, et aliis Hungariae Regibus gratiose concessis desumere placuit. Fuit autem istud: Primus Estoras Eursi Ducis Filius regnante glorioso Duce Hungariae Geyza [...]*.”²² A bemutatóhoz színlap is készült. A tíz, névvel

¹⁹ Az idő rövidsége miatt ehhez még nem készülhetett színlap.

²⁰ SZELESTEI N. László: Eszterházy Károly egri püspöki beiktatása. In: *Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről*. (Szerk.): SZELESTEI N. László. Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2018 (Pázmány Irodalmi Műhely/Lelkiségtörténeti tanulmányok 20), 145–152.

²¹ *Trophaeum Nobilissimae Ac Antiquissimae Domus Estorasiense In Tres Divisum Partes...*I. Exhibet pervetustam Illustrissimae hujus Familiae Genealogiam, Imagines Personarum ad eandem pertinentium, cum adjecto ad quamlibet rerum ab iisdem praeclare gestarum Elogio. II. Continet Commentarium partis prioris. III. Complectitur Donationes, Officiorum, Honorumque Collationes, ac Privilegia, a variis Hungariae Regibus, ac postmodum Romanis Imperatoribus concessa, quibus ea, quae in prioribus circa vetustatem ac Nobilitatem Inclutae hujus Domus dicta sunt, insigniter approbantur, confirmaturque. Viennae Austriae: Typ. Leopoldi Voigt 1700. (Négy nemzedékretni táblával).

²² KILIÁN István: Az egri jezsuita iskola színjátszásának adatai 1692–1772. In: *Kétszáz éves az egri főegyházmegyei könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv*. (Szerk.): ANTALÓCZI Lajos. Eger: Főegyházmegyei Könyvtár 1993 (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa VI – Schematismus Archidioecesis

jelzett szereplő (a szintaktikai, vagyis a középső osztályok diákjai) mellett zenészek, táncosok, katonák is szerepeltek az előadásban. Ignaz Neumayr játszotta Estoras fővezért. A darab időrendben mutatja be a család őseit a hunoktól, Bendeigúztól, Attilától kezdve a hét vezérig. Közülük az egyik, Örs, minden ellenséget legyőz, feleségül veszi Idát, a dák király lányát, fiúk születik, Estoras, aki 120 évig él. Felnőttként megkeresztelkedik, s attól kezdve a Paulus (Pál) nevet viseli. A darab allegorikus szereplője Religio, az ő panaszkodásával kezdődik a darab: a magyarság még mindig sötét pogányságban és babonáságban él, üldözi és rabságba hurcolja a keresztényeket. Géza fejedelem és a mellette vitézkedő Estoras a trákok elleni győzelmet Hercules és Mars kegyének tulajdonítja. Religio azonban inti őket, hogy a győzelmet ne a hamis pogány isteneknek, hanem az egy igaz Istennek köszönjék. Isten hatalmát felismerve Estoras megtér, s amikor Géza fejedelem is kereszténnyé lesz, Estoras a fejedelem mellé állítja a pogány főurakat is, akik szintén felveszik a kereszténységet. Estoras az Aba nemzetségből szerez feleséget magának, és a fiuk, Lajos nagyszerű vitéz lesz.²³ A dráma szerzőjét nem ismerjük, a syntaxis osztályának tanára 1761-ben Szegedy Pál, 1762-ben Neander Antal volt.²⁴ Az utóbbinak semmiféle irodalmi tevékenysége nem ismert, de Szegedy Pálról (1735–1814) tudható, hogy később Bécsben a *Theresianum* magyar nyelv tanára lett, 1773-ban kanonok, később választott püspök. Két beszéde is megjelent nyomtatásban, így retorikai képzettségét tekintve talán ő lehetett a darab szerzője.²⁵

Bár nem egri előadáshoz készült, de érdemes itt bemutatni egy kassai színjátékot és színlapot is. Eszterházy ugyanis nemcsak Egerben volt mecénása a jezsuita gimnázium és a papnevelde előadásainak, hanem a *canonica visitatiók* alkalmával meglátogatott egyéb intézményekben is megtekintett több színielőadást, és színlapot is nyomtatottatott némelyikhez.²⁶ 1765-ben Kassán egy olyan darabot mutattak be, amely – akárcsak a *Primus Estoras* – Eszterházy családjáról, őseiről szólt.

Annak is a *Tropheum* volt a forrása, a Szent László király idején élt két testvéréről, Esterházy Imréről és Konrádról szólt, *Imre és Konrád Esztoráz. Szomorú Szabású, Vig Ki-menetelű Játék* címmel. Az előadás teljes szövege fennmaradt a székesfehérvári

Agriensis VI), 216.

²³ VARGA Imre/PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon*. Budapest: Argumentum 2000 (Irodalomtörténeti füzetek 147), 202–203.

²⁴ Kilián (1993), 216–217.

²⁵ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, XIII. köt. Budapest: 1909, 555. Ladislaus LUKÁCS S.I., *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis lesu (1551–1773)*, Pars III: (R–Z). Romae: Institutum Historicum S.J. 1988, 1651.

²⁶ PINTÉR Márta Zsuzsanna: Eszterházy Károly színházi reprezentációja. In: *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiiségének alakításában a 17–18. században*. (Szerk.): SZELESTEI N. László. Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelekiség Kutatócsoport 2019 (Pázmány Irodalmi Műhely/Lelekiség-történeti tanulmányok 24), 101–118., PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Eszterházy Károly és az iskolai színjátszás*. Eger: Líceum Kiadó 2019 (Líceumi szellemiség 12), 21.

Püspöki Levéltárban, és készült hozzá nyomtatott színlap is, amit szintén megőriztek.²⁷ Témája a testvérviszály volt: Imre és Konrád Esztoráz összeveszett az örökségen, és haddal támadtak egymásra. Inkább megölték volna egymást, mint hogy engedjenek vélt igazukból. Két tanácsadójuk, Bánk bán és Lelesz sem tudott dönteni a két herceg vitájában. Bánk bán végül elmegy Imréhez, hogy kipuhatolja szándékát, továbbá azért, hogy ha mégis Konrád életére törne, akkor megölje. Imre azonban szeretettel fogadja, és vele kívánja megüzenni öccsének, hogy már nincs mitől félnie. Ekkor azonban megjelenik Imre, karddal a kezében, hogy leszámoljon testvérével, mielőtt az ölné meg őt. Konrád azonban elmondja, hogy megjelent neki Szűz Mária, mire Imre leteszi a kardot, s lemond az örökségről is, hogy inkább a magyarok királynéjának ajánlja fel a vagyonát. Konrád először nem hiszi el bátyja megtérését, csak újabb cselet lát benne, de végül maga is Szűz Mária híve lesz. A verses *Prologus* és az *Epilogus* egy keretjáték, amelyben a diákok amiatt aggódnak, hogy miként fognak Eszterházy elé lépni. Egyikük ezt mondja:

Mitsoda uj fényesség ütközik szemeimbe?

O, Isteneknek váratlan kegyelme!

Illy nagy Püspöktöknek

Jelen-létén mit miveltek

Ifiak, jádzo helyre léptek?

Meg nem rettentí merészségtek

Fénlő méltósága?²⁸

Bízna a püspök jóindulatában és kegyességében, akit Vácról Egerbe vitt az érdeme²⁹ és a királyi kegy, ezért elkezdik a színjátékot. Az *Epilogus* szerint azonban a két testvér nagysága eltörpül Eszterházy érdemei mellett.³⁰ Az előadás a vendégek körében nagy sikert aratott, és külön is dicsérték a gyönyörűen díszített színpadot. Áriák és duettek keretezték a hét jelenetből álló prózai szöveget, amelynek szerzője Rákóczi Imre és Heiszler Lőrinc, a kassai gimnázium tanárai voltak.³¹

A nyomtatott egri (magyar és latin nyelvű) színlapok mellett azonban van egy kéziratot latin színlap is, amelynek szövegét eddig senki nem vizsgálta. Bárdos Kornél 1987-ban, az *Eger zenéje* című kötetben jelezte ugyan, hogy látott egy olyan kéziratot színlapot, amelyen zenészek neve is szerepel, a szakemberek figyelmét azonban elkerülte ez az adat, amelynek a hiányos jelzete is nehezítette a kutatást.³²

²⁷ A szöveg lelőhelye a székesfehérvári Püspöki Levéltár: jelzet nélkül. Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák* II, 789–818. A színlap lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár, Pro. 106.

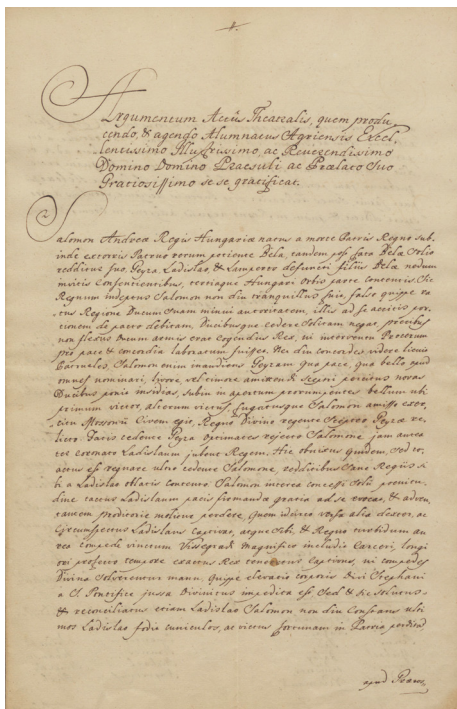
²⁸ *Jezsuita iskoladrámák* II, 791.

²⁹ „Kinek, hogy hazájához érdemét /Nagy Király, felség, méltán tisztelnéd, /Azért Váczról Egerbe vivéd.” Uo., 791.

³⁰ „Conrádnak, Imrének/Erkölcsei félnenek/De mégis csak árnyékosba sem lépnek.” Uo., 815.

³¹ Uo., 816.

³² BÁRDOS Kornél: *Eger zenéje, 1687–1887*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1987, 162.

Az 1784. február 19-i előadás kéziratos
színlapjának első oldala (Lelőhelye: Eger, Érseki
Lévéltár, Archivum Vetus 1893. V. doboz)

Az újonnan előkerült, 1784. február 19-ei színlap olyan darabhoz készült, amelyet a Líceum színháztermében mutattak be, farsang idején. Színre vitele egy évvel a *Kozroas* után volt, de kevésbé lehetett ünnepélyes, mint az Eszterházy Károly születésnapját és a színházterem megnyitását köszöntő nagyszabású előadás. Ezért nem is készült hozzá nyomtatott színlap, ahogy a későbbiekhez sem. (1783-tól kezdődően ugyanis már folyamatosan évi 2-3 előadás volt farsangkor a Líceumban.³³) A darab szerző-rendezője azonban készített (vagy készítette) egy szépen letisztázott, kéziratos színlapot az előadáshoz, összefoglalva annak tartalmát és mellékelve a szereposztást is. Ez a drámaprogram, amely most már rendelkezésünkre áll, bizonyára személyesen a püspök számára, egy példányban készült; ezt bizonyítja az első mondata is: „Argumentum actus theatralis, quem producendo et

agendo alumnatus Agriensis excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo domino domino praesuli et praelato suo gratiosissimo sese gratificat.”³⁴

Talán az indokolta a színlap elkészülését, hogy a fiktív és valós elemeket ötvöző történelmi drámában Eszterházy egyik őse is szerepelt. Sajnos a szerző-rendező nem követte a nyomtatott színlapok sémáját, és nem jelenetenként, hanem csak összefoglalóan jegyezte le a cselekményt, arra azonban nagyon ügyelt, hogy minden szereplő diák (prózai és énekes színész, muzsikos, táncos) neve fel legyen tüntetve a lapokon.

³³ *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma – Fontes ludorum sceniorum in scholis institutisque catholicis Hungariae.* (Szerk.): VARGA Imre, (kiad.): KILIÁN István/PINTÉR Márta Zsuzsanna/VARGA Imre. Budapest: Argumentum 1992, 214–220., PINTÉR Márta Zsuzsanna: Eger színházi élete 1692–1799 között. In: *Új eredmények a színház- és drámatörténeti kutatásban (17–19. század) – New results in the research of theatre and drama (17th–19th century).* (Szerk.): FARKAS Anett/KÖRÖMI Gabriella. Eger: Líceum 2022, 41–54.

³⁴ „A színdarab tartalma, amelynek bemutatásával és előadásával az egri ifjúság kedvében jár az excellenciás, méltóságos és főtisztelendő úrnak, kegyelmes főpásztorának és főpapjának”.

A *Diarium ceremoniarum*ban ezt olvashatjuk magáról a bemutatóról: „Hac die producta est Comoedia in Theatro Lyceo Episcopalis praesente Sua Excellentia et dominis capitularibus Nomine Alumnatus de *Salomone rege Hungariae et ducibus Geysa, Ladislao et Lamperto*, ad omnem Amoenitatem summamque Contesitam [sic!] Suae excellentiae Episcopalis, elaborante Studio et industriis reverendorum Dominorum Josephi Paracelsus et Francisci Grieger. Ubi inter reliqua Saltus demolitionem Arcis Agriensis et extructionem Ecclesiae Cathedralis referens authore praedicto, reverendus Josephus Paracelsus adeo complacuit Suae Excellentiae et eundem saepius laudaverit, hic etiam in Seminario eodem pro his diebus a Sua Excellentia sumptus obtinuit Alumnatus pro praemiis quae talia fuerunt ut usui deservire possint.”³⁵

Eszerint Eszterházy jutalmat is osztott a legkiválóbbaknak, ez mindig ünnepélyes alkalmakkor, leginkább a tanévzárón történt meg. A nyomtatott színlapokon néha a jutalmat nyert tanulók nevét is felsorolják, ebből tudható, hogy ilyenkor nemcsak a darabban részt vevő szereplők kaptak jutalmat, hanem a legkiválóbb tanulóknak járt a díj. A kéziratos színlapon erre vonatkozóan nincs megjegyzés, ahogy nincs ott a szerzők neve sem. Csak a *Diarium*ból tudjuk, hogy Grieger Ferenc és Paracelsus József írták és rendezték az előadást, amelynek a főszerepét is Grieger Ferenc játszotta.³⁶

A színlap szövege, Miskei Antal fordításában a következő:³⁷

³⁵ „Ezen a napon a Püspöki Líceum színházában Őexcellenciája és a káptalani urak jelenlétében, az ifjúság nevében Paracelsus József és Grieger Ferenc tisztelendő urak kiművelt tudásával és szorgalmával összeállított színjátékot adtak elő Salamon magyar királyról, valamint Géza, László és Lampert hercegekről püspöki Őexcellenciája felettebb nagy gyönyörűségére és meglegedésére. Amikor ugrálás közepette előadták az egri vár lebontását és a székesegyház építést az említett szerzőtől, a tisztelendő Paracelsus József annyira elnyerte a tetszését Őexcellenciájának, hogy többször megdicsérte őt, s a bentlakásos iskola költségeit ezekre a napokra itt, a szemináriumban is Őexcellenciája állta, hogy az ilyenfajta jutalmak annak előnyére válhassanak.” *Diarium ceremoniarum 1772–1784*. 201. (Ford.): MISKEI Antal, Lelőhelye: Szemináriumi levéltár. Idézi: Kilián/Pintér/Varga, 215.

³⁶ Grieger Ferenc később gyöngyöspatai plébános lett, az ottani *Historia Domus*ban írt feljegyzései az 1831. évi kolerajárványról fontos forrásnak számítanak. Lásd KOVÁCS Béla: Kortárs feljegyzések az 1831. évi Heves megyei kolerajárványról. In: *Agria. Az Egre Múzeum évkönyve* 8–9 (1972), 91–104., LÖFFLER Erzsébet, *Az 1831-es kolerajárvány Heves vármegyében*, <https://ujkor.hu/content/az-1831-es-kolerajarvany-az-egri-foegyhamzamegyeben> (utolsó letöltés: 2024. február 26.) Grieger 1781–1785 között, Paracelsus József 1778–1784 között volt egri teológushallgató.

³⁷ Az eredeti, latin nyelvű szöveg az alábbi:

„Argumentum actus theatralis,

quem producendo et agendo alumnatus Agriensis excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo domino domino praesuli et praelato suo gratiosissimo sese gratificat.

Salamon Andreae regis Hungariae natus a morte patris regno subinde extorris patruo rerum potiente Bela, tandem post fata Belae solio redditur suo, Geyza, Ladislao et Lamperto defuncti filius Belae nedum invitis consentientibus, tertioque Hungari orbis parte contentis. Sic regnum inde indeptus Salamon non diu tranquillus fuit, falso quippe ratus regione ducum suam minui, auctoritatem illis ad se accitis porcionem de pacto debitam, ducibusque cedere solitam negat, precibus non flexus ducum armis erat cogendus rex, in interventu procerum pro fuisset pace et concordia laboratum.

„András magyar királytól született Salamont apja halála után azonnal száműzik Béla uralma idején az atyai királyságból. Végül Béla balsorsa után visszakerül a trónjára. Mivel az elhunyt Béla fiai: Géza, László és Lampert akaratuk ellenére egyeznek meg és nem igazán elégedettek Magyarország egyharmad részével, ezért a királyságot elnyert Salomonnak nem volt sokáig nyugalma. Tudniillik tévesen úgy gondolta, hogy a hercegek területe csökkenti a hatalmát, [ennélfogva] a magához hivatott hercegeknek nem hajlandó átadni az őket megillető szokásos részt. A hercegek kéréseit figyelmen kívül hagyó királyt fegyverrel kellett kényszeríteni. A béke és az egyetértés az előkelők közbenjárására jött létre. Az unokatestvérek közötti egyetértés nem tűnt hosszú életűnek. Salamon ugyanis meghallva, hogy mindenki Gézát emlegeti azon békében, azon háborúban, irigységből, vagy jogára elvesztésének félelme miatt, új csapdákat állít a hercegeknek. Aztán nyílt háború robban ki közöttük, ahol az elsőben győztes, a másodikban vesztes és megfutamított Salamon, miután elveszítette seregét, Moson lakója lett. Átengedett kormánypalcájával Géza uralkodik a dicső királyságban.

Miután Géza beletörődött a sors akaratába, az előkelők – elutasítva a korábban már háromszor megkoronázott Salamont – Lászlót teszik királlyá. Salamon fellázadt ugyan, de kénytelen volt önként visszavonulva uralkodni [s] megelégedni a László által felajánlott, elégséges királyi jövedelmekkel.

Közben a trón átengedése miatt büntudatot érző Salamon a béke megerősítése végett magához kéreti Lászlót, s az érkezőt megpróbálja álnokul elpusztítani. Ezért őt a rátermett és megfontolt László – túljárva az eszén – fogságba veti, s az ellene és az ország ellen lázadót arany bilincessel leláncolva Visegrádon fényes börtönbe zárja. A királyt valóban hosszabb ideig őrzik fogolyként. Bilincseit isteni kéz oldja meg, tudniillik Szent István testének a szentséges pápa által engedélyezett felemelése isteni végzésből akadályba ütközött. Ám így is kiszabadul, s Lászlóval is megbékül. Salamon nem sokáig marad állhatatos, utolsókát áskálódik László ellen, ám szerencsését hazájában elveszítve legyőzik. Üzletel a görögökkel, megtámadja őket, de a külföldre való boldogtalan menekülése is igen szerencsés[en alakul], midőn az isztriai erdőkben húzza meg magát. Emiatt számos veszedelemtől megfutamítva meneküléssel mindegyiket [ti.: veszedelmet] elűzte. Amikor elhagyatottan önmagára lelt, a világi boldogságot, amelyről álmodott, üresnek találja, és amit üldözött, azt igyekszik immár elérni. Bizonyára szerencsésebb a zsidó Salamonnál, aki gyermekként

Nec diu concordēs videre licuit patrueles, Salamon enim inaudiens Geyzam qua pace, qua [sic!] bello apud omnes nominari, livore vel timore amittendi sceptri percitus novas ducibus ponit insidias, subin in apertum prorumpentes bellum ubi primum victor, alterum victus, fugatusque Salamon amisso exercitu Mossonii civem egit, regno divino regente sceptro Geyzae relicto.

Fatis cedente Geyza optimates rejecto Salomone jam antea ter coronato Ladislaum jubent regem. Hic obnixus quidem, sed coactus est regnare ultro cedente Salomone, redditibus sane regiis sibi a Ladislao oblati contento.

bölcs volt, idős korában [viszont] megőrült. Ez az ifjú oktalan volt, fiatalemberként felnőtt férfitől tanulta meg a bölcsességet. És amit nem tudott elérni a királyságban, azt a remetességben szentségként nyerte el.”

Az Argumentum középére igazítva helyezkedik el az első oldalon, alatta a szöveg az első lap teljes felületét és a következő lap tetejét foglalja el. Ezt követi a szereposztás (a rövidítéseket feloldottuk):

Personae agentes

Salomon, Rex Hungariae – Franciscus Griger

Duces Hungariae

Geyza – Stephanus Mátsar

Ladislaus – Antonius Kováts

Lampertus – Stephanus Hanák

Comites et consiliarii Salomonis

Vidus – Josephus Grényi

Ernaeus – Antonius Fekete

Esztoras, cubicularius Ladislai – Ladislaus Csépany

Bodus, Militiae Prefectus – Georgius Holló

Proceres Regni

Csakyus – Emericus Szániszló

Botthianius – Martinus Hagymási

Pálfius – David Pófók

Meander, Legatus – Petrus Ján

Eubulus, Eremita – Josephus Pruzsinszky

Milites Hungari Pro parte Salomonis

Salomon interea concessi solii poenitudine tactus Ladislaum pacis firmandae gratia ad se evocat, et adventantem proditorie molitur perdere, quem idcirco versa alia dexter, ac circumspectus Ladislaus captivat, atque sibi et regno turbidum aurea compede vinctum Vissegradi magnifico includit carceri, longiori profecto tempore exactus rex teneretur captivus, in compedes divina solverentur manu, quippe elevatio corporis divi Stephani a sanctissimo pontifice jussa divinitus impedita est. Sed et sic solutus, et reconciliatus etiam Ladislao Salomon non diu constans ultimos Ladislao fodit cuniculos, at victus fortunam in patria perditam, apud Graecos mercatur, eos aggreditur, sed et foris infelix fuga felicissimus dum ad Istriam sese recipit in sylvas.

Hac ratione a tot periculis fugatus, omnia fugiendo fugavit, dum se relicto ad se rediit, somniam mundi felicitatem vacuum reperit, et quam prosequabatur, jam persequi instat. Felicior certe Salomone Hebraeo, qui puer sapuit, senex deliravit: Hic juvenis desipuit, vitulus a viro sapere didicit, et quam in regno nequirit, adeptus in eremo sanctitatem.” Eger, Főegyházmegyei Levéltár: A. V. 1893. V. doboz, dátum nélkül. Ezúton köszönöm Urbán Márta levéltáros segítségét a kézirat felkutatásához.

Josephus Pruzsinszky
Joannes Bakai
Petrus Ján
Michael Balog
Joannes Kutsner
Ludovicus Vitzmandi

Milites Hungari Pro parte Geyza et Ladislai

Emericus Kaliczky
Joannes Krausz
Michael Misiczky
Augustinus Bisch

*Milites Boloni et Bohemi Pro parte Geyza et
Ladislai*

Chrystophorus Koch, General
Ignatius Várion
Ladislaus Kanczler
Franciscus Garamai

Intermediastes:

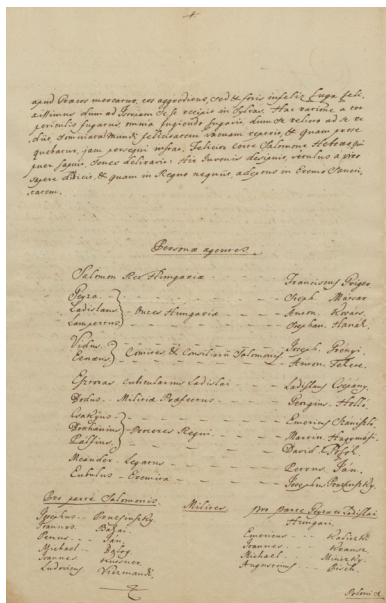
Josephus Grényi
Antonius Fekete
Josephus Pruzsinszky
Alexander Gaál
Aloysius Gosztonyi
Ioannes Kucsner

Saltatores

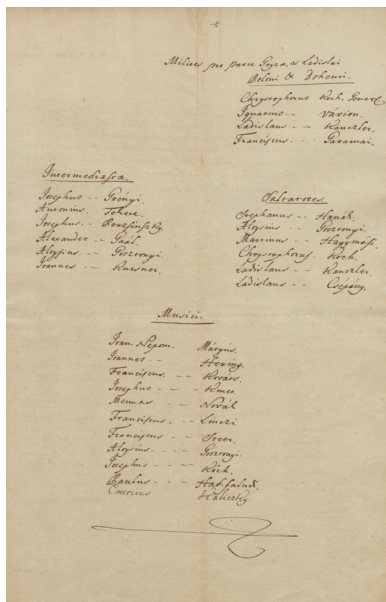
Stephanus Hanák
Aloysius Gosztonyi
Martinus Hagymási
Ladislaus Kanczler
Ladislaus Csépany

Musici

Joannes Nepomucenus Mátyús
Joannes Hering
Franciscus Kováts
Josephus Kmer

Az 1784. február 19-i előadás kézíratos
színlapjának második oldala

Az 1784. február 19-i előadás kézíratos
színlapjának harmadik oldala

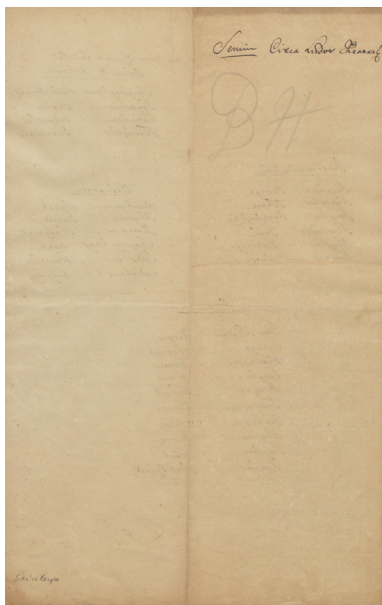
Mennas Novák
 Franciscus Linczi
 Franciscus Steer
 Aloysius Gosztonyi
 Josephus Köch
 Paulus Hadfaludi
 Emericus Kaliczky

A szereposztásból jól látszik, hogy a mintegy negyven diák több szerepkörben is fellépett, a szöveges szerep mellett például táncoltak vagy zenéltek, esetleg a közzjátékokban (amelyeket élőképnek vagy pantomimnak lehet leginkább elképzelni) volt kisebb szerepük. A zenészek karnagya Mátyus János 5. éves teológus volt, aki az előző évben is egy zenés darabot vezényelt farsang idején, a püspök nagy meglepetésére. Az 1783 februárjában bemutatott darab József pátriárkáról szólt, a négyfelvonásos darabban három közzjáték volt, s hegedű, fuvala és cselló kísérte az énekszámokat. Az az előadás délután 4 órától este 8-ig tartott.³⁸ Hasonlóan képzelhetjük el ezt az 1784. évi farsangi előadást is, mert ebben is volt közzjáték, ének, tánc, és a cselekményt tekintve bizonyára hosszú előadás lehetett.

A darab cselekménye a leírás szerint ugyanis egy többéves időszakot fog át. Az Árpád-házi királyok közül a legtöbb előadás I. Salamon magyar királyról és Szent László királyról szólt az iskolai színpadokon, főként a jezsuitáknál.³⁹ Valószínűleg azért, mert történetük nagyon jó példa volt arra, hogy mennyire könnyen fordulhat szerencséből szerencsétlenbe még egy uralkodó sorsa is. Salamon állhatatlansága, hatalomvágya miatt olyan tetteket követett el, amelyeket intő példaként lehetett bemutatni a nézőknek, csodás megtérése, a világból való kivonulása miatt azonban a kegyes, istenfélő uralkodó példája is lehetett. „A Lászlóról, Gézáról, Salamonról szóló krónikák csodás motívumokban gazdag mondai anyagot örökítettek át, ezek tovább éltek és gazdagodtak a hagyományban. Ezért fordulnak elő oly gyakran a csata előtti könyörgések, fogadalmak, hálaadások, jelenések, misztikus látomások, templomépítések különböző változatai a Géza – Salamon – László-mondakör

³⁸ A *Diarium Ceremoniarum 1772–1784.* ezt írta Mátyus Jánosról: „Musicam ipsimet Alumni sat elegantem producerunt quorum Director erat Joannes Matyus 4. anni Theologus et Insignis musicus.” Kilián/Pintér/Varga, 214., Bárdos, 162.

³⁹ A téma szakirodalmáé éppen ezért nagyon gazdag: VARGA Imre: *László király alakja iskoladrámáinkban.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 103 (1999), 143–153., KILIÁN István: Slavkovski Benedek drámája Salamon, valamint Géza és László küzdelméről (Privigyé, 1718). In: *A Szent László-herma Győrbe érkezésének évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai.* (Szerk.): MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert/SZÉKELY Zoltán. Győr: 2008 (Arrabona 46/1), 131–144., CZIBULA Katalin: „Két napnak a nagy égen nincs helye” Szent László király alakja az iskolai színpadon és a hivatásos színjátszás kezdetén. In: Medgyesy-Schmikli/Székely, 147–164., PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban.* Budapest: L'Harmattan 2018, 253–289.

Az 1784. február 19-i előadás kéziratos
színlapjának borítólapja

elemeiként a 17–18. századi katolikus iskolai színjátékokban.”⁴⁰ Varga Imre több mint 30 előadás adatait gyűjtötte össze, de a darab-címeken kívül szerencsésen fennmaradt öt magyar nyelvű drámaszöveg és egy drámaprogram is; ezt egészíti ki a most Egerben előkerült színlap.

A drámák közül kettő Andreas Friz német jezsuita *Salamon Hungariae rex* című latin darabjának fordítása.⁴¹ Eredetije 1738-ban készült, de csak kézirat formájában hagyományozódott tovább. Mivel azonban Andreas Friz a jezsuita tanárjelöltek professzora volt Szakolcán, drámái – nemcsak a *Salamon*, hanem a *Zrinius*, a *Codrus* is – nagy hatást tettek a tanítványaira, és többen is másolták, fordították és adaptálták a szövegeit. Friz szemléletváltást hozott a magyar drámairodalomba, s a szakolcai jezsuita tanárképző tanáraként képviselt nézetei hosszú évtizedekre

meghatározták a magyar jezsuita dráma irányát, és előkészítették a klasszicista dráma térnyerését a 18. század végének drámafordító programjában. A műveiből készült fordítások és másolatok száma alapján Pietro Metastasio mellett a legtöbbet játszott szerző volt. Verses, négyszereplős drámája (a szereplők: Salamon, Eubolus remete, Salamon két társa) Salamon életének azt az időszakát viszi színre, amikor az udvari világ intrikáitól irtózó, kétségbeesett, legyőzött király egy remetében felismeri hajdani nevelőjét, és hatására elhatározza, hogy maga is hátat fordít a világi életnek, a földi korona helyett az égi koronát választva.

A darabot elsőként Lestyán Mózes fordította magyarra 1750 körül.⁴² Átdolgozásában megváltoztatta a remete nevét, nála Apornak hívják Salamon hajdani tanítóját.

1773-ban Mártonfi József (a későbbi erdélyi püspök) fordította le Friz darabját Budán, már verses formában, hexameterekben.⁴³

⁴⁰ Varga (1999), 151.

⁴¹ Lásd: *Jezsuita iskoladramák* I, 271–272.

⁴² *Salamon, Magyarország királya*. A kézirat lelőhelye: *Gyulafehérvári drámagyűjtemény*: Batthyaneum (Gyulafehérvár): IX. 107. Kp. V. 20., 355–371. Modern kiadása *Jezsuita iskoladramák* I, 249–293.

⁴³ *Salamon, Magyarország királya*. Kézirata nincs, Modern kiadása: *Kollégiumi drámagyűjtemények*. (S. a. r.): DEMETER Júlia/PINTÉR Márta Zsuzsanna. Budapest: Argumentum 2015 (RMDE, XVIII/7), 845–874.

Az első eredeti Salamon-drámát 1759-ben, Székelyudvarhelyen Illei János jezsuita tanár írta, de a *Salamon, Lászlónak foglya*⁴⁴ című darab létrejöttében – a dramatikusság formát és a stílust tekintve is – jól látható Andreas Friz, illetve a fordító tanár-kolléga, Lestyán Mózes hatása. Illei mégis autonóm módon írta meg saját darabját, Salamon életének más mozzanataira helyezve a hangsúlyt. A darab a mosoni mezőn játszódik, ahol Zabolts vezér segítségével Lászlónak sikerül elfognia Salamont, aki maga akart kelepccét állítani Lászlónak.

A következő darab, amelyet egy ismeretlen (jezsuita?, minorita?) szerző készített valamikor 1768–1792 között,⁴⁵ ezt a kétféle cselekménymozzanatot illesztette össze: az első felvonás a csellel elfogott Salamon története, a második pedig a világtól visszavonuló, a remeteséget választó Salamon története. A harmadik felvonásban László felajánlja a koronát Szűz Máriának (ezt a jelenet egy Szent István-drámából emelte ide). A két szerző, Friz és Illei szellemisége, feldolgozásmódja nagyon hasonló, nem véletlen, hogy ez a két szöveg már a kortársak szemében is összetartozónak tűnt.

A Salamon-drámák sorát Benyák Bernát *Megszégyenült irigység* című darabja zárja 1772-ből,⁴⁶ ami egy adaptáció: egy, valószínűleg német történelmi cselekmény átültetése a magyar Árpád-korba, a fordítás-adaptálás 18. század végén megjelenő divatjának megfelelően. Ebben – sokféle csel, álöltözet, rossz kezekbe került levél révén – Henrik király meggyőződik róla, hogy Salamon nem méltó az uralkodásra, és (a történelmi hűséggel szemben) Gézának adja a koronát.

A ránk maradt szövegeket átnézve jól látható, hogy az egri színlapon lévő szerepnevek és a cselekmény egy része is az ismeretlen szerzőjű, 1768 utáni darabban mutat rokonságot. Gieger Ferenc és Paracelsus József ugyanis a mogyoródi csatát (1074) vagy más politikai-katonai eseményt és Salamon remetévé válását is bemutatta az előadásban. Biztosan ismerték Friz darabját vagy annak variánsait, mivel innen vették Eubolus nevét. A színlapon a cselekmény leírása Bonfini krónikájának rövid kivonatát adja,⁴⁷ de sokkal inkább a történelmi háttérrel vázolja fel a püspök számára, mint az előadás valódi jelenetsorát. Inkább arra szolgálhatott ez a leírás, hogy az egymás mellé állított jelenetek (amelyek egymástól nagyon távoli időkben és helyeken játszódhattak) értelmezhetőek,

⁴⁴ *Salamon király, Lászlónak foglya*. A kézirat címe, lelőhelye: *A' mely kelepztébe akarja ejteni Lászlót Salamon, abba maga keveredik*. In: *Gyulafehérvári drámagyűjtemény*, 339–354. Korabeli nyomtatott kiadása: ILLEI János: *Három szomorú játék*. Kassa: 1767, 1–24. Modern kiadása *Jezsuita iskoladrámák* I, 299–324.

⁴⁵ *Salamon*, ismeretlen szerző, cím nélkül. A kézirat lelőhelye: OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 3922, 306–314. Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák* II, 191–228.

⁴⁶ BENYÁK Bernát: *Megszégyenült irigység Azaz Salamon magyar király*. A kézirat lelőhelye: Magyarországi Piarista Rend Központi Levéltára, jelzete: V.75. Modern kiadása: *Piarista iskoladrámák* I. (S. a. rend.): DEMETER Júlia/KILIÁN István/KISS Katalin/PINTÉR Márta Zsuzsanna. Budapest: Argumentum 2002 (RMDE, XVIII 5/1), 127–206.

⁴⁷ ANTONIO BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. (Ford.): KULCSÁR Péter. Budapest: Osiris 2019 (Társadalomtudományi könyvtár), II. tized, IV. könyv: 319–361.

könnyen megfejthetőek legyenek a néző számára. Az előadásban egészen biztosan volt tanácskozási jelenet (a korabeli színjátékok meghatározása szerint: *consultatio*), színre vitték a mogyoródi csatát, esetleg a mosoni cselvetést, Salamon rabságát és kiszabadulását, majd pedig Salamon remetévé válását⁴⁸ és a közzjátékokban az egri várfalak lebontását, átépítését, az új templom felállítását. Ez utóbbi azért lehetett a darab egyik kulcsmozzanata, mert a hagyomány Szent Lászlónak tulajdonította a székesegyház felépítését az egri várban. Bonfininél két főember (Vid ispán és Ernye ispán) szerepel név szerint Salamon bizalmi embereiként, az ő nevüket, szerepüket tőle vették a szerzők. Mellettük azonban az egri előadásban ott voltak még a hercegek főemberei is, köztük „Esztoras, cubicularius Ladislai”, vagyis Szent László belső inasa, bizalmi embere. Nem tudjuk, hogy mi volt a dramaturgiai funkciója Estoraszaknak, de az ő szerepeltetésével a szerzők visszautaltak az 1762. évi *Primus Estoras* előadásra, amely szerint éppen Szent László volt az, akitől a család nemességét kapott. Joggal szerepel tehát itt László egyik híveként, s nem véletlen, hogy mellette a Batthyány, a Csáky és a Pálffy család egy-egy őse is ott van a szereplők között, azt érzékeltetve, hogy az Eszterházy család már ekkor is egyenrangú volt a legelőkelőbb magyar főúri családokkal.

Ezek alapján nagyon is érthető, hogy a püspök – aki egyébként is kedvelte a történelmi témájú bemutatókat – nagy gyönyörűséggel és meglelégedéssel szemlélte az előadást, s az a jelenet, amelyben a szereplők az egri székesegyház építését vitték színpadra, szimbolikus módon saját törekvését is kifejezte egy új bazilika felépítésére, amelyre azonban már csak utóda, Pyrker János László idejében került sor.

⁴⁸ Uo., 344–346., 358–359., 361.

KUTI ALEXANDRA

A SZENT JANUÁRIUSZ-KULTUSZ KÖZÉP-EURÓPAI
VONATKOZÁSAI A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

„Nápolyban közmondás volt, hogy a város hivatalos szentje, Gennaro, nem mond soha nemet. A másik közmondás volt, hogy a csodák soha nem ismétlődnek. Tudták, hogy nem elég kérni és ígérni, s nem elég megtartani az ígéretet. Ez a különös alku, a tárgyalás a szentekkel, életük egyik legbizalmasabb, de egyáltalán nem titkolt ügylete volt.”¹

Szent Januáriusz, olaszul „San Gennaro” 1656-tól Nápoly, 1663-tól a Nápolyi Királyság védőszentje lett, a Nápolyi Királyság pedig a középkortól fokozatosan a szent kultuszának a központjává vált.² A szent életéről kevés biztos adattal rendelkezünk: feltehetőleg a 3. század során élt, és 305. szeptember 19-én végezték ki. A Nápoly közelében fekvő Benevento püspöke volt, akit a pogányság megtagadása miatt társaival együtt halálra ítélték: a pozzuoli arénában vadállatok elé vetették őket. A legenda szerint az állatok nem bántották San Gennarót, ezért végül a város mellett található kialudt vulkán, a Solfatara kráterében karddal fejezték le. A szent kultuszának és a nevéhez fűződő legendának is fontos eleme, hogy egy helyi asszony, Eusebia a kivégzéskor felfogta a szent véré, így őrizve meg azt az utókor számára. A vérereklyéből két ampullát mindmáig a nápolyi dómban, egyet pedig a pozzuoli San Gennaro-kápolnában őriznek.³ Azt azonban nem lehet pontosan tudni, hogy az ampullák tartalmát miként azonosították a szent vérével.⁴

Szent Januáriusz vérének csodája, az, hogy a szilárd halmazállapotú vérereklye ismét cseppfolyóssá válik a nápolyi dómban és Pozzuoliban,⁵ majd újra visszanyeri szilárd állapotát, 1389-ben történt meg először.⁶ A csoda mára a katolikus egyház pontos előírásai mellett történik, melynek során a nápolyi dómban található ampullákat a szent

¹ MÁRAI Sándor: *San Gennaro vére*. Budapest: Helikon 2014, 87.

² Walther K. LANG: *Grausame Bilder: Sadismus in der neapolitanischen Malerei von Caravaggio bis Giordano*. Berlin: Reimer 2001, 105.

³ Francesco Paolo de CEGLIA: Thinking with the Saint: The Miracle of Saint Januarius of Naples and Science in Early Modern Europe. In: *Early Science and Medicine* 19/2 (2014), 137.

⁴ Francesco Paolo de CEGLIA: Playing God. In: *Bulletin of the History of Medicine* 91/2 (2017), 393.

⁵ A vér cseppfolyóssá válásnak mára három dátuma rögzült: május első vasárnapja („Traslazione”, a szent ereklyéinek az 5. század során történt újraelhelyezéséről való megemlékezés), szeptember 19. (Szent Januáriusz kivégzésének a napja) és december 16. (Nápoly és a katedrális védelmezésére történő megemlékezés napja). Anthony R. DELADONNA: Cantantas in Honor of San Gennaro. In: *The Journal of Musicology* 33/2 (2016), 166–168.

⁶ Ceglia (2014), 138.

koponyája mellé helyezik az oltárra. A vér cseppfolyóssá válásának elmaradása a nápolyiak hite szerint a várost fenyegető veszélyt jelzi, hiszen védőszentjük, Szent Januáriusz „a mennyek kémje”, folyamatos kapcsolatban áll a városlakókkal, és figyelmezteti őket a közelgő bajra.⁷ San Gennaro kultusza, amely már a középkortól kezdődően jelen volt a város életében, a 17. századtól egyre jobban megerősödött a Nápolyi Királyságban. Ebben a folyamatban szerepet játszottak a területet sújtó katasztrófák (földrengések, vulkánkitörések,⁸ járványok és háborúk). A nagy szegénységben élő nép a hitben, a szent kultuszában és az azzal összefüggő rítusokban lelt vigaszra.⁹ A Vezúv 1631. évi kitörése során Nápoly város lakossága a szentnek tulajdonította a lávafolyamnak éppen a város előtt, a Ponte della Maddalenánál (a Magdolna-hídnál) történt megállását. Ennek az eseménynek köszönhetően Szent Januáriusz a vulkánkitörések elleni védőszentté is vált. Miután pedig a Nápolyt 1656-ban sújtó pestisjárvány csillapodásáért szintén a szentnek volt hálás a lakosság, pestis elleni védőszent is lett (ugyanezen évtől kezdve lett a város védőszentje is).¹⁰ Szent Januáriusz vérereklyéjének kultusza egy egyedi kultuszforma, egy egyedi „*Denkstil*” kialakulásához vezetett a Nápolyi Királyság területén: nagy számban jelentek meg újra cseppfolyóssá váló vérereklyék. Ezért Jean-Jaques Bouchard párizsi apát 17. századi látogatása során bibliai szavakkal élve „*Urbs Sanginem*”-ként írta le a várost. Nápoly konventjei és monostorai az egyes szentek vérereklyéivel igyekeztek szert tenni a hívek körében népszerűsége és támogatásra.¹¹

A 17. és 18. század folyamán rögzültek a Szent Januáriusz vérereklyéjéhez kötődő rítusok elemei, valamint a vér cseppfolyóssá válásának időpontjai. A 18. században a szent életéről több könyvet is írtak (annak ellenére, hogy kevés adat volt ismert róla). Ugyanekkor, amikor a szent és vérereklyéje a királyság és a város életében, az arisztokrácia, az egyház és a politikai élet szempontjából is fontos tényezővé vált, nagy számban születtek hozzá szóló kantáták is.¹² E kiemelt szerepet két történelmi példán keresztül szeretném szemléltetni. Az első 1707-ből származik, amikor – a spanyol örökösödési háború során – a császári csapatokat Nápolyba vezényelték. A város Habsburg-párti lakossága szerint a május első vasárnapján ismét cseppfolyóssá váló vérereklye kedvező kimenetelt jelzett előre a várost elfoglalni készülő császári csapatok számára. Nápoly fegyverletétele után Georg Adam von Martinitz császári megbízott, későbbi alkirály ellátogatott hálát adni Szent Januáriusznak a *Capella del Tesoro di*

⁷ A szentet Francesco de Geronimo jezsuita pap nevezte így. Ceglia (2017), 399–401.

⁸ 1631 és 1698 között 11 nagyobb vulkánkitörés történt a Vezúvnál a városi krónika szerint, lásd: uo., 400.

⁹ Deladonna, 166–170. és Ceglia (2014), 140.

¹⁰ Elisabeth GARMS/Jörg GARMS: Der heilige Januarius kommt nach Wien. Ein politisch-künstlerischer Heiligkeitstransfer in pandemischer Zeit? In: *Vivant artes – vivant amici: Freundesschrift zum 90. Geburtstag des Kunsthistorikers Herwath Röttgen* (Szerk.): Jörg HUCKLENBROICH/Lutz MÜLLER/Marion RÖTTGEN. Schorndorf: Opus Magnum 2022, 108.

¹¹ Ceglia (2017), 395.

¹² Deladonna, 164–165.

*San Gennaro*ba a hadi sikerért, ahol a szent relikviái találhatóak. Ez egyértelműen fontos volt politikai szempontból, a város lakosságának és vezetésének megnyerése céljából.¹³ A következő példa abból az időből származik, amikor a lengyel örökösödési háború nyomán a Nápolyi Királyság a spanyol Bourbonok fennhatósága alá került. 1734. május 10-én, a Nápolyi Királyságban tett látogatása során a nápolyi dómba is ellátogatott az uralkodó, (Bourbon) III. Károly. A király jelenlétében a város védőszentjének vérereklyéje cseppfolyóssá vált, mintegy elfogadva az új uralkodót.¹⁴ A vérereklye csodájának elmaradása viszont akár tömeges pánikot is képes volt (és képes) kiváltani Nápolyban, mint 1723-ban, Michael Friedrich Althann váci püspök nápolyi alkirálysága idején. Az említett év májusában úgy tűnt, hogy el fog maradni a csoda. Ennek okát Pietro Giannone *Istorie Civile del Regno di Napoli* című könyve egyik fejezetében látták, amelyben a szerző a város lakosságának a szent vérével való viszonyát népi hiedelemként írta le. A nápolyi klérus ezt az egyház kritikájaként értelmezte, ezért eretnekségnek nyilvánították Giannone könyvének ide vonatkozó fejezetét. Giannone kénytelen volt elmenekülni Nápolyból, és Michael Friedrich Althann közbelépésére volt szükség ahhoz, hogy megszűnjön a feldühödött lakoságnak a könyv szerzője elleni hergelése.¹⁵

Szent Januárizsz ábrázolása, kultuszának erős területi vonatkozásai miatt, ritka a Nápolyi Királyság területén kívül. A 18. század elején azonban találunk rá közép-európai példákat, amelyek arra az időszakra tehetők, amikor a Nápolyi Királyság az utrechti békekötés (1713) nyomán az osztrák Habsburg VI. Károly császár-király fennhatósága alá került.¹⁶ A század első felében a bécsi udvarban a nápolyi képzőművészek, zenészek, költők jelentős számban képviseltették magukat, amely művészeti kapcsolat a területnek 1734-ben a spanyol Bourbonok jogára alá történő kerülésével fokozatosan véget is ért.¹⁷ Nápoly védőszentjének közép-európai ábrázolásai közül jelenleg három példa ismert Bécsből, ahogyan arra Elisabeth és Jörg Garms tanulmánya is kitér. Mindhárom festmény oltárkép, amelyeket Martino Altomonte nápolyi származású festő készített. A legkorábbi bécsi Szent Januárizsz-ábrázolás 1714-ből származik, és a *Stephansdomb*ban található Szent Januárizsz-mellékoltárt díszíti. Karl Locher von Lindenheim, a bécsi Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) titkárának nevéhez

¹³ Grams/Grams, 118.

¹⁴ Ceglia (2014), 170.

¹⁵ Gisela SCHLÜTER: San Gennaro oder die Ohnmacht der Vernunft: Zum Fall Pietro Giannone. In: *Romanische Forschungen* 108/2 (1996), 50–88.

¹⁶ KALMÁR János: Spanyol gazdasági örökség a Habsburg Monarchiában a 18. század elején. In: *Studia Caroliensia* 4 (2005), 105–106.

¹⁷ Nicola SPINOSA: Einführung zur Ausstellung. In: *Barock in Neapel: Kunst zur Zeit der österreichischen Vizekönige*. (Hrsg.): Wolfgang PROHASKA/Nicola SPINOSA (Kiállítási katalógus, 1993. december 10. – 1994. február 20. Bécs, Kunstforum der Bank Austria, 1994. március 26. – június 5. Nápoly, Castel Sant Elmo). Neapel: Electa 1993, 15–16.

fűződik az oltár állíttatása, akinek pályája felívelésében nagy szerepet játszottak a török elleni háborúk és a spanyol örökösödési háború is, melyek közül az utóbbihoz köthető a szent megjelenése Bécsben. Locher halála után felesége gondoskodott az oltár férje kívánsága szerinti felállíttatásáról, amely egyúttal köszönetnyilvánítás is volt azért, hogy Locher magyarországi tartózkodása során túlélte a pestist. Az oltárképen Szent Januáriusz apoteózisa látható, és a vérereklye is megjelenik a szent lábánál két ampullában, amelyeket egy angyal tart. Egy másik angyal, a szent kivégzésének körülményére utalva, kardot emel felé. A festmény háttérében az éppen kitörő Vezúv tűnik fel, amely mellett a várost elkerülő lávafolyam megállításának helyszíne, a már említett Ponte della Maddalena látható.¹⁸ Szent Januáriusz ábrázolásain a háttérben látható táj, amely általában a Vezúv vagy a Solfatara-vulkán, legendája színterét jeleníti meg, emellett azonban San Gennaro vulkánkitörések elleni védőszent szerepét is megjeleníti.¹⁹

A bécsi Spanyol Kórház (*Spanisches Spital*) templomának, a Santa Maria de Mercede-templomnak a Szent Januáriusz-mellékoltára közel tíz évvel későbből származik. A kórház templomának alapkövét 1722. augusztus 2-án tették le, az épület felszentelésére 1723. szeptember 24-én került sor. A kórházat VI. Károly alapította a vele Barcelonából és más spanyol fennhatóságú területről a Habsburg-pártiságuk miatt nagyrészt a spanyol örökösödési háború idején, illetve annak következtében Bécsbe menekültek számára. A Santa Maria de Mercede-templom ikonográfiai programjában ezért e területek megidézésére is sor került. A spanyol örökösödési háború alatt az ibériai ország trónigénylőjeként 1705–1711 között Barcelonában udvart tartó, majd 1711 telén Majna-Frankfurtban császárrá koronázott VI. Károly számára kiemelkedő fontossággal bíró katalán területeket képviseli a főoltár a Mária-szoborral, valamint a barcelonai szent, Szent Eulália ábrázolásával. A templom négy mellékoltárát Nápolyt, Szicíliát, Milánót és az egykori Spanyol-Németalföld területeit képviselő szenteknek dedikálták, amelyek oltárképét az adott területről származó művészek készítették el.²⁰ Martino Altomonte 1725-ben festette meg a Nápolyhoz kötődő Szent Januáriusz-mellékoltár oltárképét, amely a szentet a pozzuoli arénában a kivégzésére szánt vadállatoktól körülvéve ábrázolja. A Januáriusz legendájából vett jelenet a bécsi Spanyol Kórház funkciójához is jól illő ikonográfiai választás, hiszen olyan mozzanatát jelenítették meg, amelyen az látható, hogy a szentet a hite védi meg a veszedelemtől, ahogy a kórház betegeit is hitük támogatja a gyógyulásban. Továbbá pestisveszedelem idején és más járványos időszakokban – megfelelő gyógyszer hiányában – szintén a hit jelentett vigaszt az embereknek. A Santa Maria de

¹⁸ Grams/Grams, 117–120.

¹⁹ Lang, 104.

²⁰ Szent Rozália képviseli Szicíliát, Borromei Szent Károly Milánót, Szent Péter pedig az egykori spanyol-németalföldi területeket.

Mercede-templombeli ábrázoláson a szent mögött, ahogy a *Stephansdomban* látható oltárképen is, megjelenik a vérereklye és a kard, amelyeket két angyal tart.²¹

A harmadik bécsi oltárkép Aloys Thomas Raimund von Harrach megrendelésére készült, aki a már említett váci püspök és bíboros, Michael Friedrich Althann 1722 és 1728 közötti hosszabb alkirályságát követően, 1728 és 1734 között – a Nápolyi Királyság Bourbon fennhatóság alá kerüléséig – töltötte be az alkirályi méltóságot. Az egykor a bécsi Untergassén álló Harrach-palota kápolnáját, amely 1735-re, tehát a gróf Nápolyból való hazatérése után készült el, Szent Januárizus tiszteletére szentelték. A palota a második világháborús pusztítások miatt ma már nem áll, a *Januariuskapelle* azonban megmaradt.²² A kápolna Szent Januárizus vértanúságát ábrázoló főoltárképét szintén Martino Altomonte festette: a képen a szent lefejezése előtti pillanat látható, a háttérben pedig a Solfatara-vulkán kráterét jelenítette meg a mester. A *Januariuskapelle* egyfelől Harrach alkirályságára való megemlékezés, másfelől pedig fogadalmi kápolna azért, mert a gróf családja túlélte a pestist.²³ Az egykori alkirály a nápolyi festők munkásságának nagy kedvelője volt, műgyűjteményében kimagaslóan nagy számban voltak megtalálhatóak a Nápolyi Királyság területéről származó művészek munkái. Harrach a dél-itáliai mesterek alkotásainak felvonultatásával az Alpoktól északra fekvő területeken egyedülálló gyűjteményt alakított ki. Magángyűjteményébe is készült egy Szent Januárizust ábrázoló festmény, amelyet a kimagasló tehetségű Francesco Solimena festett számára 1729–1731 körül. Harrach gróf nagy kedvelője volt Francesco Solimena festészetének, a mester elkészítette a gróf portréját is.²⁴ A Szent Januárizus-festmény jelenleg is Rohrauban, az egykori Harrach-kastélyban látható. Az ábrázolt jeleneten Proculus és Sosius látogatják meg a bebörtönzött szent püspököt, továbbá a szent legendájának különböző elemeit sűrítette össze Solimena a művén. Tanítványain kívül a kivégzésére szánt vadállatok is körülveszik Szent Januárizust, és a kép alsó részén, egy oroszlán mellett látható a kard, amellyel végül kivégezték a szentet. San Gennaro mellett feltűnik a két ampulla vérereklye is, a felette lebegő angyal tenyerében lévő lángnyelvek a szentnek a tűzhányók elleni védő szerepét jelenítik meg. Francesco Solimena festménye beszédes összefoglalása Januárizus élettörténetének és legendájának.²⁵

A mai osztrák területekről ismert példákon kívül még egy, hazai vonatkozású Szent Januárizus-ábrázolás ismert, amely a 18. század elején került Vácra, és ma az ottani püspöki palotában látható. A festmény, ahogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek

²¹ Grams/Grams, 112–113.

²² Wolfgang PROHASKA: Vienna versus Napoli: Bemerkungen zum Verhältnis neapolitanischer und österreichischer Malerei im 18. Jahrhundert. In: Prohaska/Spinosa, 81.

²³ Grams/Grams, 113.

²⁴ Prohaska, 80–83.

²⁵ Wolfgang PROHASKA: Francesco Solimena: Der Heiligen Januarius im Kerker von den Heiligen Proculus und Sosius besucht. In: Prohaska/Spinosa, 270. (No. 65.)

is igazolják, Michael Friedrich Althann váci bíboros-püspöknek köszönhetően került hazánkba. A bécsi udvarral rokoni szálak révén is szoros kapcsolatban álló Michael Friedrich Althann – hiszen Johann Michael Althann VI. Károly bizalmasa és közeli barátja volt²⁶ – 1722 és 1728 között töltötte be a nápolyi alkirályi tisztséget. Halványan ugyan, de Vácott is maradtak nyomai annak, hogy az egykori püspök éveket tartózkodott Nápolyban. A Szent Januárusz vértanúságát ábrázoló festményt Girolamo Pesce római festő készítette 1727-ben.²⁷ A festmény az 1718. évi váci egyházlátogatási jegyzőkönyvben, amely Michael Friedrich Althann váci püspökségének kezdetén készült, még nem szerepel.²⁸ Az 1729. évben viszont, amelyet a Nápolyból való hazatérését követő egyházlátogatás során készítettek, azonban már említették: az akkor még álló váci Szent Mihály Arkangyal-székesegyház sekrestyeajtaja felett függött.²⁹ Az egyházlátogatási jegyzőkönyveken kívül a festményt még egy 1737-ből származó dokumentum említi a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár anyagában, amelyet Michael Friedrich Althann 1734-ben bekövetkezett halála után, a hagyatéka eltulajdonításával kapcsolatos vizsgálat lezárásakor jegyeztek le.³⁰ A püspöki székben őt követő unokaöccsének, Michael Karl Althannak – akit 1726-ban Nápolyban a nagybátyja szentelt pappá,³¹ és aki a nagybátyjával tartott nemcsak Nápolyba, hanem Rómába is – visszaszolgáltatták az e dokumentum jegyzékén szereplő, egykor Michael Friedrich Althann tulajdonát képező tárgyakat. Ezek között szerepel az arany keretbe foglalt és üvegezett Szent Januáriuszt ábrázoló festmény,³² amelyet, az eddig említett példaktól eltérően, nem nápolyi származású festő készített, hanem a római Girolamo Pesce, akitől további három festmény került még Michael Friedrich Althann nápolyi alkirályságának idejéből az egykori váci székesegyházba.³³ A római származású festővel a nápolyi alkirály valószínűleg az Accademia degli Arcadiban való tagsága révén került összeköttetésbe. Michael Friedrich Althann 1722-ben, a nápolyi

²⁶ Franz-Stefan SEITSCHEK: „Ich melan[cholisch]” – Emotionen in den Tagebuchnotizen Kaiser Karls VI. In: *Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe* 4 (2021), 48–52.

²⁷ A festmény datált és szignált: „Girolamo Pesce Pittore Romano 1727”.

²⁸ VPKL A, Liber III. 1715–1729, 139., KUTI Alexandra: *Nápolyi művészeti kapcsolatok az Althann püspökök idején Vácott*. Diplomamunka: ELTE Művészettörténeti Tanszék 2019 (kézirat), 31.

²⁹ VPKL A Liber III. 1715–1729, 139.

³⁰ VPKL B a I, 11., Kuti (2019), 41. és KUTI Alexandra: Nápolyi művészeti kapcsolatok az Althann püspökök idején Vácott. In: *Élő művek: Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek 7. Konferenciájának előadásai*. (Szerk.): BOÉR Ilka/PÁL Emese. Budapest–Kolozsvár: Martin Opitz 2022, 30–31.

³¹ TÓTH Tamás: Althann Mihály Frigyes váci püspöki kinevezése. In: *Laborator Assiduus: A 70 éves Zombori István köszöntése*. (Szerk.): SOMORJAI Ádám/SOMORJAI Gabi. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár 2010, 100.

³² VPKL B a I, 11., Kuti (2019), 41., és Kuti (2022), 30–31.

³³ VPKL A Liber III. 1715–1729, 137–139., Kuti (2019), 31., 34–39., és Kuti (2022), 28–30.

alkirályi címmel nyerte el az irodalmi akadémiai tagságot,³⁴ amelynek Pietro Ottoboni bíboros szintén tagja volt. Ottoboni 1722 és 1726 között adott megbízást a római San Francesco di Bologna-templom freskóinak elkészítésére, a templom mennyezet-freskóját pedig Girolamo Pesce festette.³⁵

A váci Szent Januárusz-festmény mozgalmassága és a festő színkezelése, a kivégzés esztétizálása a nápolyi iskola példáját követi.³⁶ Girolamo Pesce műve éppen a kivégzés utáni pillanatot mutatja be: a Januárusz nyakából fröccsenő vér, a háttérben a lefejezett mártírok teste szintén a nápolyi festészetre jellemző naturalisztikus módon jelennek meg. A kivégzett szent mellett ezen a festményen is feltűnik a két ampulla vérereklye, amelyeket a vért felfogó nők tartanak a kezükben. Az a festészeti megfogalmazás a váci művön is megfigyelhető, amely azon probléma kiküszöbölésére született a szent ikonográfiájában, hogy miként ábrázolják a vér felfogását. A vért felfogó Eusebia kezébe egy szivacsot festett a művész, elkerülve ezzel a szent testével való közvetlen érintkezés ábrázolását. Így oldotta meg, hogy Eusebia ne érintse közvetlenül „a szentséget”, a szakrálisat, ami egyfajta határátlépésnek számított volna.³⁷ A kép háttérben látható tájat a szakirodalom eddig a Vezúv lankáival azonosította, amely ezzel szemben valójában, a Januariuskapelle oltárképéhez hasonlóan, itt is a Solfatara-vulkán krátere, a szent kivégzésének helyszíne. A váci festményen jól láthatóak a Solfatara területére jellemző, úgynevezett fumarolák, vagyis a vulkanikus gőzök felszínre törései.³⁸

Girolamo Pesce Szent Januárusz kivégzését ábrázoló festményén kívül két dolgot fontos még megemlítenünk Michael Friedrich Althann nápolyi alkirályságával és Szent Januárusz közép-európai kultuszával kapcsolatban. Ezek közül az egyik a Desercius (magyarul: Dezsericky Ince József) piarista író által elmondott és nyomtatásban is fennmaradt temetési beszéde, amelyet 1734-ben – amikor váci gimnáziumigazgató volt – Michael Friedrich Althann halotti búcsúztatóján mondott el. Ebben megidézte Szent Januárusz vérereklyéjét, hosszabban szólva arról, hogy a Nápolyban minden évben végbemenő csoda, amelyet a helyiek megünnepelnek, egyszer késlekedett az elhunyt nápolyi alkirálysága idején, és már úgy tűnt, hogy a vér cseppfolyóssá válása nem fog megtörténni. A nép visszafojtott lélegzettel várta a nápolyi székesegyházban, hogy mi fog történni, és ijedelem támadt a tömegben

³⁴ KOVÁCS Sándor Iván: Kutattam Árkádiában én is...: Adalékok a magyar Árkádia-kutatáshoz, In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 94/5–6 (1990), 711–723.

³⁵ Rita RANDOLFI: Pesci, Girolamo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 82 2015, https://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-pesci_%28Dizionario-Biografico%29/ (utolsó letöltés: 2024. február 28.)

³⁶ Lang, 77–78.

³⁷ Uo., 108.

³⁸ GARAS Klára: Pesce, Girolamo: Szent Januárusz vértanúsága, 1727. In: *Barokk művészet Közép-Európában: Utak és találkozások*. (Szerk.): GALAVICS Géza. (Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti, 1993. június 11. – október 10.) Budapest: Szépművészeti Múzeum 1993, 316. (No. 124.)

a csoda lehetséges elmaradása miatt. Amikor azonban az alkirály odalépett az oltáron álló kristályampullákhoz, a tartalmuk, az isteni szeretet hatására, cseppfolyóssá vált. Desercius tehát fontosnak tartotta hangsúlyozni az elhunyttal kapcsolatban ezt a különleges történetet. Elképzelhető, hogy a temetési beszéd is azt az esetet idézte fel, amikor a nápolyi klérus szerint Pietro Giannone könyve miatt késlekedett 1723 májusában a vérereklye cseppfolyóssá válása.³⁹ A másik említésre méltó vonatkozás ugyan nem közvetlenül Nápoly védőszentjéhez kötődik, de a dél-itáliai városban is elterjedt kultuszelem, a csodálatos módon újra cseppfolyóssá válni képes vérereklye Vácott is megjelent a 18. század első felében. Az 1744. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv, amely Michael Karl Althann püspöksége idején készült, felsorolja a még akkor álló Szent Mihály Arkangyal-székesegyházban található ereklyéket is. A jegyzőkönyvben 53-as számmal jelölt relikvia Marchiai Szent Jakab vérereklyéje, amely mellett az a leírás szerepel, hogy az alvadt vér képes csodálatos módon újra cseppfolyóssá válni.⁴⁰ Marchiai Szent Jakab pedig Nápoly társvédőszentje, akit éppen Michael Friedrich Althann nápolyi alkirálysága idején, 1726-ban avattak szentté.⁴¹

Szent Januáriusz közép-európai kultusza egy speciális időszakban jelent meg, és képzőművészeti ábrázolásai olyan megrendelőkhez kötődtek, akiket a Nápolyi Királyság területéhez politikai értelemben vett szoros szálak fűzték (legyen szó akár uralkodói, akár alkirályi megbízásról). Nápoly védőszentjének a 18. század első felében Közép-Európában való megjelenítéseivel összefüggésben szerepet kapott ugyan valamelyest az Elisabeth és Jörg Garms által is hangsúlyozott pestis elleni védőszent szerepe is,⁴² de ez jóval kevésbé volt hangsúlyos, mint ábrázolásainak a politikai vonatkozásai. A mai osztrák területeken található festményeket kiegészítve a váci példával, a szent megjelenítése fontos részét képezte a hatalmi reprezentációnak az egykor bécsi irányítás alatt álló területeken. A *stephansdomb*beli oltárkép esetében Locher szerepe a spanyol örökösödési háborúban, a Santa Maria de Mercede-templom oltárképének királyi megrendelése, illetve a Harrach gróf nevéhez köthető oltárkép és a magángyűjteményébe készült festmény esetében egyaránt jól látszik a megrendelőknek a Nápolyi Királysággal kapcsolatos érintettsége. A váci festmény kapcsán pedig megjegyzendő, hogy bár Michael Friedrich Althann váci püspökként és bíborosként magas egyházi tisztségeket töltött be, azonban a Szent Januáriusz vértanúságát ábrázoló festmény,

³⁹ DESERICZKY Ince József: *In Funere Eminentissimi & Reverendissimi Principis ... Domini Michaelis Friderici ... è Comitibus Ab Althann, Episcopi Vaciensis ... Dicente, Pro Spectatissima Concione Innocentio à D. Thoma Aquinate è Clericis Regularibus Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, ... Váci in Templo Cathedrali Anno à Partu Virginis M. DCC. XXXIV. Septimo Kalendas Septembris*: [collig. 37.]. Budae: Typis Joannis Georgij Nottenstein 1734., SZILÁRDFY Zoltán: *Lelkiségtörténeti motivációk a két Althann művészeti hagyatékában. Vác: Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény* 2010, 5.

⁴⁰ VPKL A Liber IV. 1744–1762, 99., Kuti (2019), 49., és Kuti (2022), 32.

⁴¹ DIÓS István: *A szentek élete*. Budapest: Szent István Társulat 1984, 875.

⁴² Garms/Garms, 107–121.

annak ellenére, hogy szentet jelenít meg, a világi (tudniillik az alkirályi) méltóságához köthető, és az azzal kapcsolatos reprezentáció eleme volt. Szent Januárizsz kultusza éppen ezért nem is tudott hosszabb időre gyökeret verni Közép-Európában, és pestis elleni védőszent szerepe sem terjedt el ebben a régióban.

LIPP MÓNIKA

EGYHÁZI MECENATÚRA AZ EGRI IRGALMASRENDI KÓRHÁZBAN

Gróf Erdődy Gábor püspök rezidenciájának homlokzatát címere mellett a „Non sibi, sed aliis” (azaz: „Nem magának, hanem mások javára”) jelmondat ékesítette. E gondolat szellemében több ezer ember orvosi ellátásáról kívánt gondoskodni az egri főpásztor, amikor 1726-ban kórházat létesített püspöki székhelyén.¹ A betegápoló irgalmas szerzetesrend tagjait Egerbe hívta és bőkezűen támogatta.

Az első három szerzetes (Mattheus Mayer, Thad[d]eus Kovaz és Colman[n]us Kakel) 1727. július 6-án érkezett Egerbe. Erdődy Gábor püspöki palotájában biztosított helyet a betegeknek és a szerzeteseknek, amíg a rendház és a kórház épült. A főpásztor 1727. augusztus 27-én megáldotta a betegek termét a palotában, és a négy betegágyat először ő maga és kanonokjai vetették meg. Másnap, Szent Ágoston napján vették fel az első négy beteget. „A beszéd, s az azt követő tény a jelenvoltakat, kik rang és nem különbség nélkül sereglettek egybe, a könnyekig megindította. A Gróf Püspök megmosta a betegek lábait, s maga segítette föl ágyaikba.”²

Erdődy Gábor püspök ezzel a gesztussal Jézus Krisztus példáját követte, aki az utolsó vacsora alkalmával megmosta tanítványai lábát. Az irgalmas szerzetesek rendalapítójáról, Istenes Szent Jánosról (1495–1550) feljegyezték, hogy „nagy tisztelettel és alázattal mosta meg a belépő szegénynek lábát és a lábfejét a szent kereszt jelével megjelölve, mély tisztelettel csókolta meg.”³ Egy alkalommal, mikor egy, az úton talált szegény beteg lábait mosta a kórházban, észrevette, hogy a lábak keresztül vannak szúrva. A sebek alapján Jézus Krisztust ismerte fel a betegben.⁴ Jézus így szólt hozzá:

¹ A püspöki palota leírása: BÉL Mátyás: *Heves megye ismertetése 1730–1735*/Matthias BÉL *Notitia comitatus Hevesiensis 1730–1735*. (Szerk.): BÁN Péter. Eger: Heves Megyei Levéltár 2001 (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 8), 130–134., SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest: Szent István Társulat 1984, 399., Erdődy Gábor püspök már 1725 januárjában felvetette, hogy a városnak legyen egy állandó orvosa. BREZNAY Imre: *Eger a XVIII. században*, II. Eger: Egri Nyomda Rt. 1934, 25.

² *Prothocollum seu Actorum et Factorum Conventus Agriensis Fratrum Misericordiae ad Sanctum Josephum a die 8^a Mensis Octobris Anno 1726*. Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára XII-6/29. (A továbbiakban MNL HVL) Kéziratos kötet, nagyrészt német és latin nyelven. Naplószerű bejegyzéseket és fontosabb iratok másolatait tartalmazza. (A továbbiakban: *Prothocollum*.) *Az irgalmasrend egri rendházának rövid történelme 1868*, Kézirat ismeretlen szerzőtől. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Irgalmas Rend Levéltára P 1258 Magyarországi Tartományfőnökség 11. doboz 6. tétel 23. irat. (A továbbiakban MNL OL.) Az Országos Levéltár 1950-ben vette át az irgalmasrend budai kórházának vezetőségétől az iratanyagot, amelyben a vidéki rendházakból is fontos iratok találhatók.

³ Luciano del POZO: *Istenes Szent János élete*. Budapest: Irgalmasrend 1932, 81.

⁴ PATAKY Nándor: *A betegápoló Irgalmas-rend történeti kifejlése*. I.: *Istenes Szent János élete*. Eger: Érseki Lyceum Nyomda 1868, 84–85.

*János hűséges szolgálóm (...). Mindazt a jót, amelyet nevemben cselekszel, nekem cselekszed. Én vagyok az, akit ruhával ajándékozol meg, amikor a mezíteleneket ruházod, én vagyok az, akinek lábát megmosod, amikor a szegények lábát mosod; én vagyok az, akit gyógyítasz, amikor a szegényeket és a betegeket gyógyítod. Megszámálalom minden léptedet és minden fáradságodat és megfogom ezt jutalmazni; tarts ki állhatatosan és hűségesen és neked adom az élet koronáját, amelyet számodra készítettem.*⁵

A szerzetesi ebédlő déli falára Lucas Huetter készítette el a refektórium Nagycsütörtöki lábmosást ábrázoló, nagyméretű falképét (250 x 700 cm) a lambéria fölé, a fal félköríves mezőjébe. A kép szignált: „Fr. Lucas Huetter S. O. S. Joanni Dei professus, pinxit die 10. May, anno 1760”. A szerzetesi ebédlők dekorációjának leggyakoribb témája az utolsó vacsora, de az ábrázolásokon általában nem a lábmosás, hanem a közös étkezés, az Eucharisztia megalapítása látható. A betegápoló irgalmas szerzetesek életében a betegek alázatos szolgálatára és az Istenes Szent János életében történt csodára utal a déli fal lunettáját elfoglaló falkép, melyen Jézus megmossa Szent Péter apostol lábát.

Az egri rendház pénztári naplójában szerepel, hogy az első négy betegágyra a püspök 1000-1000 forint alapítványt adott.⁶ 1728. január 4-től még egy szobát kaptak az irgalmasok a kórház céljaira a püspöki palotában. Az ágyalapítványok száma folyamatosan növekedett tovább, az adományozók nevét és a dátumokat a szerzetesek gondosan feljegyezték.⁷

Erdődy Gábor püspök 1728. február 3-án kelt adománylevelében arról rendelkezett, hogy átengedi a Nagytályán, Szikszón, valamint Kerecsenden lévő fácánosaiban felállított méhkasok jövedelmét a kórháznak. Az adománylevel szerint ekkor már épült a konvent déli traktusa, amelyben megkezdtek a gyógyszerház berendezését.⁸

⁵ Pozo, 98. Jézus szavai az utolsó ítéletről szóló tanításra utalnak, amikor majd az irgalmasság testi cselekedeteit kéri számon (Mt 25, 31–45).

⁶ Pénztári napló MNL HVL XII-6/1. Az ágyakat Szent Kozma és Damján, Szent József, Szent Miklós püspök, valamint Szent „Gerhard”, vagyis Gellért vértanú püspök tiszteletére alapította és minden szükségességgel ellátta. Példáját más nagylelkű adományozók is követték. 1727. szeptember 6-án Handler György Ignác egri kanonok Szent György mártír, majd október 8-án gróf Pálffy Miklós nádor Nepomuki Szent János tiszteletére tett ágyalapítványt.

⁷ Prothocollum MNL HVL XII-6/29. 1728. január 28-án Mikussovics Ferenc mezőtárkányi plébános Xavéri Szent Ferenc tiszteletére alapított egy betegágyat. Január 31-én Erdődy Gábor püspök megálmodta a palotájában lévő rendházat Szent József, Istenes Szent János és Szent Donát tiszteletére. Gróf Koháry István országbíró Szent Rókus, Rozália és Sebestyén tiszteletére három betegágyat alapított 1000-1000 forinttal 1728. június 19-én. Az ágyalapítványokról további forrás: Fundationales lectionum apud Fratres Misericordiae Agrienses. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus. 460. (A továbbiakban EFL.)

⁸ Az eredeti adománylevel. MNL HVL XII-6/44/8., RINGELHANN Béla: Az egri megyei kórház. In: *Az egri múzeum évkönyve* 4 (1966), 192.

1728. december 27-én, Szent János apostol és evangélista (az egri egyházmegye védőszentje) ünnepén trombitaszóval, dobpergéssel, díszes menetben, püspöki fogatokon szállították át a betegeket - számuk ekkor már tíz volt - a püspöki palotából az újonnan felépült kórházba, miután a székesegyházban Erdődy Gábor püspök beszédében méltatta az irgalmasrend hivatását. A kórház előtt a püspök átadta a tartományfőnöknek az épület kulcsát.⁹ Az alapító püspök emlékére kőből faragott címere is őrzi az épületegyüttes déli szárnyának háromtengelyes homlokzatán. A címer alatt egykor félköríves záródású bejárati ajtó volt.

Erdődy Gábor egri püspök címere a kórház épületének homlokzatán.

A déli szárny emeleti szobáiba költöztek be a rendtagok: nyolc betegápoló testvér és két pap. Ez az épületrész készült el elsőnek, a földszintjén a patikával. Majd a nyugati szárny következett: itt voltak a gazdasági célú helyiségek, a konyha és a betegszoba, latinul „infirmaria”. A kórházba a püspök 60 forint értékben vásárolt orvosi eszközöket, a patika felszerelésére 700 forintot adott. A vármegye 200, Eger városa pedig 100 forinttal támogatta a patikát.¹⁰ A kórház és a szerzetesek jövedelme elsősorban az ágyalapítványok évi kamataiból és a gyógyszertár bevételeiből származott, emellett adományokat kaptak és alamizsnát kéregettek.¹¹

Erdődy Gábor püspök részére több szoba, egy lakosztály volt fenntartva az egri irgalmasoknál. A lakosztályba 1729 decemberében helyezték el a kályhákat. A berendezést

⁹ *Prothocollum* MNL HVL XII-6/29., SZMRECSÁNYI Miklós: Az egri irgalmasrendiek templomának és kórházának kétszázados évfordulóján. In: *Egri Népijság* 1928. április 8., 2.

¹⁰ *Prothocollum* MNL HVL XII-6/29.

¹¹ A bevételeket és a kiadásokat gondosan feljegyezték a pénztári naplóban. MNL HVL XII-6/1. és MNL HVL XII-6/2.

feltehetőleg teljes egészében a püspök finanszírozta, mert a kályhák kifizetése is a püspökség kiadásai között szerepel.¹²

*Hogy megmutassa, nemcsak alapítója a kolostornak, hanem ki fog tenni a betegek ápolójaként is, a kórházon belül a saját használatára annyi helyiséget építtetett, amennyi szükséges volt, egyet előszobának, lakószobának szintén egyet és ugyanannyi hálószobát magának és a személyzetének, hogy időnként majd ott lakjon.*¹³

Johann Gottfried Auerbach: VI./III. Károly császár- király portréja. Olaj, vászon.

1739-ben VI. Károly császár (III. Károly magyar király) portréját ajándékozta az alapító a kolostornak. Erdődy Gábor püspök 1000 tallért fizetett a festményért, amely az új lépcsőházban kapott helyet.¹⁴ Az 1961-ben, az irgalmasrendiek templomának bezáratásakor felvett leltár alapján az egri érsekségre került a nagyméretű (240 x 180 cm) olajkép.¹⁵ Az uralkodó az Aranygyapjas rend jelvényét viseli, mellette egy asztalon, díspárnán korona, jogar és országalma. Az egri irgalmasok kórházának 1726. október 8-án kelt alapítólevelét és a kiváltságlevelét VI. Károly német-római császár 1727. május 29-én írta alá és erősítette meg pecsétjével Laxenburgban.¹⁶

¹² Circa Aedificium Erogatio Reverendorum Fratrum Misericor. (...) Pro Anno 1729. MNL HVL XII-3/e 196.

¹³ Bél, 131., Erdődy Gábor 1728-ban az irgalmasok pozsonyi rendházában tartózkodott. 1728. október 24. „Öexcell[entiája] Gróf Erdődy Gábor Antal egri püspök az új rendházba az egész udvarával beköltözött. És miután minden úgy rendbe hozott, hogy a rendtársak az új rendházban lakhatnak, Öexcell[entiája] az egri püspöknek méltóztatott Szt. Katalin ünnepén november 25-én [...] az o.gy.en [országgyűlésen] jelenlevő összes mágnásokkal az előkelő asszonyokkal együtt felségesen megvendégelni.” 1728 november 28 mint Istenes Szt. János tetemének ártvitale ünnepén [...], a főt említett egri püspök ezen a napon ismételtén 30 személyt felségesen megvendégelt.” A pozsonyi irgalmas rendház *Historia Domusa* (1672–1809) MNL OL Irgalmas Rend Levéltára, Magyarországi Tartományfőnökség Iratgyűjteménye, Pozsonyi Rendház P 1259 1/1/2. kötet (magyar nyelvű).

¹⁴ *Prothocollum* MNL HVL XII-6/29., Buzási Enikő szerint a bécsi Johann Gottfried Auerbach festette meg az uralkodó portréját. JÁVOR Anna: *Johann Lucas Kracker: Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest: Enciklopédia 2004, 106.

¹⁵ *Az egri Szent József/volt irgalmasrendi/ kápolna leltára*, 1961. február 13–15. EFL Irgalmasrendi iratok.

¹⁶ MNL HVL XII-6/44/8. Az eredeti, az uralkodó pecsétjével ellátott irat. Másolata: MNL OL Irgalmas Rend Levéltára P 1258 Magyarországi Tartományfőnökség 11. doboz 6. tétel 5. irat.

III. Károly király rendelkezése az egri irgalmasok alapítólevelének jóváhagyásáról. 1727. május 29.
(Lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára: XII.6/44/8.)

A rendi szabályzat előírta, hogy a házfőnök vezetésével a szerzetesek együtt imádkozzanak a rendház és a kórház alapítóiért, a rend élő és elhunyt jötevőiért, kiváltképpen pedig az adott konvent és kórház jötevőiért.¹⁷ A bécsi irgalmas rendház ebédlőjének rövidebbik falán az utolsó vacsorát ábrázoló festmény két oldalán az uralkodó, Mária Terézia és férje, Lotaringiai Ferenc portréja kapott helyet. Johann Cymbal alkotásai 1763-ban készültek, és ebben az évben fedték be körben a refektórium falait egy tölgyfából készült lambériával.¹⁸ II. József és I. Ferenc portréi is láthatóak a bécsi refektóriumban.

Erdődy Gábor püspök 1744-ben hunyt el. Az egri irgalmasok Prothocolluma szerint 1753-ban öt, meglehetősen nagy festményt készített Lucas Huetter testvér Androvics Miklós egri kanonok („opitulante Benignissimo Benefactore”) költségén: 1. Istenes Szent János képét, 2. Szent József képét, 3. az elhunyt alapító, Erdődy Gábor

¹⁷ *Die Regel des heiligen Vaters Augustini Nebst denen Satzungen des Ordens des heiligen Joannis De Deo, Welche, von Ihro Päbstlichen Heiligkeit Paulo V. approbiret worden, Und welchen einige Anmerkungen beygefüget sind ...; Mit angehängten Päbstlichen Decretis, Zum Gebrauche des ermeldeten Ordens aus der Welschen Sprache, nach der Edition von 1718. so in der Buchdruckerey der heiligen Apostolischen Cammer zu Rom gedrucket worden, anitzo in das Teutsche übersetzt /Unter dem Provincialat Adm. Rev. P. Leonis Kurz, Provinciae S. Michaelis Archangeli p. t. Commissarii ac Visitatoris Generalis, nec non Provincialis.* Wien: J. L. v. Ghelen. 1757, 33., 249–252.

¹⁸ Friedrich LÄUFER: *Die Barmherzigen Brüder: ein Buch über Entstehen, Werden und Wirken des Ordens der Barmherzigen Brüder.* Wien: Provinzialat der Barmherzigen Brüder 1931, 47.

Antal püspök portróját, 4. Gróf Barkóczy Ferenc püspök portróját, 5. „Jótevőnk”, Androvics Miklós egri kanonok portróját.¹⁹

Huetter Lukács 1753-ban készült festményén (kerettel együtt 166 x 130 cm) Erdődy Gábor püspök egy karosszékben ül, drágaköves püspöki mellkeresztet és gyűrűt visel. Csipkés karingét részletgazdagon ábrázolta a festő. A püspök mögötti teret függöny tölti ki, a bal oldalon egy váza, amelynek felirata: NON EST MORTALE QUOD OPTO. (= Nem a mulandó dolgok után vágyakozom.) Ez volt Erdődy Gábor jelmondata. A háttérben az egri irgalmasok épületegyüttese, a minaret és a régi Szent József-templom látható. A festmény jelenleg az Egri Főegyházmegye tulajdonában van.

Huetter Lukács: *Gróf Erdődy Gábor egri püspök arcképe.*

A kép háttérében az egri irgalmasok épületegyüttese látható. Olaj, vászon.

Erdődy Gábor portróján az egri kórház északi szárnya is látható, amely 1748-ra készült el. Mivel az Eger-patak felőli, nyugati szárnyban elhelyezett betegszoba falai nedvesedtek, ezért egy északi szárny építését kezdték el 1746. április 4-én.²⁰ 1747-ben

¹⁹ *Prothocollum* MNL HVL XII-6/29.

²⁰ Ringelhann, 192.

beboltozták, és 1748-ban Barkóczy Ferenc püspök és az egri káptalan adományából egy új, 24 ágyas betegszobát rendeztek itt be.²¹

A rendi konstitúció előírta a külön betegszobát a papok és a szerzetesek számára. Az egri irgalmasoknál volt egy ún. „Extra” szoba három betegágygal. A Prothocollumban feljegyezték, hogy az első betegágyat 1751. március 19-én – Szent József ünnepén – helyezték el a szobában. Barkóczy Ferenc püspök a védőszentje, Szeráfi Szent Ferenc tiszteletére alapította meg pénzadományával ezt az ágyat. A második betegágyat 1756. január 17-én Püspöky András, az egri székesegyház olvasókanonokja alapította, a harmadik ágyra pedig báró Perényi Imre tett ágyalapítványt nyolc hónappal később. A papokat és a szerzeteseket helyezték el ebben a szobában, de a fennmaradt iratokból kiolvasható, hogy az előkelőbb, rangosabb betegeket is itt, a többi betegtől elkülönítve ápolták.²²

Georg Tobenz: *Utolsó vacsora* (1751) Olaj, vászon.

1751-ben egy új, nagy, félkör formájú, utolsó vacsorát ábrázoló kép került a refektóriumba, amelyet Androvics Miklós egri kanonok Bécsben készíttetett „Johann Georg Thobentz” úrral. 100 forintot fizetett neki a festményért, az ezen felüli költséget a festő a konvent iránti szívésségből elengedte.²³ A 642 cm széles, közepén 228 cm magas festmény a helyiség északi falán volt. A vászonra, vörösbólusz alapozásra festett olajképet eredetileg vakkeretre feszítették. Aranyozott, faragott rátétekkel ékesített keretbe helyezve rögzítették az északi falra. A kép jobb alsó sarkában olvasható szignatúra: „Georg Tobencz 1753. Bécsben” nyilvánvalóan

²¹ Prothocollum MNL HVL XII-6/29., Az építkezést a Kamara és a megye is támogatta. VOIT Pál: Eger város műemlékei. In: *Heves megye műemlékei*, II. (Szerk.): DERCSÉNYI Dezső/VOIT Pál. Budapest: Akadémiai 1972 (Magyarország műemléki topográfiája 8), 384.

²² Prothocollum MNL HVL XII-6/29., *Prothocollisticus infirmorum ...* MNL HVL XII-6/12. és MNL HVL XII-6/13.

²³ Prothocollum MNL HVL XII-6/29.

nem eredeti. 1961-ben a restaurátorok megállapították, hogy a szignót „a legutolsó restauráláskor festették a lakkréteg felületére”.²⁴

A kép az apostolok áldozását ábrázolja az utolsó vacsorán. A pannó egy tehetséges és jól képzett művész alkotása. Virtuóz módon alkalmazkodott a félköríves formátumhoz, gyakorlott kézzel oldotta meg a kompozíciót. Az apostolok mindegyikét egyéniségként mutatja be, kifejező gesztusokat alkalmazott. A kép alkotója, Johann Georg Tobenz „Hoftheatralmaler” 1714-ben született, és a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult 1728-tól 1733-ig.²⁵

1753 márciusában márványozta a refektórium lambériáját és az összes ablaktáblát „szent rendünk festője”, Luca Huetter. Androvics Miklós egri kanonok adománya biztosította az összes festéket és egyéb szükséges anyagokat. Ekkor említették először Huetter nevét az egri rendház fennmaradt irataiban. Nem tudni, honnan érkezett Egerbe, de feltételezhető, hogy már képzett festőként került a Szent József-konventbe. Androvics Miklós 1753. május 1-jén a pénztárkönyv szerint 70 forintot fizetett a „festő Luca testvérnek” a festésért.²⁶

Androvics Miklós (1715–1777) 1746-tól kanonok, Barkóczy Ferenc püspök ceremóniamestere, 1752-től 1761-ig az egri szeminárium prefektusa, majd 1770-től egervári prépost (kisprépost) volt. Bőkezűen támogatta az irgalmasokat, a Prothocollumban „legkedvesebb jótévőnek” nevezik. Egri palotájának festészeti díszítésén Huetter, majd később Johann Lucas Kracker is dolgozott. Ebben az épületben (egykor Káptalan utca, ma Kossuth Lajos utca 4.) kapott helyet 224 kötetből álló könyvtára, melynek fennmaradt a könyvjegyzéke.²⁷

1765-ben egy lavabót helyeztek el a refektórium déli falára, a *Nagycsütörtöki lábmosást* ábrázoló falkép alá. A Prothocollumban „fein Erlauerischen Marmel Stein”-nek nevezett anyag felsőtárcányi szürke márvány. Gróf Barkóczy Ferenc egri

²⁴ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Tervtár: 8839. számú irat 3-4. 1961-ben Prudzik József és Lenke István restaurátorok „a konzervált képet a viasz-gyantával átitatott farostlemezre meleg vasalással” rögzítették. „A képre vezetett magyar névalírás idegen kéztől való, hibás évszámmal.” SZMRECSÁNYI Miklós: A barátréti nazarénusok és a Mater boni consilii kegyképe. In: *Egri Egyházmegyei Közlöny* 65/3 (1933), 45. (2. jegyzet.)

²⁵ SZMRECSÁNYI Miklós: *Eger művészetéről: tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez*. Budapest: Stephaneum Nyomda 1937, 49. (25. jegyzet). Dr. Fleischer Gyula anyakönyvi közlésére hivatkozik. VOIT Pál: Mesterek adattára. In: *Heves megye műemlékei*, I. (Szerk.): DERCSENYI Dezső/VOIT Pál. Budapest: Akadémiai 1969 (Magyarország műemléki topográfiaja 7), 412.

²⁶ Pénztári napló MNL HVL XII-6/1., Prothocollum MNL HVL XII-6/29., Foltinyi János morva származásának tartja Huetter Lukácsot, az adat forrását azonban nem tünteti fel. FOLTINYI János: Adalékok a magyar képzőművészek sorozatához. In: *Századok* 8 (1874), 425.

²⁷ SZMRECSÁNYI, 85., BITSKEY István: Androvics Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben. In: *Magyar Könyvszemle* 90/3–4 (1974), 325–331., Könyvtára alapján Bitskey István „tág látókörű, minden új iránt fogékony” személyiségnek tartja Androvics Miklóst. BITSKEY István: *Püspökök, trók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet 1997 (Studia Agriensia 16), 102–105.

püspök megrendelésére kezdték el a munkát, és a konvent költségén fejezték be.²⁸ A márványfülke keretét felül egykor Barkóczy Ferenc egri püspök faragott címere díszítette. Ma már sajnos nincs ott, archív fotókon azonban jól látható.

Carlo Adami: *Lavabo* (1765) Márvány. (A fénykép 1966-ban készült.
Lelőhelye: Eger, Dobó István Vármúzeum Fotótára. Leltári szám: 14.621.)

Eszterházy Károly püspök 1763-ban jelezte a bécsi udvarnak, hogy az egri egyetem létesítésére vonatkozó terveiben orvosi fakultás is szerepel: „ha Felsőgednek legmagasabb elhatározása folytán biztosítva lesz az Egyetemnek Egerben való felállítása, arra fogok törekedni, hogy az orvostudomány tanításának behozatalához szükséges alapokat is megszerezsem.”²⁹

Markhot Ferenc 1767 decemberében részletesen ismertette az orvosi iskola tervét Eszterházy Károly püspökhöz írt levelében. Ekkoriban az egri egyetemnek szánt líceumi épület még nem készült el.

²⁸ *Prothocollum* MNL HVL XII-6/29., A püspök 1765. június 18-án Pozsonyban elhunyt. SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest: Szent István Társulat 1984, 421., A lavabo reprodukcióját közli: Szmracsányi (1937), 19. kép.

²⁹ A levél 1763. október 11-én kelt. Idézi: RINGELHANN Béla: *Az első magyar orvosi iskola*. In: *Orvosok Lapja* 1948/15, 505.

Tanulmányi rend:

*Kollégiumok, vagyis nyilvános előadások tartassanak egyelőre az Irgalmasrendieknél az iskola alkalmas válogatott növendékei számára, míg az Egyetem épülete, mely az alapokon már túljutott, felépül. Ez a hely azért is alkalmas, mert minden anatómiai, kémiai és botanikai segédeszköz rendelkezésemre áll és a Kórház az én vezetésem alatt áll.*³⁰

Az első magyar orvosi iskola, az egri Schola Medicinalis 1769. november 5-én nyílt meg. Berendezéséről a fent idézett levélen kívül csak annyit lehet tudni, hogy Molcz Fülöp egri asztalosmester 1769-ben a püspöki anyagraktárból kapott deszkák felhasználásával készített padokat a kórház tantermébe az orvostanhallgatók számára. Mind a padok, mind a teremben felállított kerek kályha költségeit Eszterházy Károly püspök fizette. Az első tanévben tíz hallgatója volt.³¹ Az orvosok képzésének gyakorlati, mai szakkifejezéssel tulajdonképpen klinikai alapokra helyezésével az egri Schola Medicinalis sok nagymúltú európai egyetemnél modernebb volt, megelőzte azokat.³²

Az egri orvosi iskola 1775-ben megszűnt, de Markhot Ferenc tovább folytatta az oktatást: sebészek és szülész nők, bábák képzésével foglalkozott. Markhot Ferenc 1790 őszén ismét megpróbált életet lehelni az egri orvosi iskolába. Beadványokat fogalmazott meg, érveket sorakoztatott fel, hogy miért Eger városa a legalkalmasabb hely a második magyarországi orvosi fakultás számára: az orvosok gyakorlati képzésére lehetőség lenne az irgalmasok kórházában, a gyógyszerstan és a kémiai ismeretek elsajátításához az irgalmasok patikája nagy segítséget nyújthatna.³³

³⁰ Idézi: Ringelhann (1948), 506., *Protocollum dioecesanum 1768–1769*. EFL Archivum Vetus. 3513. Az eredeti, latin nyelvű szöveget közli UDVARDY László: *Az egri Érseki Jogliceum története 1740–1896*. Eger: Az Érseki Liceum Könyvnyomdája 1898, 42–45.

³¹ Voit (1972), 385.

³² Ringelhann (1948), 508.

³³ RINGELHANN Béla/SOÓS Imre: *Az Egri Megyei Kórház elődeinek vázlatos története 1726–1950*. In: *Emlékkönyv. Az egri megyei kórház fennállásának 10. évfordulójára*. (Szerk.): RINGELHANN Béla. Eger: [k.n.] 1960 (A Heves Megyei Tanács Kórházának közleményei), 18–19.

KÖVES-KÁRAI PETRA

ANGYAL ÉS PÜSPÖK – KÜLÖNLEGES IKONOGRÁFIA
A 18. SZÁZAD VÉGÉRŐL.
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ADALÉKOK A JÁSZDÓZSAI
PLÉBÁNIATEMPLOMHOZ

A templom

Az egri egyházmegye közép-nyugati részén, Gyöngyöstől 30 km-re délre és Jászberénytől 15 km-re északkeletre, a Jászság egyik településén, Jászdózsán található az a plébánia-templom, amely egy különleges, kevésbé ismert ikonográfiai ábrázolást örökölt az utókorra.

Soós Imre adatai alapján tudjuk,¹ hogy a dósai plébánia 1704. május 20-tól önállóult Visznek filiával. 1728-ban említették az első kápolnáját Boldogasszonyhalmán (Kápolnahalmon), amelyet a Sarlós Boldogasszony tiszteletére szenteltek. Ez a kápolna 1758-ban remeteség lett. 1743-ban már arról olvashatunk feljegyzéseket, hogy a plébániatemplomot 3 öllel meghosszabbították, fél öllel pedig megmagasították.²

A ma is látható templom épülete kamarai tervtípus alapján készülhetett, amelyre Mária Terézia királynő veje, Albert Kázmér szász-tescheni herceg, magyarországi helytartó, 1777. május 31-én Pozsonyban kelt levelében *delineatiót*, azaz tervet kért, és pénzzel is támogatta.³ Az egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom alapkövét 1777-ben tették le, és az építkezés 1782-ig tartott.⁴ Az 1777. július 22-ei szerződés szerint az építőmester a Gyöngyösön letelepedett olasz származású Quadri Kristóf volt, aki 3200 rajnai forintért vállalta a munkát.⁵ A megállapodásban a város a következőket szögezte le: 1) a régi templom helyén építtessék meg az új is; 2) a régi templomon keresztül vezessék az új templom épületét úgy, hogy a szentélyt tájolják Tarnaörs, azaz észak felé, *frontispiciumát* (homlokzatát) pedig Jászberény felé, azaz déli irányba; 3) az új épületet a régi szentéllyel együtt építsék, hogy amíg az új szentély

¹ Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Budapest: Szent István Társulat 1985, 363–364. Zupkó Ágoston 1885-ben megjelent helytörténeti leírása is fontos alapmű. ZUPKÓ Ágoston: Jász-Dósa község történeti leírása. In: *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*. (Szerk.): BALÁSSY Ferencz/KANDRA Kabos/LESKÓ József, 1. köt. Eger: Érseki Lycziumi Nyomda 1885, 212–272.

² Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykunszabolcs-Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNLJNSZML), V.1000.185. Universalis Actorum in Archivum/Levéltári iratok 1413-1846, A 1 8-9, V 1-2.

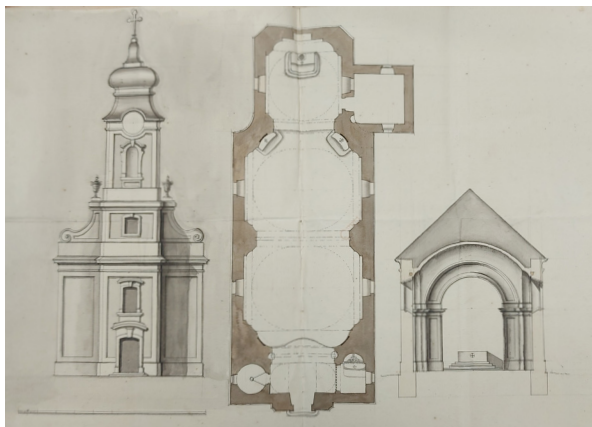
³ MNL-JNSZML-V.1.b. Jászkun Kerületek iratai, C Capsa I., Fasc. 11. Nr. 37.

⁴ Uo., D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. A, C.

⁵ Uo., D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. (1777. július 22.)

megépül, használhassák a régít.⁶ 1777. szeptember 29-én *inscriptiót* (feliratot) véstek az újonnan építtetett *sanctuariumba* (szentélybe), amelyet Török János jászberényi plébános áldott meg ugyanazon év októberében.⁷

Az alaprajzon egyébként jól látszanak a megfogalmazott igények helyei,⁸ illetve a mai templom épületével összehasonlítva az is, hogy az eredetileg nyugati oldalon elhelyezett sekrestye átkerült a keleti oldalra; illetve hogy a templom felépítése a tengelyénél fogva megfordult, tehát a homlokzat a toronnyal északra került, a szentély pedig délre.

A templom alap- és homlokrajza, illetve metszete (Lelőhelye: MNL JNSZML: V.1.b. Jászkun Kerületek iratai, D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. C)

A templom délkeletről (A szerző fotója)

⁶ Uo., D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. (1777. szeptember 3.) Ugyanez olvasható a tanácsülési jegyzőkönyvekben is, ld. MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1739-82: 1777, 264.

⁷ MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1739-82: 1777, 271.

⁸ MNL JNSZML: V.1.b. Jászkun Kerületek iratai, D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. C [alaprjz].

1856-ban Kovács Mihály „képíró” készítette el a ma is látható főoltárt, amely Szent Mihály arkangyalt ábrázolja, amint győzedelmeskedik a Gonoszon. 1868-ban két mellékoltárt festett meg Sajóssy Alajos, a keresztre feszítést és Szent Rozália alakját. A 19. századi oltárok előzményeit ma már sajnos nem ismerjük. Néhány adatunk maradt 1809-ből, amely tetőproblémákról árulkodik: „félő, hogy a lehulló eső károkat okozhat a festményben és deformálhatja a bútorzatot is”.⁹ Az 1877-ből származó első leltár szerint akkor volt még „két használaton kívüli régi oltárkép a két oldaloltárról”.¹⁰

Templombelső az oltárokkal (A szerző fotója)

Sajóssy két mellékoltárának 1868. évi megáldásáról is megemlékeznek a levéltári adatok.¹¹ A Szent Rozália-oltár megfestetése még az 1831-es nagy pestisjárványhoz kapcsolódhat,¹² hiszen már a következő évből, 1832-ből vannak feljegyzéseink, amelyek szerint a boldogasszonyhalmi kápolnába szicíliai hagyomány alapján máriás körmeneteket szerveztek, és Szent Rozália tisztelete is széles körben elterjedt már ekkor.¹³

⁹ Egri Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: EFL), Archivum Novum, Acta Parochiarum: Jászdózsza, 665/1809. május; 4.

¹⁰ Uo., 2174, 2366/1877.

¹¹ Uo., 1085/1868.

¹² LÖFFLER Erzsébet: Pyker érek és az 1831-es kolerajárvány. (Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceumának Kápolnájában *Felsőöri Pyker János László egri pátriárka-érek születésének 250. évfordulója alkalmából* 2022. december 1-jén tartott konferencián elhangzott előadás.)

¹³ EFL, Archivum Novum, Acta Parochiarum: Jászdózsza, 658/1832.

A freskók

A templombelsőt Farenschon (Farenson/Farenzon) Ferenc festőművész 1793-ban díszítette freskóival. Ezt a tanácsülési jegyzőkönyvek is megerősítik:

„Istennek nagy kegyelméből 15 esztendőekkel ennek előtte elkezdett, és már régen az egy nagy oltáron kívül felépülő Templomunkon, hogy egészen tökéletes végezetre hajtanánk, amennyire Templomunk kasszájához bizakodnánk egri képíró Farenzon Ferencz. Mivel a nagy oltáron való Szent Mihály képének, és az egész Tabernaculum Sanctuarium, és Antipendium ki pingáltatása felől gondolkodván egyezni szádékoztunk.

Akivel is 310 Rforintban [rajnai forintban] az egész Sanctuarium, Tabernaculum [szentségház] Antipendium [az oltár támszerkezete homloksíkjának burkolata] ki pingálására, illendően valóságos aranyozására Szent Mihály képének az obszishoz [apszishoz] képest le rajzolásához megegyeztünk, és ötven forint anticipatum [előleg] mellett egymás közt Contractust [szerződést] tettünk, a mely Contractus Kiss Jóseff Templom Bíró Úr kezébe adatott.

Jelen léven Bálint Tamás fő Bíró, T[isztelendő] Plébános Takács László úr, Békéssi Pál, Kiss Jóseff, Marácz János, Sedony Páll, Gulyás János, Dósa András, Tóth Jóseff, Bene János vagy Dósa Páll Notarius által.”¹⁴

Bő egy évvel később pedig a következőt olvashatjuk:

„Öreg és Ifj. Kalmár János J. Árokszállásy Naturalisták [autodidakta mesterek/művészek] megjelentek olly formán, hogy az Templomban fel-állítandó 2 oltárok árára a tett obsziis szerént alkut tennének.

Kik is száz R.For. és egy 4 lovú kotsinak [kocsinak] Pestic [Pestig] való adásában meg állapodtak olly formán, hogy még az héten el készítvén, és Télen pedig még az egész Ráma is el készítesen, melyekk magosságai 10 Sukni [hüvelyk] az Világosságba, az egész Rámának az ekvatiója [egyenlősége] pedig 14 egész Sukni, az ára pedig, ha az el készítéskor meg nem adattathatik, az várákozásra magokat mostanság kötelezik.

Anno 1793 die 30 Novembri Prasentibus Paulo Békésy, ... Thoma Bálint, Andr[ae] Dósa, Joanne Gulyás, Senator Paulo Dósa Notar[ius] m[anu] p[ropria].”¹⁵

Ezekből a jegyzőkönyvekből derül ki, hogy Farenschon Ferenc freskóival kidíszítette a szentély és a boltív (*tabernaculum sanctuarum* és *antipendium*) mezőit, illetve a barokk Szent Mihály-főoltár keretének aranyozását, a munkát 310 rajnai forintért végezte el, amelyért 50 rajnai forint előleget kapott. Már ekkor szóba került a két mellékoltár kőalaptól a farámáig történő megépítésének gondolata, amely munkákat aztán árokszállási mesterek készítették el.

¹⁴ MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1786-94: 196/219. (1792. június 28.)

¹⁵ MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1786-94: 260/282. (1793. november 26.)

A szentély csehboltozatos mennyezetén a Szentháromság csoportját a passió tartozékaival, illetve angyalokkal és putókkal festette meg Farenschon Ferenc. A hajóban, a liturgikus szent térhez legközelebb eső, első boltmezőben a Mindenszentek kompozícióját a hagyományoknak megfelelően alkotta meg a festő: az egri Líceum kápolnájának Maulbertsch-féle megoldását ide, a jász templomba is elhozta a művész. A dósai templomban felfedezhetjük a líceumi szentek alakjainak szinte pontos másolatát és elhelyezkedését: például Árpád-házi Boldog Margitot, Szent Erzsébetet a koldussal, mellette Boldog Gertrúdot, valamint Szent Lászlót és Szent Imrét.

A diadalíven azonban nemcsak szép ornamentális részeket fedezhetünk fel, hanem az archivolton Ábrahám áldozatát Izsák és az angyal alakjával, a másik oldalon egy püspök szentet egy angyallal, a háttérben egy később kifejtésre kerülő kis jelenettel a barlang és egy város előtt. Ami azonban középen hangsúlyos: egy balusztrádszerű, volutákkal díszített architekturális mező, benne fél rocaille motívumokkal keretezett latin bibliai idézet: „ECCE EGO MITTAM ANGELUM MEUM” – „Nézd, elötted küldöm angyalomat...” (Kiv 23,20).

Az archivolt egyes elemei (A szerző fotója)

Fareschon Ferenc: *Szentháromság* (A szerző fotója)

Fareschon Ferenc: *Mindenszentek* (A szerző fotója)

Franz Anton Maulbertsch: *Az üdvözültek* (1793) freskója (Szántó György fotója)

A második boltmezőben Keresztelő Szent János és az egyházatyák láthatók. Ez az ikonográfia is elterjedt ebben az időszakban a környéken. Egyik szép példája látható a hevesi, hasonló tituluszú plébániatemplom freskóján, amelyet Johann Nicolaus Dietrich festett meg.¹⁶

Farenschon Ferenc: *Keresztelő Szent János lefejezése* (A szerző fotója)

Sajnos, és ezt a különböző szignók is alátámasztják, nemcsak Farenschon Ferenc érintette ecsetjével a dósai templomépület felületeit: ebben a boltmezőben ugyanis Nagy Szent Gergely pápa mellett „Franz Faren/zson pinxit/1793” feliratot, Szent Jeromos mellett „Újította Tancsa Lajos Egerből 1882” aláírást, Szent Ambrus mellett pedig „A? Benőcs, Pi... [pinxit?] /Marusiácza Károly/... Gyula és Légrádi László/Benedek ?1889” kéznymokat olvashatjuk.

Falképrészletek a művészek szignóival (Gaylhoffer Kovács Gábornak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet Tanszékének „Barokk freskófestészet Magyarországon” című OTKA-programja keretében készített fotói)

¹⁶ Korábban úgy gondolták a szakemberek, hogy Antoine Charles Rosier alkotta, ld. *Heves megye műemlékei*, III. köt. (Szerk.): DERCSÉNYI Dezső/VOIT Pál. Budapest: Akadémiai Kiadó 1978 (Magyarország műemléki topográfiája 9), 285. Reprint: 328–329. Ma viszont már tudjuk, hogy Dietrich készítette azokat, ld. *Barokk freskófestészet Magyarországon*: <https://barokkfresco.btk.ppke.hu/jegyzek.html> (utolsó letöltés: 2024. március 14.)

Szent Mihály megjelenése: az *Apparitio*, *Inventio*

Ahhoz, hogy megértsük e részlet ikonográfiai üzenetét, és be tudjuk azonosítani a püspökszentet – akinek a személyére semmilyen attribútum nem utal –, meg kell figyelniünk a háttérben látható jelenetet, amelyre már az előbb utaltunk. „A háttérben folyó vagy tengervíz látható, amelynek túlsó partján hatalmas sziklába vájt barlang helyezkedik el, mögötte város látképe rajzolódik ki. A víz innenső partján nyilazó figura, előtte pedig egy ökör tűnik fel, kettejük között egy fatönc látható. Az íjat tartó figura mellett egy repülő nyíl jelenik meg, amely visszafordulva az íjazó felé tart.”¹⁷ E jelenet egy itáliai hagyományból vett ikonográfiát ábrázol.

Ez a középkori legenda Szent Mihály arkangyalhoz és a Gargano-félszigeten található Monte San'Angelo városka Szent Mihály-bazilikájának alapításához kapcsolódik: „A hagyomány szerint 490-ben egy jó módú sipontói gazda a város közelében lévő Gargano-hegy oldalában legeltette marhacsordáját, amikor észrevette, hogy a legszebb bikája elkóborolt. Hosszas keresés után egy barlang szájában talált rá: a bika ott térdelt. Haragjában kapta az íját és rálőtt az állatra, de a kilőtt nyílveendő visszafordult és őt sebezte meg a lábán. A gazda Lőrinc püspökhöz sietett és elmondta neki az esetet. A püspök háromnapos böjtöt hirdetett, és a harmadik nap végén megjelent Szent Mihály főangyal, aki ezt mondta neki: «Én vagyok Mihály főangyal, és mindig Isten színe előtt állok. Ez a barlang az én szent helyem, én magam választottam; én őrzöm és vigyázok rá... Ott, ahogy szétnyílik a szikla, bocsánatot nyernek az emberek bűnei... Amit ott kértek imádságban, megkapjátok. Éppen ezért menj és a barlangot szenteld keresztény kultushellyé.»”¹⁸

Ezek alapján a püspökszent nem lehet más, mint a nálunk ismeretlen, magyarra Manfredóniai vagy Sipontói Szent Lőrinc püspöknek fordítható (San Lorenzo Maiorano, kb. 440 – Siponto, 545. február 7.) egyháznagy, akinek a szerepeltetése

*Angyal és püspök a jászdózsa
plébániatemplom diadalívének
archivoltján (A szerző fotója)*

¹⁷ SMOHAY András: Jászdózsa. In: *Barokk freskófestészet Magyarországon*, IV. köt.: Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye, 2024 (megjelenés alatt), (342–347.) 345. – Itt szeretném megköszönni Smohay András és Gaylhoffer Kovács Gábor segítségét a fotókkal és dokumentumokkal kapcsolatban.

¹⁸ *Magyar Katolikus Lexikon*, https://lexikon.katolikus.hu/S/Szent_Mihály_főangyal_megjelenése.html (utolsó letöltés: 2024. március 1.)

több szempontból is megerősíti az itáliai barlangkápolna, illetve a jászdózsai plébániatemplom isteni eredetű, azaz *akheiropoiétosz* voltát.

Sipontói Szent Lőrinc püspök életrajza a hagiográfiai tradíciókon alapul, mivel az két névtelen szerzőnek a szent halála után évszázadokkal írt két *Vitájából* származik, amelyek helyenként ellentmondanak egymásnak.¹⁹ 491-ben, az előző előjáró, Félix püspök halála után egy sipontói küldöttség Konstantinápolyba utazott, hogy új lelkipásztor kinevezését kérje egyháza számára. Zénó császár egyik rokonát, Lőrincet nevezte ki. Ő Szent István protomártír és Szent Ágota ereklyéit magával hozva Rómába utazott, ahol I. Geláziusz pápa (492–496) püspökké szentelte.²⁰

A Sipontói Szűz Mária ikonja

(Lelőhelye: https://it.wikipedia.org/wiki/Maria_Santissima_di_Siponto)

A legenda szerint Szent Lőrinc Konstantinápolyból hozta magával a *Sipontói Szűz Mária ikonját*, Manfredonia város jelenlegi társvédőszentjét; a képet 1955. augusztus 28-án Giuseppe Angelo Roncalli bíboros, a későbbi XXIII. János pápa megkoronázta.

A püspökszent élete a hagyomány szerint összekapcsolódott Szent Mihályéval, akinek csodáit a 6. és a kora 9. század között készühetett *Liber de apparitione Sancti Michaelis in Monte Gargano* tartalmazza. Ennek leírásai sok helyen olvashatók, például Ioannes Bollandus *Acta Sanctorum*ában is, amelynek köteteit Eszterházy Károly egri püspök beszerezte az egri Líceum könyvtára számára.²¹

Ami a jászdózsai plébániatemplomban az ív középső volutás rocaille-ban található latin szentírási idézetet illeti, szintén a templom nem emberi kéz által alkotott voltának a gondolatát sugallja. „Ecce ego mittam Angelum meum. Exo:23 V20” („Nézd, előtted küldöm

¹⁹ Ada CAMPIONE: Lorenzo di Siponto: un vescovo del VI secolo tra agiografia e storia. In: *Vetera Christianorum* 41 (2004), 61–82.

²⁰ <https://www.ilsipontino.net/san-lorenzo-maiorano-patrono-della-citta/> (utolsó letöltés: 2024. március 1.)

²¹ A május 8-ai jelenés szeptember 29-ére áthelyezett ünnepének leírását őrzi az egri Főegyházmegyei Könyvtárban B.III.19. jelzetszám alatt található, 1762-ben kiadott *Acta Sanctorum Septembris*, tom. VIII. Egyébként az újonnan megjelent Garampi-levelezésekben is olvashatunk erről: *Giuseppe Garampi és az egri Eszterházy-könyvtár gyarapítása, 1776–1790. Dokumentumok*. (Közlő: FEJÉRDY András/Soós István. Budapest – Eger: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Líceum Kiadó 2023 (Magyar Történelmi Emlékek/Okmánytárak: Egyháztörténeti források 18 – Eszterházy Károly püspök és kora/Források 1), 139., 142., 291.

angyalomat, ... [hogy őrizzen utaidon, és elvezessen arra a helyre, amelyet kijelöltem].” Kiv 23,20). Tehát Szent Mihály, Isten hírnöke jelölte ki a helyet, hogy ott legyen – a Kivonulások könyvében szereplő idézet folytatásának megfelelően – kápolna/templom, vagyis az Úr háza.

Így Jászdózsán a garganói püspök és Szent Mihály első csodája érdekes, „kvázi” újszövetségi képe, tipológiai párja az ószövetségi előképnek, Ábrahám áldozata jelenetének, ahol és amikor maga az Isten jelölte ki a helyet, de az Úr angyala közbeavatkozott – ezt jelenti az „Inventio sancti Michaeli”-kifejezés is, amely az angyal által végrehajtott „isteni beavatkozásra” utal.

Hogy kerülhetett Jászdózsára ez a keleti és nyugati hagyományokat összekapcsoló ikonográfiai jelenet? Hiszen előképeket legközelebb csak Bajorországból, Berg am Laimból (ma München) és a Habsburg Monarchiához tartozó San Candidóból (Innichen, Bolzano tartomány) ismerünk. Johann Baptist Zimmermann 1743/44-ben festette ki a szent életével és csodáival a Berg am Laim-i Szent Mihály-templomot. Christoph Anton Mayr tiroli rokokó festő pedig 1760-ban dolgozott a san candidói Szent Mihály-templom freskóin. Érzékelhetjük, hogy ezek mind nagy, a szent egész életét és csodáit bemutató freskóciklusok, amelyeken nemcsak ez az egy jelenet szerepel, hanem az arkangyal többi, Isten által támogatott tettei is. Hiszen a már megismert csodák után a következő történt: „A hely azonban nehezen megközelíthető és titokzatos volt, korábban pogány kultusz is folyt ott, a püspök vonakodott attól, hogy kápolnát nyisson a helyen.

Hamarosán egy második jelenés következett: 492-ben Sipontót ellenség vette körül, s a város már közel állt a feladáshoz. Ekkor a püspök háromnapos fegyverszünetet kért, és a város népe nagy bizalommal, imádsággal és böjttel Szent Mihályhoz folyamodott. A harmadik nap végén megjelent Szent Mihály a püspöknek, és győzelmet ígért. Ezzel új erőt öntött a védőkbe, akik kitörték a városból, és vihar közepette elsöprő győzelmet arattak az ostromlók fölött. Ez május 8-án történt.

A következő évben, hálából a győzelemért, a püspök a barlangkápolnává szentelésére készült. Szándékában I. Geláziusz pápa is megerősítette. Ekkor ismét megjelent Szent Mihály, és tudatta vele, hogy ő már fölszentelte a barlangot. Lőrinc püspök a környék hét más püspökével, Siponto papságával és népével körmenetben a barlanghoz indult. S láss csodát: útközben a tűző nap ellen a püspökök feje fölött lebegő sasok tartottak árnyékot kiterjesztett szárnyukkal. A barlanghoz érve látták, hogy sziklaoltár áll benne, rajta bíbor terítő és kereszt, a barlang padozatában pedig gyermek lábnyomok, melyeket Mihály főangyal hagyott ott jelül. Szeptember 29-e volt, amikor Lőrinc püspök nagy örömmel mutatta be az első szentmisét a barlangban, mely az egyetlen nem emberi kéz által fölszentelt kápolna, amelyet később mennyei bazilikának neveztek.”²²

²² *Magyar Katolikus Lexikon*, https://lexikon.katolikus.hu/S/Szent_Mihaly_foangyal_megjelenese.html (utolsó letöltés: 2024. március 1.)

Ezeket a jeleneteket is láthatjuk e templomok mennyezetén. Egyébként katalán, spanyol és itáliai területeken maradtak fenn ilyen jellegű vizuális emlékeink. Közéjük tartozik például a 13. századi, Sutriban található Madonna del Prato-barlang is, amelynek történetében újra kirajzolódik az isteni eredet voltának hangsúlyozása: a korábbi Mitrász-szentély helye megszentelődött, amikor a keresztények kezdték el használni templomként.

Az 1225 és 1250 között készült *A három arkangyal* antependiuma, amely a barcelonai Museu Nacional d'Art de Catalunya gyűjteményét gazdagítja. Négy mezején Rafael és Gábel arkangyal *pszükhopomposz* alakja mellett Szent Mihályt láthatjuk; az egyikén, mint aki legyőzi a gonoszt, a másikon a lelkek jó és gonosz cselekedeteinek mérlegelőjeként, a harmadikon pedig az általunk bemutatott jelenetet, az *Inventio sancti Michaelit*: amint a fás hullámokon ülő marhától visszaforduló nyíl a gazda szemébe szűr vissza. A Sant Pau de Casserresből származó ábrázolás ötvözi a funkciót és a garganói hagyományt.

A firenzei Santa Croce Velutti-kápolnájának 1350 körül készült táblaképén is ezt láthatjuk. De az itáliai tre- és quattrocento művészetéből egy Fra Angelico-festményt is ismerhetünk: az 1418-ból fennmaradt táblakép (Yale University Art Gallery) egyik jelenetén a már ismert *Inventio* jelenik meg. Másik oldalán viszont a normandiai és breton partok találkozásánál lévő Mont-Saint-Michelen történt csodát láthatjuk: egy istenfélő és várandós francia hölgy idetartó zárandoklata alatt dagályba került. Ekkor kérte a Szűzanyát, hogy mentse meg őt. Az ő és Szent Mihály segítségével ez sikerült. A két nyugati csoda, jelenés, *Inventio* együttes ábrázolása igen ritka.

Fra Angelico: Szent Mihály megjelenése Mont-Saint-Michelen és a Gargano-hegyi bika csodája (1418) (Lelőhelye: Yale University Art Gallery, inv. no. 1943.213, Bequest of Maitland F. Griggs, B.A. 1896)

Talán a legismertebb ikonográfiai előkép a Cesare Nebbia által a vatikáni Térkép-galériában a 16. század utolsó negyedében megfestett mennyezeti freskó lehet, amelyen már a püspöki processziónak a barlang felett megjelent Szent Mihály felé haladó menetét láthatjuk, amely alatt a bika épp kiszökken a barlangból.

Személyek

A korszakban, illetve a helyszínen, azaz Jászdózsán fontos szerepet betöltött személyek, így a püspök és a plébános szerepét illetően a következőket állapíthatjuk meg. A *Heves megye műemlékei* című összefoglaló kötetekben szerepel egy olyan megállapítás, amely immár megcáfolható: Farenson „1793-ban festi ki az egri székesegyházat”.²³ Ezzel kapcsolatban hasznos lett volna az ezt az információt tartalmazó forrásra történő hivatkozás, hiszen az egri székesegyház szerepét ekkor a régi plébániatemplom töltötte be, amelynek patrónusa Szent Mihály arkangyal volt.²⁴ Így vélelmezni lehetne, hogy esetleg magától Eszterházy Károlytól származna a jászdózsai ikonográfiai program is.

A jászdózsai plébánosok szerepe sem elhanyagolható. Ugyanis már a templomépítés alkalmával is körültekintően választotta ki a püspök a leendő plébánost: „Mivel a törökszentmiklósi plébános Horváth Ferenc mind jász-fi, mind elegendő érdemű, de magunk is reméljük, hogy a dósai templom építtetésében serénykedni fog hallgatóival együtt, az instansok [folyamodók] kérésére ötöt resolváljuk [nevezzük ki] jászdózsai plébánosnak. Mennél előbb tehát mostani törökszentmiklósi plébániájának vakantiáját [megüresedését] a Földes Uraságnak jelentse meg, hogy ide is szükséges lelkipásztor prasantaltassék [állíttathasson] tőle.”²⁵ Valóban egy intellektuális papról lehet itt szó, hiszen későbbi életútja a következő módon alakult: 1781-től 1794-ig Kunszentmártonba került plébánosnak, ahol szintén ő építtette fel a templomot.²⁶ Később esperes lett a Jászságban. 1804-ben a Collegium Foglarianum prefektusa és a Szentlélek-oltár rektora lett.²⁷ 1806-ban „Horváth Ferenc egri kanonok úr, egy-

²³ Mesterek adattára: Farenson. In: *Heves megye műemlékei*, I. köt. (Szerk.): DERCSENYI Dezső/VOIT Pál. Budapest: Akadémiai Kiadó 1969 (Magyarország műemléki topográfiája 7), 322.

²⁴ A levéltárban őrzött *Rationesek és Protocollumok* átvizsgálása ezekből az évekből egyelőre nem hozott eredményt. Ha lenne valamilyen adat, akkor nemcsak valószínűsíthető lenne, hanem esetleg igazolható is a püspök, Eszterházy Károly megrendelői szándéka az ikonográfiára vonatkozóan.

²⁵ EFL, Protocollum Consistorii Episcopalis Agriensis, Anno Domini M.DCC.LXXVI., 587. (1776. november 12.)

²⁶ EFL, Archivum Vetus N°2058 – Takács László personaliaja; JÓZSA László: „Introibo ad altare Dei”. *Kunszentmárton katolikus papjai*. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport 2016, 152–153.

²⁷ *Calendarium Dioecesanum V. Cleri Agriensis. Ad annum Jesu Christi Qui est Bissextilis M. DCCCIV. Dierum 366*. Agriae: Typis Lycei Archi-Episcopalis 1804, 33.

szersmind a Foglarianum Collegiumnak prefektusa”²⁸ 1807-ben hevesi főesperes és tiszteletbeli kanonok lett,²⁹ de még ugyanabban az évben meghalt.³⁰

Mindezen életrajzi adatokból látható, hogy a freskók kifestésére már nem ennek a plébánosnak az idejében került sor, bár lehetséges, hogy azok mégis köthetők hozzá, mivel a következő, kunszentmártoni plébánossága alatt Faren Schön Ferenc végezte ott a szentély kifestését és az aranyozásokat 1790-ben, Zirkler János 1788-ból származó főoltárképe környezetében.

A kunszentmártoni templom főoltára (A szerző fotója)

²⁸ MNL JNSZM: V. 1000, 185. Universalis Actorum in Archivum (Levéltári iratok 1413-1846), A/2/148.

²⁹ *Calendarium Archi-Dioecesis Cleri Agriensis, Ad annum Jesu Christi M. DCCCXVII. Post Bissextilem Tertium. Dierum 365.* Agriae: Typis Lycei Archi-Episcopalis 1807, 5.

³⁰ EFL, Archivum Vetus N°1242: Horváth Seraphicus Ferenc personalijája, végrendelet.

Jászdózsán Farenschon a freskókat 1793-ban festette meg, akkor, amikor már a következő plébános, Takács László töltötte ott a hivatali idejét. Az 1793. évi Farenschon-féle templomfreskók megrendelésekor az ő nevét olvashattuk.³¹ Egyébként már 1776-ban felmerült a jászkiséri plébános neve,³² de csak 1778-ban került utolsó szolgálati helyére.³³ Végrendeletéből kiderül ugyanis, hogy 1798. január 24-én halt meg Jászdózsán.³⁴ A végrendelete alapján, továbbá, hogy ő volt a ma is meglévő monstrancia feltételezett megrendelője, szintén számontartható a falképek vonatkozásában szóba jöhető *inventorok* között³⁵.

A jászdózsai monstrancia
(Babarczy Zoltán Péter fotója)

„Megújítások”

Még egy fontos kérdést meg kell vizsgálni, tudniillik a freskók kvalitásának egyenetlenségét, ami valószínűleg az évszázadok során bekövetkezett „megújítások” (restaurálások) nyomán keletkezett. A Farenschon-falképek iránti negatív hangot a 19. századi leírás ütötte meg: „[...] belső berendezését tekintjük is, melyhez sokban járult Tancsa Lajos egri pictor által 1882-ik év nyarán sikerült kifestése 1200 osztr[ák] ért[ékű] forintért; a boltozati alak-festmények meghagyatván, kijavítottak.”³⁶

A diadalív archivoltja sokkal kvalitásosabb, festőibb, mint a kupolák alakjai. Azonban ahogy olvashattuk, félreérthetően úgy nyilatkoztak, hogy ezeket is kijavították. Márpedig a későbbiekben kiderül, hogy az 1970-es években olyan festéstechnikai jelenségekre is bukkantak, amelyek nem tartoztak az eredeti falképekhez. Ha megnézzük például az arcokat, illetve a kezeket, vagy a méhkaptárt Szent Ambrus mellett, láthatjuk, hogy óriási különbség az eredeti formában meghagyott részekhez képest, például az angyal és a püspök jelenetében. Szentiványi

³¹ Ld. a 14. jegyzetet.

³² MNL JNSZML: V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1739-82: 1776, 249.

³³ EFL Archivum Vetus N°2058 – Takács László personaliája; *Calendarium Dioecesanum V. Cleri Agriensis. Ad annum Jesu Christi Qui est Bissextilem Secund. M. DCC. LXXXVI. Dierum* 365. Agriac: Typis Lycei Archi-Episcopalis 1786, 50.

³⁴ EFL Archivum Vetus N°2058 – Takács László personaliája.

³⁵ Az aranyozott ezüst monstrancia ötvösjegyei alapján – amelyek az ostyaház körül és a talpon hátul találhatóak – 1792 és 1796 között készülhetett, a pesti Leopold Fischer ötvös műhelyében.

³⁶ ZUPKÓ Ágoston: Jász-Dósa község történeti leírása. In: Balássy/Kandra/Leskó, 216. Meg kell jegyeznünk, hogy a következő oldalon (217.) sajnos szintén negatívan írnak az 1867-ben Sajóssy Alajos által festett két mellékoltárkép minőségéről is.

Gyula a *Művészet*ben közölt adattárban is megjegyezte ezt: „A templom 1882-ben Tancsa Lajos egri festő által újból kifestvén, Farenschon festményei közül csak a boltozaton lévők maradtak meg, minthogy azonban ezeket is megrongálta az idő, ugyanekkor restauráltattak”.³⁷

Tancsa Lajos még 1894-ben is szobafestőként és aranyozóként működött,³⁸ míg 1882-ben Jászdózsán már megújította a freskókat, miként azt a Szent Jeromos melletti szignó bizonyítja. Viszont 1889-ben még ötven hozzányúltak a freskókhoz a Szent Ambrus melletti szignó tanúsága szerint.

Az 1974-ben, valamint az 1976 és 1977 között folyó restaurálást az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség részéről dr. Dénes Jenő vezette, Bujdosó Anna és Kutasné Hoffmann Erika segítségével. A 74-es restaurálási dokumentáció is említi a minőség problémáját: Dénes ezzel kapcsolatban azt vetette fel, hogy az egri székesegyház kifestésével elfoglalt Farenschon talán inkább a segédeit, „Szerentsi Benjámint és Kis Andrást” küldhette Jászdózsára, mint ahogy később, 1803-ban szintén együtt dolgoztak Bélapátfalván.³⁹ De rámutatott arra is, hogy vajon Tancsa javítási munkálatai – aki szerint csak az ornamentális részeket festette meg – vagy a hét évvel későbbi pingálások rontottak a freskók minőségén: „De vajjon ki javította ki – talán ő [Tancsa], vagy ő utána valaki [ötven] – az alakos festményeket a szentélyben és a diadalíven úgy, hogy e képek angyalainak arcából karikatúrát készített [...], avagy a diadalív festményeinek jobboldali jelenetén az elpusztult, de nyomokban még fellelhető eredeti helyére a nyilazó alakot és a bikát olajfestéssel festette a falra.”⁴⁰ „A helyreállításnál a teljességgel elfogadhatatlan, primitív megfestéseket eltávolítottuk [...]”.⁴¹

Véleményünk szerint a túl sok „javítás”, átfestés rontott a freskók minőségén. Ezzel összefüggésben nézzük meg röviden a festő, Farenschon Ferenc pályáját.⁴²

³⁷ SZ[ENTIVÁNYI] Gy[ula]: Farenschon Ferenc. In: *Művészet* 8 (1909), 411–412.

³⁸ 1894-ben Tancsa Lajos szobafestő és aranyozó lányát eljegyezték. *Egri Újság* (1894), 3. Életét leginkább újsághírekből lehet összegyűjteni.

³⁹ Ezek a freskók 1961-ben megsemmisültek. Bélapátfalva. In: Dercsényi/Voit, 537–538.

⁴⁰ DÉNES Jenő: A jászdózsai plébániatemplom festésének 1974-ben megkezdett restaurálási munkálataira vonatkozó beszámoló. Gépirat. H. n.: 1974. [2.] Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ: Tervtár, 25235.

⁴¹ Uo. EFL Archivum Novum, Acta Parochiarum: Jászdózsza 2766/1976: a felújított freskók megáldása a főpásztor által (1976. december 12.). A freskók megáldásáról eddig nem került elő fénykép.

⁴² Dénes Jenő is megjegyezte, hogy a későbbi idők „javításaira vonatkozóan semmiféle adat nem áll rendelkezésre”. Dénes, [2.]. A plébániának az 1980-as években még meglévő, az 1844–1900 közötti éveket felölölő *Historia domus* ma már nem lelhető fel. Vö. DÓKA Klára: *A Magyarországi Katolikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzékei*, 2. rész: *Plébániai levéltárak*, A köt. Budapest: 1986 (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II.), 37. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MagyEgyhFondjegy_02_A/?pg=37&layout=s (letöltve 2024. március 12-én.)

Adalékok Farenschon Ferenc életéhez és művészetéhez

Farenschon Ferenc valószínűleg 1752-ben született Prágában.⁴³ Az 1780-as években először Verpeléten telepedett le, majd Egerben találjuk az 1790-es évektől kezdve.⁴⁴ Két végrendelete is fennmaradt: az 1811. évből kiderül az a rokoni kapcsolat, amely Lieb Ferenc festő családjához kötötte, ugyanis leánytestvére, Farenschon Anna (vagy Rozália) feleségül ment az „edelényi” festőhöz.⁴⁵ A rokonság egyik eredménye látható Jászdózsán is, nevezetesen a Patrona Hungariae copf keretbe foglalt festménye, amelyet stílusa alapján Lieb Ferenc készíthetett 1793-ban.⁴⁶ Farenschon első felesége Árvay Mária volt, aki talán a verpeléti plébános szakácsnéja volt, s még ott, 1788-ban feleségül vette.⁴⁷ Az 1817. évi végrendeletéből az olvasható ki, hogy még mindig törlesztenie kell a már 1810-ben elhunyt első felesége gyógyíttatására felvett kölcsönt, 1300 forintot.⁴⁸ S természetesen a második feleségről, Grónay Máriáról is szó esik.⁴⁹ E dokumentummal kapcsolatban jegyezte meg maga Fischer István érsek, hogy épp a hajdúszoboszlói templomon dolgozott a festő, amikor meghalt.⁵⁰ Farenschon 1818. január 3-án,

Lieb Ferenc:
Patrona Hungariae (1793)
a jászdózsai Szent Mihály-
plébániatemplomban
(A szerző fotója)

⁴³ Életéről a legjobb összefoglaló munka: H. SZILASI Ágota: „Magyarország oltalmazója” – Szent István koronafelajánása és a magyar háromkirályok egri és környékbeli festményeken a XVII–XIX. században. In: *Agria* 46 (2010), 337–338. Korábbi összefoglalók szerint Komotauban született 1726-ban, és 1796-ban halt meg Prágában, csak hogy ezek az évszámok nem rá, hanem egy korábbi felmenőjére vonatkoznak. GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Budapest: Akadémiai 1955, 217.; Georg Kaspar NAGLER: *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter*, etc., Bd. IV. München: Verlag v. E. A. Fleischmann, 1837, 222.

⁴⁴ EFL, Archivum Vetus N°2184 Verpelét, 1788; H. Szilasi, 337.

⁴⁵ JÁVOR Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. In: *Művészettörténeti Értesítő* 49/3–4 (2000), 180., 184. (41. jegyzet); JÁVOR Anna: *Lieb Ferenc. Egy rokokó festő Felső-Magyarországon*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont/Művészettörténeti Intézet 2019, 71., 109., 118.; Farenschon Ferenc 1. végrendelete: HML, Eger város iratai 1811. év, 443. sz./V.1.b.252.d.443.sz.

⁴⁶ Jávor 2019, 85., 109.

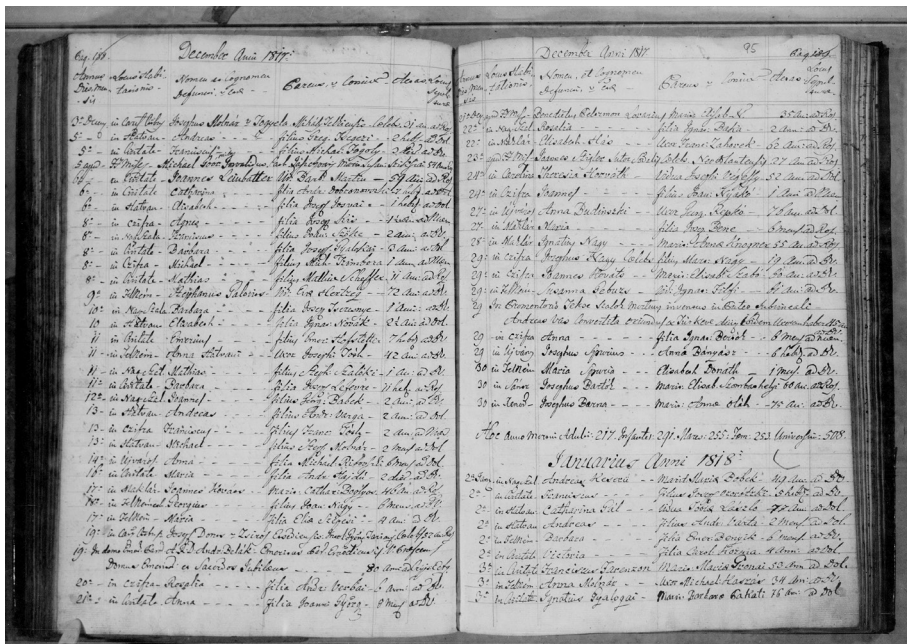
⁴⁷ EFL, Archivum Vetus N°2184 Verpelét, Dr. Haller Antal levele (Tarján, 1788. július 28.).

⁴⁸ A főplébánia anyakönyveiből tudható, hogy első felesége 1810. szeptember 2-án hunyt el.

⁴⁹ Farenschon Ferenc 2. végrendelete 1817. november 29-én kelt. HML, Eger város iratai 1818. év 259. sz./V.1.b.284.d.259.sz., 2.

⁵⁰ Uo., 3.

53 éves korában hunyt el.⁵¹ Ami leszármazottait illeti, a főplébánia anyakönyveiből kiolvasható, hogy az 1813-ban született Ferenc és az 1817-ben világra jött Mária még kisgyermekként hunyt el, s csak az 1815-ben született Alajos élte meg a felnőtt kort.⁵²

20. Az egri Főplébánia anyakönyvének bejegyzése (Lelőhelye: Familysearch.org)

Farenschon fennmaradt művei közül számunkra a legfontosabbak azok a figurális munkái, amelyek ma a verpeléti templom melléktárait és a szajlai templomban egy fatáblán láthatók. Az 1788-ban elkészült Mária mennybemenetele- és Nepomuki Szent János-oltárok,⁵³ az 1800 körüli szajlai Madonnához hasonlóan, kvalitásos késő barokk stílusú alkotások, amelyeken már klasszicizáló vonások is jelentkeznek.⁵⁴

⁵¹ A Főplébánia anyakönyvei, 1818. január 3.

⁵² A Főplébánia anyakönyveiből tudható, hogy Alajos 1815. február 2-án született. 1845-ben Hermann Alojziával történt házasságkötésekcor megváltoztatta, magyarosította elírt Farenzen nevét Sikhegyire. *Ld. Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893.* Budapest: Hornyánszky 1895, 199. Az anyakönyvekből szintén kiderül, hogy négy gyermeke született, két fiú és két leány.

⁵³ Dercsényi/Voit (1978), 680.

⁵⁴ Uo., 562.

Faren Schon Ferenc: *Mária mennybemenetele.*
A verpeléti templom evangéliumi oldali
mellékoltára (A szerző fotója, részlet)

Faren Schon Ferenc: *Nepomuki Szent János.*
A verpeléti templom leckeoldali mellékoltára
(A szerző fotója, részlet)

Utószó

Faren Schon Ferenc széles látóköre miatt igazán figyelemre méltó művész lehetett, aki egyéni munkáival bár nem tudta kivívni egy központi (egri) „műhely” létesítését – a szellemi is ideértve, mint amilyen például Johann Lucas Kracker (1717–1779) körül volt, amely halála után is folytatódott –, mégis az egyik legfoglalkoztatottabb oltár- és falképfestője lett az egyházmegyének.⁵⁵ Az itáliai, közelebbbről garganói hagyományon alapuló jászdózsai munkájával egy olyan különleges részletet alkotott, amely egyrészt

⁵⁵ H. Szilasi, 337.: „a legfoglalkoztatottabb”.

a Kelet és a Nyugat összekapcsolódását mutatja Sipontói Szent Lőrinc szent püspök személyének szerepeltetése által, másrészt az akheiropoiétosz, azaz nem emberi kéz alkotta, isteni eredetű szentély ideájának erősítését is szolgálta.

Talán ha nem is volt ilyen tudatos ez a Farenschon-féle ikonográfiai program, akkor lehetséges, hogy csak a festő bármilyen tudatos üzenetközvetítéstől mentes, pusztán alkotói ötlete és megvalósítása volt a jászdózsai freskó, a korszakban minden tanonc esetében szokásos nyugat-európai tanulmányútja tanulságaiból táplálkozva.

A katalán és garganói hagyomány által a köztudatba beivódott csodák ábrázolásai fennmaradtak, s legtávolabbi ismert kisugárzásai a Német-római Birodalomban Berg am Laim, a Habsburg Monarchiában San Candido; a mindedig ismeretlen legtávolabbi pedig Jászdózsa. A Berg am Laimban található Szent Mihály-plébániatemplomban az arkangyal egyik csodájának megjelenítése némi politikai tartalmat is hordoz.⁵⁶ A bajor központban a sipontói csata jeleníti meg az 1742-ben, két nappal VII. Károly német-római császárrá koronázása után elvesztett bajor fejedelemség visszafoglalásának reményét (ami végül 1745-ben következett be).⁵⁷ Jászdózsán viszont ez egy nyugati ambíció, az ezen a vidéken a magyar szentekkel reprezentált függetlenségi törekvés megerősítése lenne, amint a kupolában lévő ábrázolás bizonyítja, és amelynek megfelelően Eszterházy Károly megváltoztatta az egri Líceum kápolnájának ikonográfiai programját.⁵⁸ Ne felejtjük el, hogy Dózsán és a Jászkunságban ezekben az évtizedekben érezhető volt az 1745. évi *Redemptio* – a Német Lovagrend földesúri fennhatósága alól önmaguk megváltásának – hatása, amelyre mindmáig nagyon büszkéek a jászkunok, amit az is igazol, hogy minden évben megemlékeznek róla, és 1995 óta a Jász Világtalálkozók keretében ünneplik meg.

⁵⁶ Itt szeretném megköszönni Jernyei Kiss Jánosnak, hogy felhívta figyelmemet rá és a rendelkezésemre bocsátotta a következő cikket: A. B. [Anna BAUER-WILD]: München, Berg am Laim, St. Michael. In: *Corpus der barocken Deckenmalerei in Deutschland*, Bd. 4: *Der Freistaat Bayern, Regierungsbezirk Oberbayern, Landkreis Fürstentumfeldbruck*. (Hrsg.): Hermann BAUER/Bernhard RUPPRECHT. München: Hirmer 1995, 64–72.

⁵⁷ Uo., 71–72. Ennek az ábrázolásnak a környékre tett hatása megmutatkozik az osztrák lateráni kánonok kongregációjának Szent Mihály-templomában, a Stift Reichersbergen 1778–79-ből. Köszönöm Terdik Szilveszter erre vonatkozó információját.

⁵⁸ SMOHAY András: Az egri líceum Maulbertsch freskói. In: *Magyar Műemlékvédelem* 14 (2007), 99–121.

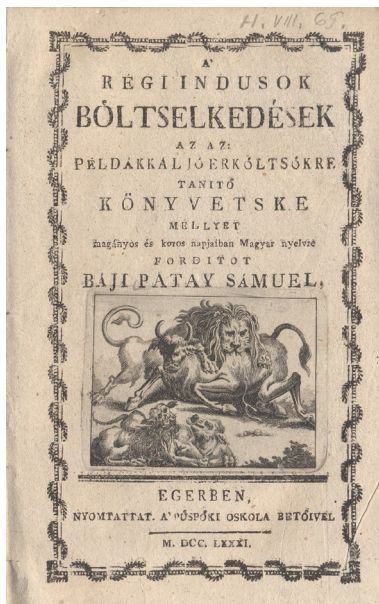
CSORBA ERZSÉBET

ŐSI HINDU TANMESÉK:
A *PANCSATANTRA* AZ EGRI FŐEGYHÁZMEGYEI KÖNYVTÁRBAN

Eszterházy Károly püspök mecénási tevékenységét mi sem illusztrálhatná jobban, mint az egri Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteményének egyik darabja, még hozzá *A' Régi Indusok Böltselkedések azaz: Példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske, melyet magányos és koros napjaiban Magyar nyelvre fordított Báji Patay Sámuel (Egerben nyomtattat.[ott] A' Püspöki Oskola Betőivel M. DCC.LXXXI.),* mely valójában az ősi *Pancsatantra* első teljes magyar fordítása.

A címlapot Patay Sámuel „alázatos ajánló levele” követi, melyben hálásan köszöni meg Eszterházy püspöknek, aki iránta „elejitül fogva bizonyítani méltóztatott nagy érdemű kegyelmességeit”, a lehetőséget, hogy hajlott kora ellenére kinyomtattatta ezt az Indiából származó, arab, görög, latin és francia nyelven már megjelent példákkal jó erkölcsökre tanító könyvecskét. Mint írja: „De kinek is ajánlhatnám [...] méltóbban, mint Excellenciádnak? a ki mint Fenix madár, e' mi Magyar Nemzetünknek már tsak nem meg holt nyelvét, elaludt hamvából fel támasztani; a' jó erkölcsöket is, dicséretes régi Tanítóknak módjok szerint, példák által előmeneteles szorgalmatosságával gyakoroltatni ditsőségesnek tartja.”¹

A kötettel kapcsolatban több kérdés is felvetődik. Elsőként, hogy mi a *Pancsatantra*. Továbbá, hogy ki volt a fordító, Báji Patay Sámuel. Fontos megvizsgálni, hogy mennyiben tér el a *Régi Indusok Böltselkedések* szövegváltozat az eredeti alapján készült, 1992-es Balogh Barna-féle *Pancsatantra*-fordítástól. Végül pedig, hogy mit tudunk a könyv utóéletéről.

(Kép forrása: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, H. VIII.65 sajtó fotó)

¹ *A' Régi Indusok Böltselkedések azaz Példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske, melyet magányos és koros napjaiban Magyar nyelvre fordított Báji PATAY Sámuel, Eger: Püspöki Oskola Betőivel, 1781. Ajánlás Eszterházy Károlynak: 4[v].*

Mi a *Pancsatantra*?

A *Pancsatantra* az életbölcesség, a célravezető cselekvés régi indiai tankönyve, Szabó Péter szavaival élve „politikai tankönyv és erkölcsi intelmek tárháza, verses bölcs mondások, novellák, mesék és állatmesék gyűjteménye egyszerre”.²

Címe Öt tankönyvet jelent (Pancsa = öt, tantra = fonál, tétel, tan, tankönyv). Bevezetésében olvasható, hogy Mahilarópja városában (a Dekkán-fennsíkon, délen) élt Amarasakti, egy gazdag és hatalmas uralkodó, akinek három szép, ámde nehézfejű fia volt, akik nem szerették a könyveket. Nem akarták a szanszkrit nyelv grammatikáját tizenkét évig tanulni, majd a *dharmát*, a törvény és jogrendszer tankönyvét, az *arthát*, a célszerű cselekvés tudományát, és a *kámát*, a szórakozás és szerelem tanát.³ Ezek nélkül azonban sehogy sem tudták elsajátítani az uralkodáshoz szükséges ismereteket. Az egyik tanácsadó a tudós Visnusermant ajánlotta Amarasaktinak, aki már „minden könyvet elolvasott”.⁴ Ő elvállalta a királyfiak oktatását, és öt könyvet szerkesztett egybe, melyek segítségével a hercegek fél év alatt megismerték az életbölcességeket, megtanultak mindent, amire az uralkodáshoz szükségük lehetett. Ez a kerettörténet foglalja egybe az öt könyvet, melyek címe:

- Barátok meghasonlása (Mitra-bheda)
- Barátok szerzése (Mitra-lābha vagy Mitra-samprāpti)
- A varjak és baglyok háborúja (Kākolūkīyam)
- A szerzemény elvesztése (Labdha-praṇāsam)
- A hebehurgya cselekvés (Aparīkṣita-kāraṇam)⁵

Az első két könyv az államapparátus számára megfelelő személyek kiválasztásához nyújt segítséget, a harmadik az ország védelmére készít fel, a negyedik és ötödik pedig az elért eredmények megőrzését célozza. Ezzel a feltételezett szerző, Visnuserman példaképének, Csánakjának/Kautaljának (a Maurja-dinasztia alapítójának, Csandragupta királynak a minisztere, Kr. e. 3. sz.) *Arthasásztra* (A célszerű

² <https://www.kagylokurt.hu/1006/tarsadalomtudomany/a-pancsatantra-nehany-jellemzoje-es-erkezesenek-utvonala.html> (utolsó letöltés: 2024. február 12.)

³ HARMATTA János: Bevezető tanulmány. In: *Pancsatantra azaz Ötös könyv*. [Budapest]: Magyar Helikon 1959, 8.

⁴ *Pancsatantra. Hindu tanmesék*. Össze gyűjtötte és fordította: BALOGH Barna. Budapest: Statiquum K. – Jupiter K. [1992], 7.

⁵ Katrin STAMM: *Migration und Inkulturation von Fabelmotiven am Beispiel der Fabel „Der Affe und das Krokodil“ aus dem indischen Pañcatantra* 2009. Hausarbeit zum Seminar: Migration und Mehrsprachigkeit

Universität Flensburg, bei Prof. Apeltauer SS 09, 10. https://www.researchgate.net/publication/280942252_Migration_und_Inkulturation_von_Fabelmotiven_am_Beispiel_der_Fabel_Der_Affe_und_das_Krokodil_aus_dem_indischen_Pancatantra (utolsó letöltés: 2023. augusztus 01.)

cselekvés tankönyve) című műve nyomán öt alapvető fontosságú tételt választott ki, melyek egy birodalom kormányzására, a politika tudományának elsajátítására készítik fel olvasójukat.⁶ Ezáltal a mű a középkori Európában elterjedt fejedelmi vagy királytükrök műfajával ('Fürstenspiegel') állítható párhuzamba.⁷

A mű szerkezete különleges, mert van egy, az öt könyvet összefoglaló kerettörténet, amely a hercegek és Visnusarman históriája. Emellett mind az öt könyvnek megvan a saját kerettörténete is, mely egy tételt állít fel, amelyet aztán egy-egy mesével magyaráz meg, melyekbe további tételeket sző bele, ezeket szintén újabb mesékkel megmagyarázva. Ezek az adott mese elején álló tantételek rövid, tömör versek, vagyis szútrák,⁸ ismétlődnek a mese végén. A szerző érdeme, hogy úgy tudta összekapcsolni a rövid, nagyon tömör, szinte már érthetetlen szútrákat – melyeket tantételekként kellett memorizálni – a mesével, hogy egy érthető, könnyen értelmezhető és tanulható egység vált belőlük.

Már az óind irodalomban jelenlévő és kedvelt műfaj volt az állatmese, vadászbeszélés és egyéb történet. India nagy hindu eposza, a *Mahabharata* szövegében is találunk meséket, a buddhista szent iratok közé tartozó *Dzsátaka* pedig 500 mesét tartalmaz. Ebben a gyűjteményben már verseket fűztek a mesék közé, melyek segítettek a lényeg megjegyzését, ugyanúgy, mint a szútrák esetében. Mindez még a vándor mesemondók idejére, a szóbeli hagyományozás korszakára nyúlik vissza, amikor a szútrákat is mnemotechnikai eszközként használták fel.⁹

A *Pancsatantra* meséinek segítségével megismerjük a korabeli indiai társadalom szerkezetét, változatos képet kapunk annak különböző rétegeiről – a korabeli ind királyi udvar lakóiról, az uralkodó, a miniszterek, szolgák, és katonák tetteiről és életéről, a városok népességéről, nagykereskedők, kézművesek, iparosok, parasztok, a papok, szerzetesek és vadászok világáról. A gyűjtemény meséi és állatmeséi ezt a társadalmat tükrözik vissza, az állatok embereket személyesítenek meg. Tehát egyéniségeket bújttak állati alakba, ellentétben Aesopus fabuláival, melyekben az állatok állandó természetük szerint viselkednek.¹⁰ Az előbbi mesékben a régi India világszemléletének, a lélekvándorlásnak köszönhetően az emberi társadalom és az állatvilág sajátos egységet képez.¹¹

⁶ Harmatta, 9.

⁷ <https://www.litwiss-online.uni-kiel.de/wp-content/uploads/2015/09/02-Novellistik-Orientalische-Urspr%C3%BCnge-Protokoll-01.11.2011.pdf> (utolsó letöltés: 2024. február 13.)

Marcus LANDAU: *Die Quellen des Dekameron*. Zweite, sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart: J. Scheible's Verlagsbuchhandlung 1884, 11.

⁸ <https://www.kagylokurt.hu/1006/tarsadalomtudomany/a-pancsatantra-nehany-jellemzoje-es-erkezesenek-utvonala.html> (utolsó letöltés: 2024. február 12.)

⁹ Harmatta, 13.

¹⁰ BOGNÁR Teofil: Kalilah va Dimnah. In: *Egyetemes Philológiai Közlöny* 15/10 (1891), 1009.

¹¹ Harmatta, 16.

Ezen a ponton felvetődik a *Pancsatantra* keletkezésének és szerzőségének kérdése. Bár a bevezetőben konkrét adatokat kapunk, mindeddig sem Mahilatrópja városát, sem Amarasakti uralkodót nem sikerült azonosítani, és a brahmana Visnusarman neve is álnév, melynek jelentése „Visnu isten védence”. Valószínűleg egy szerző sem dicsekedett volna leendő uralkodóinak butaságával, különösen nem az ókori kelet birodalmainak egyikében. Theodor Benfey, a neves német indológus véleménye szerint a *Pancsatantra* állatmeséi nem kifejezetten népi eredetűek, hanem nagy ravasszággal kigondolt és átalakított fabulák, melyek mögött egy bizonyos személy rejtőzik.¹²

Bár a későbbiekben felvetődött Bidpaynak/Bidpainak vagy Pilpaynak mint esetleges szerzőnek a neve, személyéről azonban nem áll rendelkezésre információ, a név megjelenése pedig az arab fordításhoz köthető.¹³ A *Pancsatantra* szerzőjéről nem tudunk semmi biztosat azon kívül, hogy a fent már említett Csánakjának/Kautaljának tisztelője volt. Ez a tény viszont a mesegyűjtemény keletkezésének idejéhez vezet közelebb bennünket.¹⁴ Csánakja uralkodója, Csandragupta, akiről a görög történetíró, Mégaszthenész, I. Szeleukosz követje is megemlékezik, Szeleukosz kortársa volt.¹⁵ Ebből következtethetők Csánakja a Kr. e. 3. században írta *Arthasásztra* című könyvét, a *Pancsatantra* tehát ezután születhetett. Legvalószínűbb, hogy a szanszkrit irodalom harmadik, klasszikus korszakában, a Kr. e. 2. század és a Kr. u. 4. század között keletkezett.¹⁶ Harmatta János a Kr. u. 2–3. századra datálta.¹⁷ Benfey véleménye szerint a mű eredetileg 12, esetleg 11 vagy 13 könyvből állhatott.¹⁸ Nagy valószínűséggel korábbi motívumokat is beépíthettek a szövegbe, amely először élőszó útján hagyományozódott – ahogy más hasonló ősi kultúrák esetében is történt –, és csak később született meg az írott szövegváltozat. Annyi bizonyos, hogy a *Pancsatantra* a Kr. u. 6. században már híres és India határain kívül is ismert könyv volt, mert Koaszrau Anusirván perzsa uralkodó (531–579) Burzoé/Burzoe nevű orvosát bízta

¹² <https://www.kagyloktur.hu/1006/tarsadalomtudomany/a-pancsatantra-nehany-jellemzoje-es-erkezesenek-utvonala.html> (utolsó letöltés: 2024. február 12.)

¹³ <https://www.encyclopedia.com/reference/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/bidpai> (utolsó letöltés: 2024. február 29.) Ennek a hagyománynak a következtében találhatóak a *Pancsatantra* változatai között Bidpai és Lokman meséi, illetve nekik tulajdonított változatok.

¹⁴ Harmatta, 9.

¹⁵ WOJTILLA Gyula: *A mesés India. A legrégebbi magaskultúrától a XVIII. századig*. Budapest: Gondolat 1988, 102.

¹⁶ Vannak feltételezések, melyek a mű keletkezését Kr. e. 1000 körülre teszik az óbuddhista *Dzsátaka* legendákban, a *Mahabharata* és *Ramajana* szanszkrit eposzokban vagy az *Arthasásztrában* található idézetek és rokon motívumok miatt, de ez elég merész elképzelés. (Stamm, 15.)

¹⁷ Harmatta, 10.

¹⁸ THEODOR BENFEY: Einleitung. Über das Indische Grundwerk und dessen Ausflüsse, sowie über die Quellen und Verbreitung des Inhalts derselben. In: *Pantschatantra, Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen*, aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen von Theodor Benfey. Erster Teil. Leipzig: Brockhaus 1859, XIV.

meg azzal, hogy az ind királyi udvarból szerezzék meg neki azt a könyvet, ami „mind-
 azt tartalmazza, amit a királyoknak az uralkodáshoz és a helyes életmódhoz tudnia
 kell”.¹⁹ Burzoé ennek eleget is tett, megszerezte a könyvet, lefordította pehlevire,²⁰
 kicsempészte az országból, és ünnepélyesen bemutatta a perzsa király udvarában 550
 körül. Ezt több mint 60 nyelven közel 300 fordítás követte.²¹

A *Pancsatantra* ősi szövege elveszett. Több átdolgozás született, melyek két fej-
 lődési irányt adtak az eredeti szövegnek. Az egyikbe mind több szútrát illesztettek,
 hogy politikai tankönyv jellegét egyre intenzívebben kidomborítsák, míg a másiknak
 újabb és újabb mesék hozzáadásával a szépirodalmi karakterét erősítették, olyannyira,
 hogy létezett olyan átdolgozás, amely mesegyűjteménnyé alakította a művet. Így tehát
 az *Ős-Pancsatantrának* két változata alakult ki, a kevesebb mesével és több verssel/
 szútrával rendelkező *Tantrakhjajika* (*Tantrakhajika*), melynek kézírata Kasmírban
 (Északnyugat-Indiában) maradt fenn, és a több mesét tartalmazó *Pancsatantra*, mely-
 nek szövege elveszett, és amely alapján az első perzsa fordítás készült. Ezek szövegei
 még elég közel álltak egymáshoz. Körülbelül ugyanekkor, Kr. u. 500 körül alakult ki
 a *Hitópadésa* (*Hasznos tanácsok*), az egyik legnépszerűbb mesegyűjtemény és a *Déli-
 Pancsatantra* is.

A szövegváltozatok közül meg kell még említeni a két, dzsainista²² szerzetesek
 által készített változatot. A korábbi változat, a *textus simplicior* (egyszerűbb szö-
 veg) 850–1199 közt keletkezett, míg a későbbi, a *textus ornator* (díszesebb, bővebb
 szöveg), melyet Purnabhádra készített a *textus simplicior* és a *Tantrakhajika* egy
 újabb változatából, 1199 körül. Mindkettő címe *Pancsákhjánaka* (öt elbeszélésből
 álló könyv), alcíme pedig *Pancsatantra*. Ezek olyan népszerűek lettek, hogy még
 Északnyugat-Indiából is kiszorították az eredeti változatot. A 19–20. században
 a *textus simplicior* vagy a *textus ornator* alapján fordították le a szanszkrit eredetiből
 különböző európai nyelvekre a művet.²³

A *Célravezető cselekvés tankönyve* egyedülállóan gyorsan és széles körben terjedt
 el a keleti és nyugati világban egyaránt. Aloys Greither szerint csak a *Biblia* ismer-
 tebb nála.²⁴ Theodor Benfey német tudós, indológus hajlott arra, hogy az európai
 meseirodalom egészének forrását Indiában, e mű körül keresse.²⁵

¹⁹ Harmatta, 9.

²⁰ Kr. e. 3. – Kr. u. 10. század között beszélt középperzsa nyelv.

²¹ Harmatta, 7.

²² A buddhizmust megelőző, hozzá hasonló bráhmánellenes reformmozgalom az indiai vallási palettán
 (<https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/dzsain.html> (utolsó letöltés: 2024. február 28.))
Magyar Katolikus Lexikon, II. köt. (Főszerk.): DÍÓs István Budapest: Szent István Társulat 1993,
 742–743.

²³ Harmatta, 21–22.

²⁴ <https://www.kagylokurt.hu/1006/tarsadalomtudomany/a-pancsatantra-nehany-jellemzoje-es-erkezesenek-utvonala.html> (utolsó letöltés: 2024. február 12.)

²⁵ Benfey, XXII.

A *Pancsatantra* Indián kívüli útjának első állomása a Burzoé-féle középperzsa fordítás volt, melynek címe *Karirak és Damanak* az első könyvben („Barátok elvesztése”) szereplő Karataka és Damanaka nevű sakálókra utalva. Az eredeti indiaihoz hasonlóan ez a verzió is elveszett. Ennek két korai fordítása maradt fenn, egy 570 körül keletkezett ószír és egy 8. század első felében készült arab, mely változat szerzője Ibn al-Mukaffa, az abbasszida udvar titkára volt. Ibn al-Mukaffa jelentős változásokat eszközölt a szövegben, törölt mindent, ami a többistenhittel állt kapcsolatban, és nem egyezett az iszlám vallás tanításával. Őt fabulát illesztett a műhöz egy teljesen új egység részeként, melyben a cselszövő Dimna (Damanaka) pere olvasható. Így a fabulák hindu és buddhista vallásból származó amorális jegyeit, amit mondhatnánk úgy is, hogy némely történet „erkölcstelen erkölcsé”, sikerült az iszlám igazságérzetnek megfeleltetnie. Ibn al-Mukaffa változtatta a címet *Kalila ve Dimna-ra* (*Kalila wa-Dimna*).²⁶

Az arab változatról készült először egy kelet-afrikai fordítás (a mai Tanzániában), a 8. században, és 1000 körül egy görög, melyet a bizánci Simeon Seth kb. 80 évvel később, 1080 körül átdolgozott, mely a *Stephanites és Iknelates* címet kapta. Az arabból két héber fordítás is született, a korábbi Joel rabbi a 12. század elején Andalúziában készítette el. Az arab mellett az ő munkája volt az egyik alapja az 1251-es óspanyol verziónak. A *Pancsatantrát* 1270 körül Johannes de Capua fordította először latinra Joel rabbi könyvéből, melynek a *Directorium humanae vitae* címet adta. 1480-ban Anton Pforr *Buch der byspel der alten wysen von geschlechten der welt* címen ezt ültette át német nyelvre. Ezt követően holland, dán, izlandi nyelvre is lefordították. La Fontaine-re is hatással volt a mű, *Fabulái* 12 könyvének utolsó hat kötetében (1678/79, 1693) egy jó tucat mesét átvett,²⁷ melyek alapjául az 1644-ben Párizsban megjelent David Sahid d'Isaphan és Gilbert Gaulmin-féle francia fordítás szolgált. A francia változat címe *Le livre des lumières ou La conduite des rois, composé par le sage Pilpay, Indien* volt, és az 1494-ben, Huszain Vaiz által készített *Anvar i Suhaili* című arab verzió alapján született. Ugyanez az arab verzió volt az eredetije a *Humánum Náme* című, 1540-ben készült török nyelvű fordításnak is. Simeon Seth görög változata alapján adta ki Gottfriedus Starkius (Gottfried Stark) *Specimen Sapientiae Indorum veterum* címmel 1697-ben Berlinben újabb latin fordítását. Néhány, különösen a magyar fordítások szempontjából fontos verziót kiemelve érzékelhető az indiai tanmesegyűjtemény elterjedése.²⁸

A *Pancsatantra* magyar fordításainak sorát Rozsnyai/Rosnyai Dávid (1641–1718), Apafi Mihály erdélyi fejedelem „török deákja”, majd II. Rákóczi Ferenc tolmácsa készítette 1683-ban,²⁹ amikor Szamosújvárott raboskodott. A *Humajon Name* (*Humánum*

²⁶ Stamm, 17.

²⁷ Uo., 18.

²⁸ Uo., 17–18., Landau, Tabelle A.

²⁹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, XI. köt. Budapest: Hornyánszky V. 1906 [Reprint 1980–1981], 1315.

Náme) című török verzióból fordította a *Horologium Turcicum et speculum continuum de rebus in orbe externis et internis* (Török óra és folyamatos tükör a világban zajló külső és belső ügyekről) címmel, azonban nem a teljes szöveget ültette át magyarra.

A következő és egyben első teljes magyar fordítás, Báji Patay Sámuel *A' Régi Indusok Böltselkedések, azaz: példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetskéje* című munkája Gottfried Stark *Specimen Sapientiae Indorum veterum* latin nyelvű *Pancsatantra*-változatát vette alapul.³⁰ Ellentétben Rozsnyai kéziratban maradt munkájával, ez 1781-ben immár nyomtatásban látott napvilágot, Egerben. A harmadik magyar fordítás 1783-ban *Bidpai és Lokman*³¹ *indiai históriái és költött beszédei* címmel Kolozsvárott jelent meg. A *Pancsatantrát* olaszból Zoltán József kezdte el fordítani, de 1763-ban bekövetkezett halála miatt nem tudta befejezni, ezért Csehi/Tsehi András a francia alapján folytatta, fejezte be és adta ki azt. Utánnomásban Bethlenfalvy Géza és Wojtilla Gyula is közreadta ezt a Kőrösi Csoma Társaság kiadásában Budapesten 1972-ben.³²

A 19–20. századi magyar fordítások már az eredeti szanszkrit szöveget/szövegeket vették alapul. A *Hitópadésából* Brassai Sámuel, Vértessy Dezső,³³ Fiók Károly³⁴ is átültetett részleteket, Molnár Károly hagyatékából pedig 1959-ben Tóth Edit adott ki tizennégy mesét *Nárájana, hasznos tanítások a Hitópadésa meséiből* címmel.³⁵ A legteljesebb és legismertebb magyar nyelvű fordítás Schmidt Józsefnek (1868–1933), az indoeurópai összehasonlító nyelvészet egyetemi tanárának munkája, melynek címe *Pancsatantra, azaz ötös könyv. Az élet-bölcsességek régi indiai tankönyve az emberek és állatok világából való mulattató és tanulságos*

Báji Patay Sámuel (Kép forrása:
Patay Géza: Báji Patay család)

³⁰ GÁLOS Rezső: A Pancatantram és egyik magyar származéka. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 16/2 (1906), 190.

³¹ A címben szereplő Bidpai és Lokman név arab bölcsere, az arab nyelvű mesegyűjtemény nyugaton feltételezett szerzőire utal. Lásd a 13. jegyzetet.

³² *Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei*. (Franciából ford.): TSEHI András. (Közread.): BETHLENFALVY Géza/WOJTILLA Gyula. Budapest: Kőrösi Csoma Társaság 1972.

³³ A Hitopadesából. (Ford.): VÉRTESY Dezső. In: *A Losonczi Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értésítője* 1905–1906 (1906), 3–20.

³⁴ *Hitopadesa*. Nárájana. (Ford.): FIÓK Károly. Budapest: Franklin Ny. 1905.

³⁵ *Hasznos tanítások a Hitópadésa meséiből. Nárájana*. (Ford.): MOLNÁR István, (A versfordításokat átdolg.): NAGY László. (Jegyz., utószó): TÓTH Edit/CSILLAG Vera. Budapest: Európa 1959.

történeteknek versekkel tarkázott világhírű gyűjteménye. Ez a fordítás a *textus simplicior* alapján készült. Első kiadása 1924-ben³⁶ jelent meg, majd 1959-ben³⁷ és 1982-ben is kiadták, utóbb *Mesefolyamok óceánja*³⁸ címmel.³⁹ 1992-ben *Pancsatantra. Hindu tanmesék* címmel Balogh Barna fordításában, Balthazár Margit közreműködésével jelent meg.⁴⁰ Legutóbb 2010-ben Szántai Zsolt szerkesztésében adták ki Schmidt József fordítását.⁴¹

A báji kastély 1784-ben a templom falképén (Kép forrása: Patay Géza: Báji Patay család)

Ki volt Báji Patay Sámuel, a fordító?

Családjának első ismert őse, Patay Pál Bethlen Gábor, majd a Rákócziak híve volt. Tokaji házát 1627-ben mentesítették az adófizetés alól. A Patayak Északkelet-Magyarországon, Tokaj-Hegyalja környékén szereztek birtokokat.⁴²

Sámuel 1709. december 13-án született Patay (I.) Sámuel és Udvarhelyi Mária fiaként Taktabájon. Élete folyamán tovább gyarapította a családi birtokokat. Táblabírói tisztséget is betöltött. 1730-ban feleségül vette Szuhay Erzsébetet (1716–1765), a házasságból öt gyermekük született: Mária, Ferenc, József, Erzsébet, (II.) Pál.⁴³ Kezdetben Nyírmadán laktak, majd

³⁶ *Pancsatantra, azaz Ötös könyv: az életbölcösségnek régi indiai tankönyve: az emberek és állatok világából való mulattató és tanulságos történeteknek versekkel tarkázott világhírű gyűjteménye.* (Ford.): SCHMIDT József. Gyoma: Kner 1924.

³⁷ *Pancsatantra azaz Ötös könyv. Az életbölcösségek régi indiai tankönyve.* (Ford.): SCHMIDT József, (Bev., jegyz.): HARMATTA János/GYÖRY Miklós. Budapest: Magyar Helikon 1959.

³⁸ *Mesefolyamok óceánja. Válogatás a szanszkrit elbeszélési irodalomból.* (Vál., utószó, jegyz.): VEKERDI József, (Ford.): JÁNOSY István/et alii, (A versbetéteket ford.): NAGY László/et alii. Budapest: Európa 1982.

³⁹ <https://www.kagylokurt.hu/1006/tarsadalomtudomany/a-pancsatantra-nehany-jellemzoje-es-erkezesenek-utvonala.html> (utolsó letöltés: 2024. február 12.)

⁴⁰ *Pancsatantra. Hindu tanmesék.* (Gyűjt., ford.): BALOGH Barna. (Átdolg., kádenciák): BALTHAZÁR Margit. Budapest: Státikum K. – Jupiter K. [1992]

⁴¹ *Pancsatantra azaz Ötös könyv : az életbölcösségnek régi indiai tankönyve : az emberek és állatok világából való mulattató és tanulságos történeteknek versekkel tarkázott világhírű gyűjteménye.* (Ford.): SCHMIDT József, [Budapest]: Fapadoskonyv.hu 2010.

⁴² PATAY Tibor: 300 éve született a „Pancsatantra” című ősi indiai mű első magyar fordítója. In: *Sárospataki füzetek* 13/2 (2009), 139–140.

⁴³ NAGY Iván: *Magyarország családi czimereivel és nemzedékrendi táblákkal*, IX. köt. Pest: Ráth Mór 1862, 149.

1759 után Bájra költöztek, ahol a kastélyt Lieb Ferenc falképeivel és Patay Sámuel verses felirataival díszítették.⁴⁴ Szeretett feleségével 35 évig éltek együtt, akinek betegsége, majd 1765-ben bekövetkezett halála mélyen megrázta.

Patay Sámuel vallásos életet élő református ember volt, akit családja „istenes Sámuelként” vagy „tiszteletes Sámuelként” emlegetett. A Felső-Tisza-vidék református egyházának vezető személyisége, aki már 23 évesen részt vett a Bodrogkeresztúri Konventen. 1749-ben egyházkerületi értekezést írt, 1763-ban Bécsben Csabai Viktor Andrással vallási sérelmeik ügyében próbáltak eljárni, eredménytelenül. 1756–68 között megválasztották a Tiszántúli Református Egyházkerület főkurátorának. Báji otthona több egyházkerületi értekezletnek is helyet adott.

A Sárospataki Református Kollégium életét rendszeresen figyelemmel kísérte, anyagi támogatást nyújtott az iskolának, támogatta egyházát és a professzorképzést is. Levelei bizonyítják a pataki kollégiummal való szoros együttműködését.

II. József 1781-ben kiadott Türelmi rendelete nyomán ő építtette fel a báji református templomot.⁴⁵ Az építkezés 1782-ben kezdődött, a templomot 1784. november 10-én szentelték fel. A református templomok esetében szokatlan, különleges barokk freskókkal díszített templombelső egyedülálló. A freskókat Lieb Ferenc készítette, megörökítve rajtuk a Patay-címet és a báji kastély 18. századi képét. A templomfalakon Patay Sámuel versei olvashatók, melyek hitéről, istenfélelméről és irodalmi képzettségéről, tehetségéről tanúskodnak.⁴⁶ A templomhoz torony is épült, mely akkoriban még nem volt megengedett.

Sámuel tudományos felkészültségű, irodalmi műveltségű férfi volt, erről árulkodik 1780-ban elkészült *Pancsatantra*-fordítása, melynek 15 szakaszát erkölcsös versekkel látta el.

(Kép forrása: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, H. VIII. 65 saját fotó)

⁴⁴JÁVOR Anna: *Lieb Ferenc, egy rokokó festő Felső-Magyarországon*, Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet 2019. 130. A 128. jegyzet arról tanúskodik, hogy egy próbafeltérás során előkerült a vers néhány strófája.

⁴⁵PATAY Géza/TÉCSŐI MÓRICZ Béla: *A Báji Patay család*. [s.l.]: [Szerző] 2013, 79–91.

⁴⁶Jávor, 78–80. Jávor Anna véleménye szerint a családi hagyománnyal ellentétben a református templomban található feliratok Bánhorváti János (1761–1824) helybéli prédikátor költeményei lehetnek.

Másik művét 1788-ban, halála évében írta, *Egy jó atyának fiait oktató tanítása, melyet tanulásnak kedvéért idegen országokra ki ment, és ott két ifiakkal szoros barátságban esett szerelmes fiának azokkal való társalkodásában és a keresztyén hitnek nevezetesebb ágazatiról való egygyütt beszélgetésben kívánt előadni* címmel. A könyvet Lipcsében adták ki.⁴⁷

Mennyiben tér el a Régi Indusok Böltselkedések szövegváltozat az eredeti alapján készült 1992-es Balogh Barna-féle Pancsatantra-fordítástól?

Patay Sámuel fordítása elején, az Eszterházy püspökhöz szóló ajánlásban is megemlékezik a mű arab, görög, latin és francia nyelvű változatairól, és a mű bevezetésében Persóét, a perzsa, valamint Simeont, „Setnek bölts Mesteré”-t, a görög fordítót is nevesíti. Megírja, hogy arab nyelven *Killille és Dimne*, deákul pedig „*Coronarius Vestigator* az az; nyomozva öszve szerkesztetett oktatásnak módja”⁴⁸ a címe. Gálos Rezső kutatása alapján ismert, hogy Patay Gottfried Stark 1697-ben, Berlinben megjelent, *Specimen Sapientiae Indorum veterum* című munkáját fordította magyarra.⁴⁹

A mű 15 szakaszból áll, mindegyik szakasz végén (kivétel az első szakaszé, mely a másodikéval együtt a második szakasz végén áll) alexandrinusokba szedett erkölcsi tanulság olvasható, mely a fordító saját szerzeménye.⁵⁰

A kerettörténetnek és minden szakasznak Abessalamon, az Indusok királya a főszereplője, aki felszólítja egyik bölcsét, hogy magyarázzon meg neki egy-egy adott szituációt. Az I. szakasz a Pancsatantra első könyvének, a Barátok meghasonlásának felel meg, bár a több évszázados szövegromlás/szövegváltozás erősen megváltoztatott benne bizonyos elemeket, például a három hercegből egy kereskedő három léha fia lett, akik végül meghallgatták apjuk tanácsait. Így indult el a legidősebb fiú kétökrös szekérével, melyből az egyik ökröt végül sorsára kellett hagynia. Az állat, túlélvén a nehézségeket, összebarátkozott az oroszlánal. Az ő barátságukat tette tönkre Iknalates, a sakál (Patay fordításában thós) addig-addig intrikálva, míg az oroszlán megölte a bikát. Az eredeti verzióban az első könyv kerettörténete szerint egy kereskedő egyik legszebb bikája került szorult helyzetbe, mely végül összebarátkozott az oroszlánal, aki az intrika hatására megölte. A II. szakasz, Iknalates pere az eredeti *Pancsatantrában* nem szerepel, ez az arab közvetítés során került a műbe, hogy erkölcsi elégtételt szolgáltatva megfeleljen az iszlám és később a keresztyén európai erkölcsi elveknek. A más kultúrkörben

⁴⁷ Szinnyei, X. köt., 478.

⁴⁸ Báji Patay, 1–2. A félreértett cím magyarázatát lásd a lentebb, az 53. jegyzetben.

⁴⁹ Gálos, 185.

⁵⁰ BEÖTHY Zsolt: Rosnyai és a Horologium Turcicum In: *Századok* 20/9 (1886), 811.

való értelmezhetőség az oka, hogy például a Visnu istent vagy más hindu istenségeket megjelenítő mesék is kimaradtak Patay (és forrásai) fordításából.⁵¹ A III. szakasz a barátok megtalálásáról szól, a IV. szakasz pedig arról, hogy miként lehet megismerni az olyan ellenséget, aki jó barátnak tettei magát. Az V. szakaszban a király azt kéri a bölcstől, mondja meg, hogyan szokták elveszteni a megszerzett értékeket. A VI. szakaszban a hebehurgya cselekvés könyvét ismerhetjük fel. A VII. szakaszban az uralkodó arra kíváncsi, hogy egy birodalom megtartásához mire van leginkább szükség: békés türelemre, előrelátásra vagy adakozó jótéteményre? A VIII. szakasz kérdése arra vonatkozik, hogy miképpen egyezhetnek meg ellenségek egy veszedelemben. A IX. szakaszban az uralkodó azt kérdezi, hogy hogyan kell elkerülni az ellenségeskedést, és kiismerni a bosszúállókat. A X. szakaszban a király arra szeretne választ kapni, miképpen tudná kiengesztelni azokat, akiket megsértett. A XI. szakaszban azt szeretné megtudni a bölcstől, hogy kivel kellene jót tennie, és kinek kellene hinnie. A XII. szakaszban feltett kérdés arra keresi a választ, hogy miként lehet szegényből gazdag valaki, a szerencséből pedig boldogtalan. A XIII. szakaszban a király azt kérdezi a bölcstől, hogyan tanulhat valaki az őt ért sérelmekből, szerencsétlenségekből, s hogy felejtethi el, hogy ő maga is okozott sérelmeket másoknak. A XIV. szakaszban a bölcsnek arra a kérdésre kell válaszolnia, hogy milyen tanácsokat érdemes elfogadni. Az utolsó, XV. szakaszban arra kíváncsi a király, hogy miként érheti el az ember, hogy ne legyen telhetetlen, nehogy azt is elveszítse, amivel bír.⁵²

⁵¹ Stamm, 17.

⁵² Báji Patay, eredeti szövegében a különböző szakaszok címe a következő I. szakasz. *ebben Stefanitesről és Iknelatesről illy példázat adatik elő.* 2. II. szakasz. *Parantsolá annakutána a' Király azon böltsnek, adná elő mitsoda ki menetele let Iknelatesnek a' bika meg öletése után.* 104. III. szakasz. *Monda a' Király : ez előmben adott példát már meg-érttettem, de most ollyakrúl mondj előttem példát, a' kik hív barátságba kaptsolva vagynak, és abban fogytig meg-is maradnak.* 140. IV. szakasz. *Ezeket e' szerint a' Királynak a' bölts elő adván, monda nekie , már azt megérttettem ezen példábúl , mi kívántatik az igaz barátságra ; most azt adná elől , mimódon lehet meg-ismérni az olly ellenséget, a' ki magát jó barátnak lenni tsak tettei.* 185. V. szakasz. *Továbbá monda a' király : e' példát jól meg-érttettem : de meg is magyaráznád-meg, 's adná előlbe , hogy az, a' ki valamit kívánt, 's el-érte, de jól meg-örzeni nem tudja, mi módon szokta azt ismét el-veszejteni.* 243. V. szakasz. *A' király szavait ismét kezdé : ezt is meg-érttettem bölts mesterem ! már mondanád meg, kibe lehet az ollyat hasonlítani, a' ki valamelly dolognak vége vitelére felelebb siet, és minekelőtte benne munkás lenne , szinte ugyan gerjedez előre annak valóságát meg-tudni.* 262. VII. szakasz. *Monda a' király : ezt is jól meg-érttettem ; már most akarnám tudni , mi módon tarthatja-meg a' király a' maga birodalmát, és miben áll annak boldog fen maradása ; békességes tőrésben e' , előre való látásban e' , avagy adakozó jó téteményben?* 270. VIII. szakasz. *Továbbá monda a' király a' bölts mesternek ; ezeket is meg-érttettem ; de azt magyarázd már meg nekem : mimódon egyezhetnek-meg egy más közt való két nagy ellenségek a' veszedelemben , mellyből ki-menekedvén ismét egy másnak ellenségeivé lésznek?* 302. IX. szakasz. *Továbbá így szólítá-meg a' király a' bölts mestert : már azt meg-érttettem ; hanem most , miképen kellessek az ellenségeskedéseket el-kerülni , és a' bosszú állókat ki esmérni.* 314. X. szakasz. *A' király ismét mondá a' bölts mesternek ; már azoknak állapotjokat által láttam, a' kik egymást gyűlölik ; taníts-meg még arra is , miképen*

Mint látható, a VII. szakasztól a könyv már nem egyezik a szanszkrit *textus simplicior* alapján készült modern fordításokkal.

Gálos Rezső alapos vizsgálata után írta, hogy Báji Patay Sámuel a fordításának alapjául választott latin változatot szinte szóról szóra ültette át magyar nyelvre. Amennyiben Patay eltér Stark szövegétől, az abból ered, hogy félreértette a latint, amint az a mű elején: „Coronarius Vestigator az az; nyomozva öszve szerkesztetett oktatásnak módja” mondatban olvasható.⁵³ Különbőség a fordítások között, hogy Stark az egész fordítás végén foglalja össze az egyes szakaszok tárgyát, Patay pedig az egyes szakaszok végén összegezte versekben a tanulást. A *Régi Indusok Böltselkedések* szövegében szereplő emberek nevében már nem ismerhetők fel az eredeti szanszkrit változat nevei, melynek oka a sok fordítással járó szövegromlás.

Az állatnevek is sokszor változnak, aminek olyan oka is lehet, hogy Patay nem tudta lefordítani az adott szót, mint például a sakál, a thós és likopanther esetében, melyeket páductól és farkastól fajzott állatoknak ír le,⁵⁴ vagy a haltzion madár (az eredeti történet szerint fűrj) és a nereis állat, mely viszont maga a tenger.⁵⁵ Sokszor helyettesíti vagy cseréli fel a különböző állatokat, például gém helyett hattyúról,⁵⁶ időnként sakál helyett rókáról,⁵⁷ poloska helyett bolháról,⁵⁸ delfin helyett teknősről⁵⁹ és szucsí madár helyett hollóról⁶⁰ ír. A Varjak és baglyok háborújában is hollókról, nem pedig varjakról szól.⁶¹ Nyelvtörténeti, nyelvújítási szempontból is sok érdekes

lehesen a' királyoknak meg-engesztelni azokat , kiket magok gondatlanságokból meg-sértettek , 's magoktól el is űztek. 331. XI. szakasz. A' király monda a' bölts mesternek ; ezen példát is értem , már most mondanád meg énnekem , kivel kelletik a királynak jól tenni , 's kinek kelletik binni? 355. XII. szakasz. Mondá a' király : ezt jól meg-érttettem ; már most azt is beszélnéd elől : miként lehet az meg , hogy valamely szegényből gazdagá legyen valaki ; szerentsésből ellenben boldogtalan. 366. XIII. szakasz. Továbbá mondaná a' király : ezen példát is meg-érttettem ; mondanád már meg nekem , miként felejtethi-el valaki az olly sérelmeket , mellyeket másoknak okozot , noha más ő neki semmi kárt nem tet , és , ha történne , hogy maga gonosszal illetetne , mind abból , mind pedig a' másokon esni szokott szerentsétlenségekből miképen tanulhat. 377. XIV. szakasz. A' király viszont monda a' böltsnek : helyesen mondád , és én magam is ezzel tartok ; de taníts meg már arra is , minemű tanácsokat kelletik szerzeni ; 's azokból , mi hasznos lehet reményleni? 387. XV. szakasz. A' király monda ; már ezt is tudom ; utoljára ezen kérdésemre felelj : mi az oka , hogy azt az embernek ne is kellessék kívánni , a' mit el-nem érhet ; azt pedig miként kell távoztatni , hogy az ember el ne veszítse , a' mivel bír? 396.

⁵³ Gálos, 182. Magyarázata alapján a *Coronarius et Vestigator* (a sakálok neveit tartalmazó) címet próbálta sajátos etimológiával a *Specimen Sapientiae Indorum Veterum* címmel összeegyeztetni.

⁵⁴ Báji Patay, 8.

⁵⁵ Uo., 80.

⁵⁶ Uo., 47.

⁵⁷ Uo., 27.

⁵⁸ Uo., 64.

⁵⁹ Uo., 243.

⁶⁰ Uo., 91.

⁶¹ Uo., 185.

adatot találhatunk a műben, ilyen például a publikán⁶² madár alakja, mely papagáj⁶³ vagy pelikán⁶⁴ is lehetett a latin változatban.

A Régi Indusok Bóltselkedések megjelentetése, kiadása, utóélete

A könyv, amint a címlapján olvasható, 1781-ben jelent meg Egerben, a Püspöki Nyomdában szép, színvonalas kivitelben, Tischler Antal egri mester három rézmetszetével, melyek közül az első hiányzik a könyvtárban őrzött példányokból. Az Eszterházy püspöknek szóló ajánlás és köszönet 1780. mindszent havának (október) 28. napján íródott. Az olvasóhoz címzett bevezetés 1780. karácsony havának (december) 13. napján készült el. A fordítás kézírata tehát legkésőbb 1780. december végén kész volt, ekkor kerülhetett a nyomdába, ahol a következő hónapok valamelyikében jelent meg. Sajnos, a líceumi nyomda számadásai csak 1794-től állnak rendelkezésre, ezért nem tudjuk pontosan megmondani, mikor és hány példányban adták ki a művet. Báji Patay Sámuel Eszterházy Károlyhoz címzett levele⁶⁵ alapján annyi bizonyos, hogy a fordító 1781. október 14. előtt pár nappal Egerben járt, ahol nem sikerült személyesen találkoznia a püspökkel. Ekkorra már kinyomtatták a könyveket, ezekből juttatott 12 példányt Eszterházyinak, és ahogy írja, „hagytam még néhány százat a könyv nyomtatónál”. Ezek közül is, ha szeretne még további példányokat a püspök, az övé lehet, mert „nagy szerencsémnek fogom tartani, hogy ha csak valamely részben is helyet találанд csekély írásom Excellenciád kegyelmes tekintete előtt”. E levél elején is, mint a könyv ajánlásában,

Tischler Antal rézmetszete, mely a Főegyházmegyei könyvtárban található példányokból hiányzik (Kép forrása: https://mandadb.hu/dokumentum/1189125/Bolcselkedesek_1781.pdf)

⁶² Uo., 314.

⁶³ CZUCZOR Gergely/FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, V. köt. Pest: Athenaeum 1870, 361.

⁶⁴ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 3. köt. (Főszerk.): BENKŐ Loránd. Budapest: Akadémiai 1976, 300.

⁶⁵ Magyar Nemzeti Levéltár, Heves Vármegyei Levéltára, XII-3/F VI. classis, Vegyes iratok, Eszterházy püspökhöz intézett levelek 12.nd. Patay Sámuel, Báji, 1781.

a fordító mérhetetlen háláját fejezi ki Eszterházy Károlynak, aki a könyvet kiadta. Mecénását olyan embernek tartja, aki a magyar nyelv, a magyarság felvirágoztatását éppúgy támogatja, mint az erkölcsi megújulást, és mindezekért anyagi áldozatokat is képes hozni.

A könyvből a nyomdában 1794-ben 398 bekötetlen példány volt, ezek darabját 27 krajcárért árusították.⁶⁶ Bár nem minden évből van meg a kimutatás, de 1817-ig követhetjük a könyv forgalmát, amelyből eddigre 60 darabot adtak el; ekkor a nyomdában még 338 példány maradt belőle. 1794-ben a nyomdai kimutatásban olvasható, hogy a kolozsvári raktárban tíz példány van megőrzés alatt. Feltételezhetően ezek közül kerülhettek vissza 1818-ban a nyomdába, ekkor ugyanis a példányok száma 343-ra nőtt.

Az egri Főegyházmegyei Könyvtárba a mű nem Eszterházy püspök idején került be. Több dolog is utal erre: egyrészt nem szerepel a könyvtár első, 18. század végi, valószínűleg Büky József által összeállított nyilvántartásában, sem a másodikban, melyet a 18. század végére, 19. század elejére datálnak. A könyv először a 19. század közepén készült katalógusban szerepel, H. VIII. 65 helyrajzi számmal.⁶⁷ A mai napig is ezen a helyen található.⁶⁸ A könyv kötése is a 19. századra tehető.

A könyv első említését Kazinczy Ferencnél olvashatjuk, aki 1789. október 22-én Egerben járva találkozott Eszterházy püspökkel is, akiről elismeréssel ír abból a szempontból is, hogy „s én ebben is tisztelem őexcellenciájának, a püspöknek bölcsességét, hogy ezen munkát⁶⁹ nem gátolja ugyan, de Egerben nem nyomtatja; holott másoknak írásait, amilyen példák az indusok bölcsessége (profanus mind maga a könyv, mind maga a fordító), tulajdon műhelyéből s tulajdon költségeivel bocsátotta ki”.⁷⁰ Egyébként Kazinczy könyvtárában is megtalálható volt a mű.⁷¹

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának 1790. évi leltárkönyvében már szerepel a könyv, mely feltételezhetően a kollégiummal ápolt jó kapcsolata miatt Báji Patay Sámuel ajándéka lehetett.⁷² A Magyar Tudós Társaság könyvtárának több más egri kiadvánnyal együtt Joó János ajándékozta a *Régi Indusok Böltselkedéseket*

⁶⁶ Főegyházmegyei Levéltár (Eger), Archivum Vetus 596.

⁶⁷ Főegyházmegyei Könyvtár (Eger), MS 2123 Katalogus Vol. I. 4185/7364 számon.

⁶⁸ 2016-ban Hibay Györgyné ajándékozott a Főegyházmegyei Könyvtárnak egy másik példányt, melynek címlapja hiányzik, állapota pedig rosszabb, mint a könyvtár barokk teremében őrzött köteté.

⁶⁹ Szaicz Leo munkáira vonatkozik Kazinczy megjegyzése.

⁷⁰ KAZINCZY Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi 1979, 559.

⁷¹ GULYÁS József: Kazinczy mint gyűjtő. In: *Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon*. (Szerk.): Kiss Endre József. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei 2006 (Acta Patakina XIX.), 134.

⁷² Éger Gábor, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára könyvtárosának tájékoztatása alapján.

1835–36-ban.⁷³ Egyetérthetünk tehát Voigt Vilmos véleményével, hogy Patay munkája a maga idejében elterjedt volt.⁷⁴

A 19. század utolsó évtizedeitől kezdve a könyv jelen van a magyar irodalomtörténetben. 1886-ban Beöthy Zsolt⁷⁵ írt róla, 1891-ben szerepelt a Petrik Géza által összeállított *Magyarország bibliographiájában*,⁷⁶ még a *Magyar Pedagógiai Szemlé*ben is megemlékezik róla Németh Gerő 1887-ben.⁷⁷ Gálos Rezső 1906-ban jelentette meg az *Irodalomtörténeti Közlemények* 2. füzetében *A Pancsatantram és egyik magyar származéka* című tanulmányát.

Az utókor Patay művét a magyar regény műfaj előzményének, a széppróza egyik fejlődési állomásának tekinti.⁷⁸ Azon fordítások és adaptációk közé sorolja, melyek a magyar közönség olvasás iránti növekvő igényét éltették.⁷⁹

Báji Patay Sámuel *Régi Indusok Böltselkedések* című könyvének jelentőségét abban látom, hogy a fordító egy világirodalmi jelentőségű művet, a több mint 1000 éves *Pancsatantrát* fordította le az akkor formálódó magyar olvasóközönség számára. Ugyanakkor Eszterházy Károly egri püspök mecénási tevékenységének egy jellemző és nagyon szép példája is egyben. A főpap több okból is elzárkózhatott volna a könyv kiadásától, hiszen a szerző elhivatott református volt, a könyv pedig a távoli „pogány” India bölcsességét teszi közkinccsé. Mindezek ellenére megjelentette a művet Eszterházy, aki elkötelezett katolikus főpap volt, és akinek fontos volt az erkölcsi megújulás, így a reformoktól sem zárkózott el. Lényeges célja volt, hogy legyenek kiművelt emberfők az egyházmegyéjében, ezért próbált egyetemet alapítani Egerben. Patay Sámuel „példákkal jó erkölcsökre tanító könyvecskéjének” kiadásával pedig újabb lehetőséget adott a magyar nyelv és irodalom felvirágzására.

⁷³ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 3. köt. Buda: Magyar Királyi Egyetem 1857, 224.

⁷⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HAJB_DERI_1979/?query=R%C3%A9gi%20indusok%20b%C3%B6ltselked%C3%A9sek&pg=315&layout=s, 314. (utolsó letöltés: 2024. február 12.)

⁷⁵ BEÖTHY Zsolt: *A magyar szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*, I. köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1886.

⁷⁶ PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712-1860*, III. köt. Budapest: Dobrowsky Á. 1891, 52.

⁷⁷ NÉMETH Gerő: Egy régi érdekes könyv. In: *Magyar Pedagógiai Szemle* 8/10 (1887), 307–308.

⁷⁸ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai 1980, 659., TARNAI Andor: A regény kezdetei. In: *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. (Szerk.): KLANICZAY Tibor Budapest: Akadémiai 1964, 549.

⁷⁹ BITSKEY István: *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet 1997 (Studia Agriensia 16), 121.

TENGELY ADRIENN

EGY FALUSI VALLÁSI TÁRSULAT MŰKÖDÉSE
A 18. SZÁZADBAN A TARNASZENTMIKLÓSI
BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA TÁRSULAT PÉLDÁJA ALAPJÁN ¹

A vallási társulatok első virágkorának Magyarországon a késő középkort tekinthetjük, amelyet azonban derékba tört a reformáció és a török hódoltság.² A királyi Magyarország területén a reformáció megrázkódtatásai után a 17. században a katolikus megújulás jegyében újjászerveződött a vallási élet, amely a 18. század első felében a török alól felszabadított területekre is kiterjedt. Ez a vallási társulatok újabb, úgynevezett „barokk” felvirágzását eredményezte, melynek kapcsán Tüskés Gábor és Knapp Éva 1304 társulatot tudott beazonosítani Magyarországon 765 településén, Szlavónia és Horvátország nélkül.³ Alapvető különbség volt a középkori társulatokkal szemben, hogy a barokk társulatok minden társadalmi réteget átfogtak, s már nemcsak városokban működtek, hanem nagy számban létrejöttek falvakban is, bár a kisebb településeken általában csak egy társulat működött, szemben a városokkal, ahol akár tucatnyi is létezhetett egyidejűleg.⁴ Az eddigi kutatások elsősorban a népesebb és gazdagabb városi társulatokkal foglalkoztak, melyekről általában források is nagyobb számban maradtak fenn,⁵ míg a kisebb

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium 'Új Nemzeti Kiválóság Programjának' (ÚNKP) 23-5 kódszámú, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest: Egyetemi Nyomda 1940; KUBINYI András: Vallásos társulatok a késő középkori magyar városokban. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 9/1–2 (1998), 123–134., Marie-Madeleine DE CEVINS: *Koldulórendi konfraternitások a középkori Magyarországon (1270 k. – 1530 k.)*. Pécs: PTE Egyháztörténeti Kutatóközpont 2015 (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 6).

³ TÜSKÉS Gábor/KNAPP Éva: Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. In: *Néprajzi Látóhatár* 1 (1992), 14.

⁴ A 18. századi vallásos társulatok átfogó, illetve gyűjteményes bemutatását ld. JUHÁSZ Miklós: Magyarországi konfraternitások a barokk korban. In: *Katolikus Szemle* 58/6 (1944), 161–169., Tüskés/Knapp, 8–36., *Barokk vallásos közösségek*. (Szerk.): BOGÁR Judit/DÉRI Eszter (Pázmány Irodalmi Műhely/Lelkiségtörténeti tanulmányok 15) Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2017., KÁDÁR Zsófia: Vallásos társulatok a 17–18. századi Magyar Királyságban. In: *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig*. (Szerk.): SZOKOL Réka/SZÖNYI Szilárd, Budapest: Jezsuita Kiadó 2021, 164–179., Néhány nagyobb terület társulatainak átfogó ismertetése: HORVÁTH József: Vallásos társulatok a Győri Egyházmegyében. In: *A Győri Egyházmegye ezer éve*. (Szerk.): KISS Tamás. Győr: Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár 2000, 90–95., SZULY Rita: Társulatok a 18. századi vasvári főesperességben. In: *Hitélet és vallásos kultúra a Kárpát-medencében*, 11. (Szerk.): PILIPKÓ Erzsébet/FOGL Krisztián Sándor. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum 2021, 215–241.

⁵ KNAPP Éva: Vallásos társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás Kassán a XVII–XVIII. században. In: *Századok* 129/4 (1995), 791–814., HORVÁTH József: Győri kongregációk a 18. század közepén. In:

falusi társulatok élete többségében homályban maradt. Csak ritka esetben készültek ezekről feldolgozások, holott egy-egy településen nemcsak a vallási, hanem a társadalmi élet meghatározó tényezőinek is számíthattak,⁶ így rendkívül indokolt ezen közösségek vizsgálata.

Az Egri egyházmegye területén egyes mezővárosokban – elsősorban Gyöngyösön – a török megszállás alatt is működtek vallási társulatok, amelyek azonban alapvetően a késő középkori vallásosság továbbélésének tekinthetők.⁷ A 18. század elején – sőt,

Népi vallásosság a Kárpát-medencében, III. (Szerk.): L. IMRE Mária. Pécs: Baranya Megyei Múzeumi Igazgatóság 2000 (Dunántúli Dolgozatok/[D] Néprajzi sorozat), 160–170., MOLNÁR Antal: *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. Budapest: METEM 2005 (METEM Könyvek 49), 124–136., SZELESTEI NAGY László: Jézus Szíve Társulatok a Kárpát-medencében a 18. században. In: *Magyar Sion* 6/2 (2013), 195–204., SZELESTEI NAGY László: A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században. In: *Az ábitat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*. (Szerk.): BOGÁR Judit. Piliscsaba: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely/Lelkiségtörténeti tanulmányok 4), 203–218., FARMATI Anna: Mennyről szállott Jerusalem. A kolozsvári Szentháromság Társulat mint mennyország. In: *Menny és pokol a barokk kori ember életében*. (Szerk.): BÁTHORY Orsolya. Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely/Lelkiségtörténeti tanulmányok 7), 111–120., KÁDÁR Zsófia: Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671). In: *Századok* 148/5 (2014), 1229–1272., MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: A 18. századi győri Szent László-tisztelet és a konfraternitások kapcsolata. In: *Amicitia. Tanulmányok Tuskés Gábor 60. születésnapjára*. (Főszerk.): LENGYEL Réka. Budapest: Reciti 2015, 114–124., SZULY Rita: Adalékok a győregyházmegyei laikus vallásos társulatok történetéhez. A soproni Congregatio Agoniae Christi (1661–1778). In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. (Szerk.): ARATÓ György/NEMES Gábor/VAJK Ádám Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár 2016, 495–520., GYULAI Éva: A sárospataki jezsuiták Agonia Christi Társulata a 17. század második felében. In: Bogár/Déri, 89–98., KÁDÁR Zsófia: Középkori eredetű vallásos testvérületek és barokk társulatok kapcsolata: a soproni Krisztus Teste konfraternitás példája. In: Bogár/Déri, 135–143., SZULY Rita: Jesuits and their Confraternities in Győr and Sopron during the 18th Century. In: *Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter. Monastica historia*, IV. Praha: 2019, 359–383.

⁶TÓTH János: *A barkai Skapuláré Társulat története*. (Közreadja): BARNÁ Gábor. Szeged: JATE Néprajzi Tanszék 2002 (Devotio Hungarorum 8), BARNÁ Gábor: A Szent Skapuláré barkai gyülekezete és lelkiisége. In: Bogár/Déri, 31–42.; TENGELY Adrienn: The Eucharist Associations in the Apátfalva Archidiaconal District in the time of Bishop Károly Eszterházy (1767–1785). In: *Történet – emlékezet – társadalom: Tanulmányok a Barkóságról*. (Szerk.): ALABÁN Péter. Ózd: Uraj-Susa Jövőjéért Általános Védelmi, Bűnmegelőzési, Településszépítő Egyesület 2017 (Studia Barkonum 5), 47–54. Bár nem korabeli dokumentumokat közöl, de egy barokk eredetű falusi társulat működését ismerteti BARNÁ Gábor: *A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai*. Szeged: JATE Néprajzi Tanszék 1996 (Devotio Hungarorum 3).

⁷LÉNÁRT Andor: Vallásos konfraternitások Gyöngyösön a XVII–XVIII. században. In: *Archivum* 2 (1974), 33–46., LÉNÁRT Andor: A konfraternitások mint szőlőműves céhek. In: *Archivum* 4 (1975), 96–102., KECSKÉS Péter: Oppidum és konfraternitas. A gyöngyösi Szent Lélek Társulat. In: *Nép-Nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára*. (Szerk.): BALÁZS Géza/SELMECZI KOVÁCS Attila. Budapest: Néprajzi Múzeum 1992, 63–73., Molnár, 118–124., LÖFFLER Erzsébet: A gyöngyösi Szent Borbála Kongregáció és az iparos céhek. In: *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században*. (Szerk.): HORVÁTH István. Eger: Egri Érseki Vagyongazdálkodási Központ 2020, 31–40.

néhány esetben már a 17. században – ezek mellett megjelentek az új típusú, széles nemzetközi hálózattal rendelkező barokk társulatok is – főleg Mária-kongregációk, Agonia Christi Társulatok, ferences harmadrend és kordás társulatok –, elsősorban a szerzetesrendek, főként a jezsuiták és a ferencesek tevékenységéhez kapcsolódóan.⁸ Azonban a társulati élet széles körű megszervezésének megindítása Barkóczy Ferenc püspöknek (1744–1761) köszönhető, aki 1757-ben Egerben megalapította az ekkor már az egész katolikus világban elterjedt Oltáriszentség Társulatot. Tevékenységét lelkesen folytatta Eszterházy Károly püspök (1761–1799) is, aki felkarolva a kezdeményezést, az egész egyházmegyében elterjesztette ezt a társulati formát.⁹ Ebből adódóan az Egri egyházmegyében kimutatható mintegy 240 vallási társulat¹⁰ döntő többsége Oltáriszentség Társulat volt, s csak jóval kisebb számban működött Szentháromság Társulat, Szent Kereszt Társulat, Agonia Christi Társulat, különféle Szűz Mária társulatok, Rózsafüzér Társulat, Szent Anna Társulat, valamint ferences kordás társulat és harmadrend.¹¹

Vizsgálatunk helyszínét, Tarnaszentmiklóst 1424-ben említik először a források. Középkori birtokosa, a Pálóczy család a 16. század elején az egri káptalanra hagyta, mely 1527-től kezdve a település földesura lett. A török megszállás alatt többször is elnéptelenedett, azonban a káptalan engedélyével 1752-ben újratelepült, elsősorban a szomszédos Pélyről. 1775-ben már 478 fő élt a településen. Egyházigazgatási szempontból kezdetben Pély filiája volt, de 1780-ban önálló plébániává vált.¹²

A tarnaszentmiklósi Boldogságos Szűz Társulat eredete a következő. Jászapátiban 1693-ban alapítottak egy Szűz Mária Társulatot,¹³ melynek leánytársulataként jött létre a pélyi Boldogságos Szűz Társulat 1736-ban.¹⁴ Az újratelepítéskor az átköltöző

⁸ Knapp, 791–814., Molnár, 124–136., MIHALIK Béla Vilmos: *A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban (1687–1746)*. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont/Történettudományi Intézet 2020 (Magyar történelmi emlékek/Értekezések), 167–174.

⁹ HORVÁTH István/TENGELY Adrienn: Az egri egyházmegyei Oltáriszentség Társulatok 1783-as regulája. In: „Leborulva áldlak...” *Az Oltáriszentség és az Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában*. (Szerk.): BARNA Gábor. Budapest: Szent István Társulat 2020, 63–76.

¹⁰ Tüskés/Knapp, 14.

¹¹ Egri Főegyházmegyei Levéltár/Archivum Vetus (a továbbiakban: EFL AV), 3199: Tabellae Congregationum. A vallásos társulatok felsorolása társulattípusonként az Egri egyházmegyében (az 1780-as évek közepéről).

¹² Soós Imre: *Heves megye községei 1867-ig*. Eger: Heves Megyei Levéltár 1975, 477–478., Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Budapest: Szent István Társulat 1985, 256–257. Tarnaszentmiklós plébániává válásának részletes története: MIHALIK Béla Vilmos: The Making of a Catholic Parish in Eighteenth-Century Hungary. Competing Interests, Integration and Interference. In: *Hungarian Historical Review* 10/4 (2021), 675–705.

¹³ *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1766–1767*. Eger: 1997, 217; Mihalik (2020), 88., 135., 168., 170–171.

¹⁴ *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei*, 243., MIHALIK Béla Vilmos: A plébános és a gonosz szolgáló. Egy falusi plébánia létrejötte és regionális jelentősége. In: *Papok a 18–20. szá-*

pélyi személyek között valószínűleg voltak társulati tagok, így ez a társulati forma átkerült Tarnaszentmiklóásra is. Önálló társulat azonban ekkor még nem jött létre, az 1766. évi *canonica visitatio* még csak a pélyit említi. Erre valószínűleg csak 1780 körül, a plébániává válás kapcsán került sor. Nem tudni, hogy addig a társulati tagok átjártak-e Pélyre részt venni a társulati miséken, vagy pedig még a pélyi társulathoz tartozóan, de esetleg már külön tartották azokat az 1755 körül felépült új templomukban.¹⁵ Mindenesetre a két társulat folyamatos szoros kapcsolatát mutatja, hogy mindkettő azonos regula szerint működött.¹⁶

A tarnaszentmiklósi társulat célkitűzése és fő feladata Szűz Mária kiemelt tisztelete volt, melynek eszközei voltak: Szűz Mária hét főünnepének¹⁷ különös tisztelettel történő megülvése szentmischallgatással és gyertyás körmenettel,¹⁸ a falu templomában található Szűz Mária-oltár¹⁹ fenntartása és díszítése, valamint a szintén a templomban elhelyezett öltöztethető Mária-szobor ruhákkal való ellátása, amelyről alább még részletesen lesz szó.

1784-ben a társulat taglétszáma 40 fő volt,²⁰ amely a fent említett 1775-ös összeírás adatai alapján a település lakosságának mintegy tizedét jelentette. A társulat szabályzatában a legtöbb barokk társulathoz hasonlóan nem volt nem, kor vagy társadalmi helyzet szerinti korlátozás, így gyakorlatilag bárki tagja lehetett. A belépés feltétele igen egyszerű volt: töredelmes bűnbánat, gyónáshoz és szentáldozáshoz járulás, valamint egy ima elmondása a keresztny fejedelmek egységéért,

zadi lokális közösségekben. *Történetek találkozása.* (Szerk.): BÁRTH Dániel. Budapest: MTA – ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport 2021, 71.

¹⁵ Soós (1985), 257.

¹⁶ A tarnaszentmiklósi *regula* címlapján a megjegyzés: „Mellyekkel az Pélyiek is élnek”.

¹⁷ A korban az alábbiak számítottak Szűz Mária főünnepének: Mária fogantatása (dec. 8.), születése (Kisboldogasszony, szept. 8.), Jézus fogantatása (Gyümölcstől Boldogasszony, márc. 25.), Mária látogatása Erzsébetnél (Sarlós Boldogasszony, júl. 2.), Mária tisztulása (Gyertyaszentelő Boldogasszony, febr. 2.), Mária mennybevétele (Nagyboldogasszony, aug. 15.). RÁTZ András: *Liturgika, vagy a romai keresztny katolika anyaszentegyház szertartásainak magyarázattya*, III. Esztergam (sic!): 1826, 113–114., A *regula* azonban többször is hét ünnepről beszél, de azonosíthatatlan, hogy melyik volt a hetedik a számos egyéb Mária-ünnep közül. Ezek ismertetését ld. Rátz, 106–209.

¹⁸ EFL AV 3199. Tabellae Congregationum. Tarnaszentmiklós. Az Tarna Szent Miklóson Levő Boldogságos Szűz Congragatiojanak Regulai ekképpen következnek... (továbbiakban: Regula) 3. pont.

¹⁹ Elképzelhető, hogy ezen oltáron állt a tarnaszentmiklósi templom 18. század második feléből származó színezett fa Immaculata-szobra. *Heves megye műemlékei*, III. Budapest: Akadémiai 1978 (Magyarország műemléki topográfiája 9), 635.

²⁰ Ezen adatot az 1784-es tagdíjak összegéből tudtuk kikövetkeztetni. Egy fő esetében ez 3 garas volt, és ebben az évben 6 rajnai forint (1 forint = 20 garas) került ebből a forrásból a társulat kasszájába. EFL AV 3199. Tabellae Congregationum. Tarnaszentmiklós. Az Tarna Szent Miklóson Levő Boldogságos Szűz Congragatiojanak jövedelméről való Szám adás kezdődén 1784 esztendőben janariusnak első napjától fogva... (továbbiakban: Számadás 1784)

az eretnekek (!) kiirtásáért²¹ és az egyház gyarapodásáért.²² Évente tartottak tagfelvételt a társulat főünnepén, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján (február 2.).²³ Ha valaki belépett, élethosszig a társulat tagja maradt; kilépni csak nagyon komoly indokkal lehetett. Bizonyos esetekben azonban a társulat kizárhatta egy-egy tagját: ha valaki valamilyen rendkívül súlyos bűnt – gyilkosságot, paráznaságot vagy lopást – követett el, vagy pedig összeférhetetlen volt és a társulaton belül bomlasztó tevékenységet fejtett ki, illetve elégedetlenkedett a társulat működésével (és ebből adódóan valószínűleg a vezetésével): „akinek a Congregatio nem szenvedheti szüntelen való háborúság szerzésit és panaszkodását”.²⁴

A társulat az egyházmegyében leginkább elterjedt és az egyházi vezetés által is propagált Oltáriszentség Társulatokkal szemben²⁵ nem állt közvetlen egyházi vezetés és felügyelet alatt, hanem gyakorlatilag egy önszerveződő, autonóm közösségként működött a falu életében. Élén az évente megválasztott dékán állt, aki megszervezte a társulat ügyeit, illetve elszámolással tartozott a tagságnak a pénzügyekről. Őt mindig a társulat főünnepén, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján választották meg, amikor esküt tett a társulat által gondozott Mária-oltárnál, majd pedig a tagok hazáig kísérték, ezzel mintegy kifejezve iránta bizalmukat és támogatásukat.²⁶ A társulatban erős hierarchikus szellem uralkodott, amelyet jól mutat, hogy a dékán elleni ok nélküli panaszkodást a regulák az egyik legsúlyosabb vétségként értékelték.²⁷ A dékánt munkájában a szolgadékan segítette,²⁸ de az nem derül ki a fennmaradt iratokból, hogy őt szintén a tagok választották, vagy pedig esetleg a dékán jelölte ki.

A társulat időnként gyűléseket is tartott, de ezek rendszerességéről és menetéről sajnos nem rendelkezünk információval. Csak annyi ismert, hogy zárt körűek voltak, az ott elhangzottak elpletykálása súlyos vétségnek számított, mivel itt beszélték meg a tagok vétkeit és büntetésüket is, illetve bizonyára nemegyszer elég forró hangulatúak lehettek, mert a regulák többször is elmarasztalóan szólnak a közösségen belüli felforgató tevékenységről.²⁹

²¹ Ezen imaszándék a korban igen népszerű Agonia Christi Társulat 1686. és 1724. évi reguláiban is megjelent búcsúnyerési lehetőségként (ld. Gyulai, 65., 66., 70., 73. sz. jegyzeteit). Figyelemreméltó, hogy az 1686. esztendei kiadványban még az „eretnekek” kiirtását kérték, amely az 1724. évi kötetben már a ma is használatos imaforma szerinti „eretnekségek” szóra módosult, ami alapvető jelentésbeli különbség. A tarnaszentmiklósi regulában viszont ennek ellenére az „eretnekek” szó szerepel, amelybe feltehetően egy korábbi társulati kiadványból vették át ezt az imaszöveget.

²² Regula, 1. pont.

²³ Regula, 3. pont.

²⁴ Regula, 13. pont.

²⁵ Horváth/Tengely, 64–65.

²⁶ Regula, 18. pont.

²⁷ Regula, 11., 13. pont.

²⁸ Regula, 7. pont.

²⁹ Regula, 8., 9., 11., 13., 17. pont.

A társulat elsősorban a falu vallási életében vállalt szerepet, amelynek elsődleges színtere a templom volt. Itt Szűz Mária hét főünnepén misét hallgattak a társulat oltáránál, majd pedig gyertyás körmenetet tartottak, emellett gyóntak, áldoztak és imádkoztak a kereszteny fejedelmek egységéért, az eretnekek kiirtásáért és az egyház gyarapodásáért. Emellett más – például az úrnapi és a búzaszentelési – körmeneteken is kollektíven részt vettek a tagok. Továbbá havonta egy-egy misét mondtak a társulat élő és elhunyt tagjaiért és jötevőieért.³⁰

A társulat szociális tevékenységet is kifejtett a vallási mellett, egyfajta védőháló szerepet betöltve, de csak a tagságra kiterjedően, másokhoz kapcsolódó társadalmi, illetve karitatív működésről nincs adatunk. Eszerint a társulati tagok kötelessége volt a beteg tagok látogatása – kivéve a pestis esetét –, valamint, ha szükséges volt, ápolása és étellel való ellátása, amit a társulat jövedelméből fedeztek. Erre a dékán jelölt ki két-két tagot, de neki is meg kellett látogatnia és bűnbánatra intenie a beteget. Ha egy tag elhunyt, akkor a többiek megadták neki a tőlük telhető legnagyobb végtisztességet: testületileg felvonultak a temetésén – négyen a holttest előtt fáklyával, a többiek pedig utána kezükben égő gyertyákkal énekelve és imádkozva –, és a koporsót is a tagtársak vitték.³¹

A társulati kommunikáció eszköze az ún. „tábla” volt, amely egy fogóval ellátott falpra rögzített papírtlapot jelentett,³² amelyet a tagok eljuttattak egymásnak. A regulák rögzítették, hogy ezt ne küldjék gyerekekkel, akik az információt nem tudták pontosan átadni, amely nyilván az analfabéta tagok esetében bírt nagy jelentőséggel, akiket csak szóban tudtak tájékoztatni. Szigorúan előírták, hogy a táblát ne tartsák vissza, hogy minél gyorsabban eljusson mindenkihez az üzenet. Ha pedig valaki magánál tartotta éjszakára is, az a legsúlyosabb társulati vétségnek számított.³³

A tagok különféle kötelezettségeket vállaltak. Egyrészt voltak vallási kötelezettségeik: naponta hét Miatyánk és hét Üdvözlégy elimádkozása Szűz Mária hét fájdalmának tiszteletére,³⁴ Szűz Mária fentebb említett hét főünnepén ájtatos részvétel a misén és a körmeneten, gyónás és áldozás és ima a beiratkozáskor ismertetett célért, valamint ugyanígy részvétel az élő és megholt tagokért havonta tartott miséken.³⁵ Emellett a társulati közösség iránt is tartoztak bizonyos kötelezettségekkel: ilyen volt a betegápolásban és a tagtárs temetésén való részvétel; a dékán kijelölése szerint különféle templomi szolgálatok teljesítése, például fáklyák hordozása a körmeneteken,

³⁰ Regula, 3., 4., 5. pont.

³¹ Regula, 6. pont. A betegápolás és a tagtárs temetésén való felvonulás a fent említett többi korabeli társulat szabályzatában is jelen volt.

³² Ezúttal szeretném köszönetemet kifejezni Löffler Erzsébetnek, aki pontosan leírta nekem a jelzett tárgyat.

³³ Regula, 10. pont.

³⁴ Regula, 2. pont.

³⁵ Regula, 3., 4., 5. pont.

amelyekre különösen a falu búcsúján, Szent Miklós ünnepén volt szükség; dékáni utasítás esetén nem tagtárs temetésén való felvonulás; illetve az új dékán elkísérése az eskütétele után a templomból hazáig.³⁶

A társulat regulája minden fent említett kötelezettség megszegése esetére különféle súlyosságú büntetéseket írt elő. Ezek mindig bizonyos értékű viaszgyertya vételét jelentették, amelyet aztán a templomban használtak fel, valószínűleg a társulati oltáron.³⁷ Ezek rendkívül értékes információkat jelentenek mind a társulat életére, mind pedig a kor mentalitására vonatkozóan, mert az tükrözi legjobban egy közösség értékrendjét, hogy a különféle jellegű vétségeket milyen súlyúnak ítélik meg.

A legenyhébb kihágásnak érdekes módon éppen a társulat fő vallási kötelezettségének megszegése, vagyis a Mária-ünnepeken tartott misék,³⁸ illetve körmenetek indokolatlan elmulasztása számított, ezért 9 krajcár értékű (6 poltura) gyertyát kellett beadni.³⁹ Ugyanennyi volt a büntetése a kárörvendésnek is, vagyis ha valaki tagtársa szemére vetette valamely vétkét és az azért kapott büntetését.⁴⁰ Csak egy kicsit súlyosabb büntetést vont maga után a havi társulati misék elmulasztása vagy a vasárnapi és ünnepnap munkavégzés; ezekért egyformán 12 krajcár (8 poltura) árú gyertyát kellett fizetni.⁴¹ Sokkal súlyosabb elbírálás alá estek a társulat mint közösség működésével szembeni mulasztások és kihágások, amelyeket 50 krajcár árú gyertya beadásával büntettek. Ilyen volt a tagtárs temetése, a betegápolás vagy a templomi szolgálatok elmulasztása, a gyűléseken jóváhagyott dolgok és büntetések vitatása, a társulaton belüli veszekedés vagy egymás kicsúfolása, a tábla késleltetése, illetve egyetlen erkölcsi kihágásként, a részegeskedés.⁴² A társulat életének menetét olyan súlyosabb vétségek is megzavarhatták, amelyeket 1 forint, azaz 60 krajcár értékű gyertya beadásával büntettek: a társulaton belül indokolatlan háború indítását, a gyűlésen elhangzottak elpletykálását, illetve a dékán elleni ok nélküli panaszkodást.⁴³ Érdekes módon, a legsúlyosabb véteknek a társulati kommunikáció akadályozása számított, a tábla „hátatását”, vagyis éjszakára való visszatartását 100 krajcár árú gyertya beadásával büntették.⁴⁴ Külön kitételnek

³⁶ Regula, 4., 7., 14. pont.

³⁷ A Regula több esetben nem krajcárban, hanem polturában adja meg a büntetés mértékét, ezt a büntetések súlyosságának átláthatósága végett egységesen krajcárba számoltuk át (1 poltura = 1,5 krajcár). Forrásainkban a nagyobb összegeknél rajnai forint szerepel, ennek váltóértéke 1 forint = 20 garas = 60 krajcár. Hálásan köszönöm Horváth István levéltárosnak a korabeli pénznemek és értékük meghatározásában nyújtott segítségét.

³⁸ Érdekes módon a Regula csak az *offertorium*nak, vagyis a mise felajánlási részének elmulasztását büntette.

³⁹ Regula, 3., 4. pont.

⁴⁰ Regula, 12. pont.

⁴¹ Regula, 5., 15. pont.

⁴² Regula, 6., 7., 8., 9., 10., 11. pont.

⁴³ Regula, 11., 17. pont.

⁴⁴ Regula, 10. pont.

számított a káromkodás vétsége, amelyet nem a társulaton belül büntettek, mivel ezt nemcsak a Tízparancsolat, hanem a királyi és vármegyei rendeletek is tiltották.⁴⁵ Ebben az esetben jelteni kellett ezt a plébánosnak, aki megtette a lépéseket a helyi hatóságoknál.⁴⁶

A társulat többféle bevételi forrással rendelkezett. Rendszeres és legnagyobb jövedelmét a tagok évi 3 garasnyi „tagdíja” jelentette,⁴⁷ de a tagok a Mária-ünnepeken külön is adakoztak tetszőleges összegeket, amelyek szintén a társulati pénztárba folytak be. Emellett előfordultak rendszertelen, esetleges bevételek is. Ilyenek voltak a kegyes adományok, illetve a nem tagtársak temetésén való gyertyás felvonulás díja, melyet temetésenként 1 forintért vállalt a társulat külön kérésre, hogy a kor ízlésvilágának megfelelően az elhalálozott utolsó útjának ünnepélyességét emeljék.⁴⁸ 1784-ben a tagdíjakból 6 forint, Mária ünnepein a perselyadományból 38 krajcár, kegyes adományokból 2 forint 30 krajcár és három temetési felvonulásból 3 forint bevétele származott a társulatnak, amely abban az évben összesen 12 forint 8 krajcárt jelentett. A büntetésekből származó gyertyákat nem vették be a számadásba.⁴⁹

A társulatot két irányban terhelték rendszeres kiadások: egyrészt a társulati Mária-oltáron égetett viaszgyertyák, illetve a körmenteken és a temetéseken használt gyertyák ára. Előbbi 1784-ben 8 forint kiadást jelentett,⁵⁰ utóbbi pedig ugyanezen évben 4 forint 8 krajcárt tett ki.⁵¹ Így 1784-ben a bevételek és kiadások összege megegyezett, vagyis nem keletkezett felesleges vagyon, a bevételeket a társulat céljaira maradéktalanul felhasználták.⁵² Érthetetlen módon a havi misék díja – legalábbis abban az évben – nem szerepelt a kiadások között, szemben például a pélyi társulat ugyanezen évből való számadásával, amely az évi kétszer 12 miséért a plébánosnak 6, a kántornak pedig 3 forintot fizetett.⁵³ A korábbi években nagy kiadása lehetett a társulatnak a Mária-oltár

⁴⁵ MEZEY Barna: A káromkodás bűncselekménye a feudális büntetőjogban. In: *Fiatal Oktatók Műhelytanulmányai*, 8. (Szerk.): MEZEY Barna/DUNAY Pál. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 1985, 5–21.; MEZEY Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban. Adalékok a Rákóczi-szabadságharc jogalkotásához. In: *Jogtörténeti Szemle* 1/1 (1986), 56–65; PALÁDI-KOVÁCS Attila: Régi hatóságok harca a káromkodás ellen. In: *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. (Szerk.): KISBÁN Eszter. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet 1994, 173–184.

⁴⁶ Regula, 12. pont.

⁴⁷ Regula, 16. pont.

⁴⁸ Regula, 14. pont.

⁴⁹ Számadás 1784.

⁵⁰ Regula, 16. pont. Ez 8 fontot, vagyis hozzávetőlegesen 4 kg viaszt jelentett.

⁵¹ Számadás 1784.

⁵² Azonban mivel a levéltárban található 1784. évi számadást az 1785-ös felosztás kapcsán küldték be, felmerül a gyanú, hogy ez a pontos egyezés csak annak köszönhető, hogy az állam ne tudjon semmit lefoglalni, és más években esetleg a feles pénzből vagy gyertyákból tartalékolhattak a következő évre.

⁵³ EFL AV 3199. Tabellae Congregationum. Pély. A Pélyi Boldogságos Szűz Maria Congragatiójának jövedelméről való számadása Nász Páll Öreg Dékánynak 1784dik esztendőben.

felállítás, valamint a Mária-szobor és értékes öltözkének megvásárlása, amelyet talán elsősorban kegyes adományokból fedeztek.

A társulat egyetlen értékes vagyontárgya az előbb említett trónuson ülő, öltöztethető Szűz Mária-szobor volt,⁵⁴ amely korábban a templomban kapott helyet, de a forrás szerint „fölséges császárunk és koronás királyunknak (sic!) kegyes parancsolattyaiból ki vetetett”.⁵⁵ A szobor három rend ruhával rendelkezett, melyek mindegyike szoknyából, blúzból, ingvállból és hozzá illő kötényből, valamint keszkenőből állt. Az egyik kék selyemből készült arany csipkével, a másik sárga selyemből ezüst csipkével, a harmadik pedig szalmagyönggyel hímzett vörös selyemből. Az öltözkéket ékszerek is gazdagították: egy fehér és egy sárga gyöngysor, egy arany és egy ezüst csipkés bársony nyakpánt és három pár – egy kék-arany, egy sárga-ezüst és egy fekete pántlika – karkötő, valamint egy korona piros, kék, zöld és fehér gránátkövekkel és fehér-bíbor aranycsipke fátyollal.⁵⁶

A tarnaszentmihályi Szűz Mária társulat tipikus példája a 18. századi falusi vallási társulatoknak. A társulat egyrészt egyfajta szociális hálót nyújtott tagjainak, biztosítva őket, hogy a bajban – betegségben, halálban – nem maradnak egyedül, másrészt fontos lelki javakat is kínált: bár búcsúengedéllyel nem rendelkezett, de rendszeresen misét mondtak az élő és megholt tagokért, vagyis a társulat gondoskodása még a túlvilágra is kiterjedt. Ezek alapján a helyi társadalom meghatározó szervező ereje lehetett.

A társulat sokkal közelebb állt a több szakirodalom által feldolgozott, késő középkori gyökerekkel és nagy lokális társadalmi beágyazottsággal rendelkező, egészen az ezredfordulóig fennmaradt gyöngyösi társulatokhoz, az ún. „szőlőművelő céhekhez”, mint a 18. században meghonosított, nemzetközi háttérrel rendelkező barokk vallási társulatokhoz, például az Agonia Christi, az Oltáriszentség vagy a ferences kordás társulathoz.⁵⁷ Ez egyrészt a közösségi szerveződésben mutatkozik meg, ugyanis a regulákból és a büntetések díjából egyértelműen kitűnik, hogy a gyöngyösiekhez hasonlóan, a tagok számára a társulat közösségi életében való

⁵⁴ Az öltöztethető Mária-szobrok ruháiról lásd: LENGYEL Ágnes: „Ruhás Máriácskák” – palócföldi öltöztetett Mária-szobrokról. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*, 8. (Szerk.): PILIPKÓ Erzsébet. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum 2013, 495–528; FRAUHAMMER Krisztina: Egy öltöztetett Mária-szobor titkai. In: *Vallási kultúra és életmód a Kárpát-medencében*, 9. (Szerk.): GYÖNGYÖSSY Orsolya/LIMBACHER Gábor. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum 2014, 82–96.

⁵⁵ A barokk korban az öltöztethető szobrok igen népszerűek voltak, de a felvilágosult állami vezetés ezeket már a valláshoz nem illő izléstelenségnek ítélte, ezért II. József kitiltotta a templomokból. *Extractus benignarum normalium resolutionum in publico-ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum, ordine materiaram digestus. Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelmények, kivonatban előadva. (A negyedik legújabb latin kiadás után)*. Nagyszombat: 1846, 246–247.

⁵⁶ EFL AV 3199. Tabellae Congregationum. Tarnaszentmihály. A Congregationnak lévén trónusban álló B. Szűz képe, amely fölséges császárunk és koronás királyunknak kegyes parancsolattyaiból ki vetetett, a melynek öltözte eképpen következik...

⁵⁷ A két társulattípus közötti különbségekre Molnár Antal mutatott rá: Molnár, 118–136., különösen: 135–136. A vizsgált társulatot ezek összefüggésében helyeztük el.

megfelelő részvétel sokkal hangsúlyosabb elvárás volt, mint a vallási vállalkások teljesítése, szemben az utóbbiakkal, amelyeknél a közösségi élet csak másodlagosan jelent meg a vallási kötelezettségek mellett. Másrészt a vizsgált társulat is – akár csak a gyöngyösiek – autonóm közösség volt a település társadalmán belül, amely maga választotta a vezetőit, és nem volt alárendelve semmilyen formában a helyi plébánosnak vagy valamely szerzetesi vezetőnek; helyi kezdeményezés volt helyi szabályokkal, nemzetközi hálózati háttér és egyházi központi irányítás vagy felügyelet nélkül. Harmadrészt ugyanúgy nem rendelkezett búcsúkiváltsággal, mint a gyöngyösi „céhek” – szemben a fent említett barokk társulatokkal –, ami fontos különbség volt a két társulattípus között, mivel a társulat vallási jellegét „csökkentette”. Azonban eltérések is mutatkoznak a gyöngyösi társulatokkal összehasonlítva: a tarnaszentmiklósi ugyanis nem függött a község világi vezetőitől sem – szemben a gyöngyösi társulatokkal, amelyek szorosan együttműködtek a város vezetésével –, illetve nem rendelkezett ingatlanokkal, mint a gyöngyösi társulatok, hanem elsősorban tagdíjakból tartotta fenn magát. Bár ez utóbbi idő múltával változhatott volna, például hagyatékok által, azonban erre már nem volt lehetőség, mert II. József néhány év működés után a többi vallási társulattal együtt ezt is feloszlatta.⁵⁸

⁵⁸ HERMANN Egyed: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*. München: Aurora 1973 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I), 373., Juhász, 161., Tüskés/Knapp, 33–34.

SZEMÉLYNEVEK MUTATÓJA

- Abessalamon, indiai uralkodó: 108
 Ábrahám: 83, 89
 Aesopus: 101
 Ágoston (Szent): 69
 Ágota (Szent): 88
 Albani, Alessandro: 29
 Albert Kázmér: 79
 Althann, Johann Michael: 64
 Althann, Michael Friedrich bíboros és
 váci püspök: 61, 63–66
 Althann, Michael Karl váci püspök: 64,
 66
 Altomonte, Martino: 61–63
 Amarasakti indiai uralkodó: 100, 102
 Ambrus (Szent): 86, 93–94
 András (I.) magyar király: 52
 Androvics Miklós: 73–76
 Antoine, Paul Gabriel: 32–33
 Apafi Mihály erdélyi fejedelem: 104
 Aquinói Tamás (Szent): 30
 Árpád-házi Margit (Szent): 83
 Árvay Mária: 95
 Attila hun vezér: 48
 Babai Ferenc: 11–14
 Bajtay Antal: 37
 Bálint Tamás: 82
Balogh Barna: 99, 106
 Bánhorváti János: 107
 Bánk bán: 49
 Barbiellini, Michelangelo: 40
 Bárdos Kornél: 49
 Barkóczy Ferenc egri püspök: 11, 14,
 22, 27, 30, 45, 47, 74–77, 117
 Barkóczy Ferenc: 47
 Baróti Szabó Dávid: 17
 Batthyány József esztergomi érsek,
 bíboros: 9–25, 30
 Batthyány Károly: 37
 Batthyány Kázmér: 10
 Batthyány Lajos nádor: 10, 14
 Békéssi Pál: 82
 Bél Mátyás: 9
 Béla (IV.) magyar király: 13
 Bendegúz hun vezér: 48
 Bene János: 82
 Benedek (XIV.) pápa: 33
Benfey, Theodor: 102–103
 Benkő Sámuel: 20–21
 Benyák Bernát: 57
Beöthy Zsolt: 113
 Bertieri, Giuseppe: 34
 Bethlen Gábor erdélyi fejedelem: 106
 Bethlenfalvy Géza: 105
 Bíborbanszületett Konstantin bizánci
 császár: 45
 Bidpaynak/Bidpainak/Pilpaynak: 102,
 105
Bitskey István: 76
 Bollandus, Ioannes: 88
 Bonfini, Antonio: 57–58
 Borromei Károly (Szent): 72
 Bouchard, Jean-Jaques: 60
 Brassai Sámuel: 105
Bujdosó Anna: 94
 Burgo, Thomas de: 34
 Burzoé/Burzoe: 102, 104
 Büky József: 112
 Calovino József: 11
 Capua, Johannes de: 104
 Carboneaux, Philippe: 32–33
 Cymbal, Johann: 73
 Csabai Viktor András: 107
 Csánakja/Kautalja: 100, 102
 Csandragupta indiai uralkodó: 100, 102

- Csehi/Tsehi András: 105
 D'Isaphan, David Sahid: 104
 Damján (Szent): 70
 Demeter esztergomi érsek: 13
Dénes Jenő: 94
 Dezsericky (Desercius) Ince József:
 65–66
 Dietrich, Johann Nicolaus: 86
 Dobner, Gelasius: 37
 Dobó István: 44
 Domonkos esztergomi érsek: 13
 Donát (Szent): 70
 Dósa András: 82
 Dósa Pál: 82
 Dőry Gáspár: 30
Éger Gábor: 112
Entz Géza: 28
 Erdődy Gábor Antal egri püspök: 47,
 69–74
 Erdődy Tamás: 47
 Ernye: 58
 Erzsébet (Szent): 83
 Esterházy Imre: 48–49
 Esterházy Konrád: 48–49
 Esterházy Pál: 47
 Estoras (Paulus): 46–48, 58
 Eszterházy Károly egri püspök: 7, 27,
 43, 45–51, 77–78, 88, 91, 98–99,
 108, 111–113, 117
 Eulália (Szent): 62
 Eusebia: 59, 65
 Faludi Ferenc: 45
 Farenschon (Sikhegyi) Alajos: 96
 Farenschon Anna/Rozália: 95
 Farenschon Anna: 96
 Farenschon Ferenc (ifj.): 96
 Farenschon Ferenc: 82–83, 86, 91–98
 Félix püspök: 88
 Ferenc (I.) német-római császár: 73
 Ferenc (II./I.) német-római/osztrák
 császár és magyar király: 73
 Filó János: 24
 Fiók Károly: 105
 Firmian, Karl Joseph von: 34
 Fischer István egri érsek: 95
 Fischer, Leopold: 93
Fleischer Gyula: 76
Foltinyi János: 76
 Friz, Andreas: 56–57
 Gábrriel (Szent) arkangyal: 90
Gálos Rezső: 108, 110, 113
 Garampi, Guiseppe: 28, 31, 34, 38,
 40–41
Garms, Elisabeth: 61, 66
Garms, Jörg: 61, 66
 Gaulmin, Gilbert: 104
Gaylhoffer Kovács Gábor: 87
 Gazzaniga, Pietro Maria: 30, 31–32,
 34–35
 Geláziusz (I., Szent) pápa: 88
 Gellért (Szent) püspök: 70
 Geronimo, Francesco de: 60
 Gertrúd (Boldog): 83
 Gervasio, Agostino: 34, 35
 Géza (I.) magyar király: 51–52, 55, 57
 Géza fejedelem: 48
 Giannone, Pietro: 61, 66
 Gillig Alajos: 18
 Giordani, Paolo Bernardo: 29–32, 39
 Giorg, Ignazio: 37
 Giovanni Battista Morgagni: 21
Greither, Aloys: 103
 Grieger Ferenc: 51, 57
 Grónay Mária: 95
 Gulyás János: 82
 György (Szent): 70
 Hadaly Károly: 14–17
 Handlerla Ferenc: 19
 Handler György Ignác: 70

- Hannulik János Krizosztom: 23
Harmatta János: 102
 Harrach, Aloys Thomas Raimund von: 63, 66
 Heiszler Lőrinc: 49
 Henrik (IV.) német-római császár: 57
 Hermann Alojzia: 96
 Hibay Györgyné: 112
 Horváth Ferenc: 91
Horváth István: 121
 Horváth Keresztély János: 16, 19
Horváth Margit: 28
 Hubert Ferenc: 19
 Huetter, Lucas: 70, 73–74, 76
 Huszár Ferenc: 46
 Ibn al-Mukaffa: 104
 Ida hercegnő: 48
 Illei János: 57
 Imre (Szent): 83
 Istenes János (Szent): 69–70, 72–73
 István (I., Szent) magyar király: 13, 52, 88
 Izsák: 83
 János (Szent): 70–71
 János (XXIII.) pápa: 88
 Januárisz (Szent): 59–67
Jávor Anna: 107
Jernyei Kiss János: 98
 Jeromos (Szent): 86, 94
 Jézus Krisztus: 69–70, 118
 Joel rabbi: 104
 Joó János: 112
 Jordánszky Elek: 11
 József (II.) német-római császár és magyar király: 20, 73, 107, 123–124
 József (Szent): 70, 73, 75
 Kakel, Colman[n]us: 69
 Kalán pécsi püspök: 40
 Kalmár János (if.): 82
 Kalmár János: 82
 Kanizsai János esztergomi érsek: 13
 Károly (III.) spanyol király: 61
 Károly (VI./III.) német-római császár és magyar király: 61–62, 64, 72–73
 Károly (VII.) német-római császár: 98
 Katalin (Szent): 72
 Katona István: 12
 Kazinczy Ferenc: 112
 Kereskényi Ádám: 45
 Keresztelő János (Szent): 86
 Kerticza Máté Ferenc: 32–33
 Kis András: 94
 Kiss József: 82
 Klimó György pécsi püspök: 22, 27–41
Knapp Éva: 115
 Koaszrau Anusirván perzsa uralkodó: 102
 Koháry István: 70
 Koller József: 28–32, 35–41
 Kovachich Márton György: 22–23
 Kovács Mihály: 81
 Kovaz, Thad[d]eus: 69
 Kozma (Szent): 70
 Kracker, Johann Lucas: 76, 97
Kutasné Hoffmann Erika: 94
 La Fontaine, Jean de: 104
 Lampert herceg: 51–52
 László (I., Szent) magyar király: 48, 51, 52, 55, 57–58, 83
 László (IV.) magyar király: 13
 Légrádi László: 86
 Lelesz: 49
Lenke István: 76
 Lestyán Mózes: 56–57
 Lieb Ferenc: 95, 107
 Lindenheim, Karl Locher von: 61–62
 Loyolai Ignác (Szent): 45
 Makó Pál: 16
 Mamachi, Tommaso Maria: 31, 38–40

- Manfredóniai/Sipontói Lőrinc (Szent): 87–89, 98
 Maráci János: 82
 Marchiai Jakab (Szent): 66
 Mária Terézia magyar királynő: 13, 73, 79
 Mária (Szűz): 13, 49, 57, 79, 88, 96–97, 117–123
 Markhot Ferenc: 77–78
 Martini, Karl Anton: 24
 Martinitz, Georg Adam von: 60
 Mártonfi József: 56
 Marusiáczka Károly: 86
 Mátyás főesperes: 13
 Mátyus János: 55
 Maulbertsch Franz Anton: 83
 Mayer, Mattheus: 69
 Mayr, Christoph Anton: 89
 Mégaszthenész: 102
 Melchior Hefele: 22
Meszlényi Antal: 14
 Metastasio, Pietro: 56
 Migazzi, Christoph Anton von bécsi érsek és váci püspök: 21
 Mihály (Szent) arkangyal: 81–82, 87–91
 Miklós (II.) esztergomi érsek: 13
 Miklós (Szent) püspök: 70, 121
 Mikussovics Ferenc: 70
 Miller Jakab Ferdinánd: 9
 Miskei Antal: 51
 Mittelpacher Dániel: 30
 Mitterpacher Lajos: 16
 Molcz Fülöp: 78
Molnár Antal: 123
 Molnár Károly: 105
 Muratori, Lodovico Antonio: 28
 Müller, Ignaz: 34
 Nagy Gergely (Szent) pápa: 86
 Neander Antal: 48
Németh Gerő: 113
 Nepomuki János (Szent): 70, 96
 Neumayr, Ignaz: 48
 Ottoboni, Pietro: 65
 Örs vezér: 48
 Páffán Ignác: 30
 Pálffy Miklós: 70
 Pannonius, Janus: 28
 Paracelsus József: 51, 57
 Patay (I.) Pál: 106
 Patay (I.) Sámuel: 106
 Patay (II.) Pál: 106
 Patay (II.) Sámuel: 99, 105–113
 Patay Erzsébet: 106
 Patay Ferenc: 106
 Patay József: 106
 Patay Mária: 106
 Pázmány Péter: 43
 Perényi Imre: 75
 Perolio, Pio Tommaso: 35, 36
 Pesce, Girolamo: 64–65
 Péter (Szent): 62, 70
Petrik Géza: 113
 Pforr, Anton: 104
 Pitot, Henri: 16
 Piusz (VI.) pápa: 9
 Pray György: 22, 24
 Prileszky János: 37
 Proculus: 63
Prudzik József: 76
 Püspöky András: 75
 Pyrker János László: 58
 Quadri Kristóf: 79
 Rafael (Szent) arkangyal: 90
 Rákóczi (II.) Ferenc vezérlő fejedelem: 104
 Rákóczi Imre: 49
 Rautenstrauch, Franz Stefan: 19
 Remedelli, Dionisio: 37–38
 Róbert esztergomi érsek: 13

- Rókus (Szent): 70
 Rosier, Antoine Charles: 86
 Royer Ferenc: 14
 Rozália (Szent): 62, 70, 81
 Rozsnyai/Rosnyai Dávid: 104
 Ruschi, Achille: 40–41
 Sajóssy Alajos: 81
 Salamon (I.) magyar király: 51–52, 55–58
 Sándor Lipót nádor: 23
 Schmidt József: 105–106
 Schmitth Miklós: 12–13, 37
 Sebestyén (Szent): 70
 Sedony Pál: 82
 Seth, Simeon: 104
Smohay András: 87
 Soldati, Tommaso Maria: 36
 Solimena, Francesco: 63
Soós Imre: 79
 Sosius: 63
 Stark, Gottfried: 104–105, 108
Staud Géza: 43
 Stock, Simon: 34
 Šuljaga, Stjepan (Sciugliaga, Stefano): 32–34
Szabó Péter: 100
 Szaicz Leo: 112
 Szalágyi István: 30, 37
Szántai Zsolt: 106
 Szathmáry József: 20
 Szegedi János: 37
 Szegedy Pál: 48
 Szeleukosz (I.) szeleukida uralkodó: 102
 Szentiványi Gyula: 94
 Szeráfi Ferenc (Szent): 75
 Szerentsi Benjámin: 94
 Szilveszter (II.) pápa: 13
 Szily János: 27
 Szuhay Erzsébet: 106
 Takács László: 82, 93
 Tancsa Lajos: 86, 93–94
 Telekesy István: 44–45
Terdik Szilveszter: 98
 Tischler Antal: 111
 Tobenz, Johann Georg: 75–76
 Tolnay Sándor: 20
 Tóth Edit: 105
 Tóth József: 82
Tóth László: 38
 Török János: 80
 Trautenberg, Franz Rausch von: 17
 Turóczi László: 12
Tüskés Gábor: 115
 Udvarhelyi Mária: 106
 Vaiz, Huszain: 104
Varga Imre: 56
 Vergilius: 20
 Vértessy Dezső: 105
 Vid: 58
 Visnusarmant: 100–102
 Vizer János: 17
Voigt Vilmos: 113
 Wagner Károly: 24
 Wernischek János Jakab: 21–22
 Wojtilla Gyula: 105
 Wolff, Christian: 24
 Xavéri Ferenc (Szent): 70
 Zénó bizánci császár: 88
 Zimmermann, Johann Baptist: 89
 Zirkler János: 92
 Zoltán József: 105
Zupkó Ágoston: 79
 Zsigmond német-római császár és magyar király: 13

HELYNEVEK MUTATÓJA

- Andalúzia: 104
 AUSZTRIA: 66
 Bács: 9, 14
 Báj: 107
 Bajcs: 16, 17
 BAJORORSZÁG: 89
 Balaton: 45
 Barcelona: 62, 90
 Bars: 24
 Bécs: 9, 19, 20, 21, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 41, 48, 61, 62, 63, 66, 73, 75, 76, 107
 Benevento: 59
 Bergamo: 31
 Berlin: 104, 108
 Bodrogkeresztúr: 107
 Boldogasszonyhalma: 79, 81
 Bologna: 30, 37
 Brescia: 31
 Buda: 15, 16, 19, 20, 24, 44, 56
 Budapest: 105
 CSEHORSZÁG: 37
 Eger: 24, 35, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 56, 57, 58, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 86, 95, 97, 99, 105, 111, 112, 113, 117
 ERDÉLY: 9, 14
 Esztergom: 9, 10, 24
 EURÓPA: 9, 39, 101
 Firenze: 27, 31, 35, 37, 41, 90
 FRANCIAORSZÁG: 9
 Frankfurt am Main: 62
 Göttingen: 15
 Gyöngyös: 46, 79, 115, 123
 Győr: 15, 17, 24, 44
 HABSBURG MONARCHIA: 29, 34, 89, 98
 Hatvan: 45
 HORVÁTORSZÁG: 32, 47, 115
 INDIA: 99, 101, 102, 103
 Innichen (San Candido): 89, 98
 ITÁLIA: 9, 27, 28, 30, 32, 35, 37, 41, 90, 97
 Jászapáti: 117
 Jászárokszállás: 82
 Jászberény: 79, 80
 Jászdózsza: 79–98
 Jéna: 15
 Kalocsa: 9, 14, 15, 18
 Kasmír: 103
 Kassa: 45, 46, 48, 49
 Kerecsend: 70
 Kisbér: 10
 Kolozsvár: 14, 105, 112
 Komotau: 95
 Konstantinápoly: 88
 Kunszentmárton: 91
 Laxenburg: 72
 Leiden: 20
 Lipcse: 108
 Lőcse: 44
 Mahilatrópja: 102
 Mezőkövesd: 44
 Milánó: 27, 28, 31, 32, 62
 Milkó: 24
 Miskolc: 20, 21, 45
 Mogyoród: 57, 58
 Munkács: 24
 München (Berg am Laim): 89, 98
 Nagyszeben: 14
 Nagyszombat: 12, 15, 16, 19, 20, 31
 Nagytálya: 70
 Nápoly: 35, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66
 NÁPOLYI KIRÁLYSÁG: 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66

NÉMETORSZÁG: 9	SPANYOL-NÉMETALFÖLD: 62
NÉMET-RÓMAI BIRODALOM: 29, 98	Sutri: 90
Nyírmada: 106	Szajla: 96
Nyitra: 24	Szakolca: 56
Padova: 31	Szendrő: 45
Párizs: 21, 104	SZICÍLIA: 62, 81
Pécs: 15, 24, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41	Szikszo: 70
Pély: 117, 118	SZLAVÓNIA: 115
Pest: 15, 82	Szomolya: 44
Pisa: 27, 31, 37	Tarnaörs: 79
Pozsony: 9, 11, 14, 17, 19, 20, 22, 40, 79	Tarnaszentmiklós: 117, 118, 123
Prága: 37, 95	Tokaj: 106
Raguza: 37	Vác: 24, 49, 61, 63, 64, 65, 66
RÓMA: 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 38, 39, 40, 41, 64, 65, 88	Velence: 27, 31, 32, 33, 35, 41
San Lorenzo: 87	Verona: 31
Sárospatak: 107, 112	Verpelét: 45, 95, 96
Siponto: 87, 88, 89	Veszprém: 24
Sirok: 45	Vicenza: 31
	Visegrád: 52
	Visznek: 79

A KÖTET SZERZŐI

DR. BÁTHORY ORSOLYA – tudományos főmunkatárs (HUN-REN – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport)

CSORBA ERZSÉBET – történész, könyvtáros (Főegyházmegyei Könyvtár, Eger)

DR. DÓBÉK ÁGNES – tudományos segédmunkatárs (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet)

KÖVES-KÁRAI PETRA – művészettörténész–muzeológus (Érseki Palota Látogatóközpont – Főegyházmegyei Múzeum, Eger)

KUTI ALEXANDRA – muzeológus (Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

DR. LIPP MÓNICA MÁRIA – művészettörténész (Budapest Cirkuszművészeti és Kortáránc Főiskola)

DR. PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA – egyetemi tanár (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Irodalomtudományi Tanszék)

DR. TENGELY ADRIENN – egyetemi docens (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Neveléstudományi Intézet)

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
